UTSKRIFT 14: I mer än tre decennier har Kulturmiljö Halland genomfört arkeologiska undersökningar i trakten av Halmstad. Flera av dessa lokaler har genererat lämningar efter järnålderns hus och gårdar. Den senaste, undersökningen vid Kårarp, visade på en komplex bebyggelse vars utveckling kunnat följas från yngre bronsålder och fram i folkvandringstid. Bebyggelsen kulminerar under romersk järnålder–folkvandringstid där bland annat närvaron av ett par hallar visade att platsen haft en samordnande roll där traktens invånare slöt upp vid vissa tider.

Som ett led i bearbetningen av det arkeologiska materialet låg det till hands att inkorporera övrig järnåldersbebyggelse runt Nissans utlopp i Kattegatt, d.v.s. det omland som idag utgör Halmstad stad. Sammanställningen visar på en tämligen glest befolkad trakt där byar och gårdar låg utspridda med stora avstånd dem emellan. Trots avstånden har kontakterna mellan grannarna varit rikliga vilket bland annat framgår av en närmast unison byggnadskultur där förändringar i arkitekturen ger sig tillkänna vid samma tidpunkt.

Gemensamt för merparten av bebyggelsen är att den tycks upphöra kring mitten av 500-talet. Blomstrande gårdar överges och stora delar av landskapet har därefter legat öde under mer än ett sekel, d.v.s. den ”folkvandringstida krisen” har haft stor genomslagskraft i owmrådet. Faktorerna för denna regression har varit flera. Vilka de varit och hur effekterna drabbat befolkningen lyfts fram i boken.

KULTURMILJÖ HALLAND

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

UTSKRIFT 14 LENNART CARLIE KÅRARP OCH GRANNARNA

Kårarp
OCH GRANNARNA

UTSKRIFT 14

Lennart Carlie

KÅRARP OCH GRANNARNA

Lennart Carlie

KÅRARP OCH GRANNARNA

– förändringar i järnåldersbebyggelsen
kring dagens Halmstad

UTSKRIFT 14

KULTURMILJÖ HALLAND

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Länsmuseer, Kulturmiljö Halland

Detta är nr 14 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00

E-post: kansli@kulturmiljohalland.se, *Hemsida:* www.kulturmiljohalland.se

Omslagsformgivning: Johanna Carlie

Layout: Anders Andersson

©2014 Kulturmiljö Halland och författaren

ISSN 1102-7290

ISBN 91-85720-54-2

Tryck: Tryckfolket, Malmö 2014

MIL-JÖMÄRKT
341 425
TRYCKSAK

Innehåll

KÅRARP OCH GRANNARNA – förändringar i järnåldersbebyggelsen kring dagens Halmstad ... 3
Inledning ... 3
Tankar kring en paradox och ett område ... 4
Landskapet ... 6
Färdvägar och kontakter ... 9
Kårarp och bebyggelsens organisation ... 10
Yngre bronsålder ... 11
Äldre förromersk järnålder ... 12
Yngre förromersk och äldre romersk järnålder ... 14
Yngre romersk järnålder - folkvandringstid ... 17
Hus och hall ... 19
Upplösningen ... 25
Ekonomisk bas och specialiserad produktion ... 27
Verksamhet knuten till öppen eld ... 28
Hantering av säd ... 29
Metallhantering ... 33
Verksamheter och specialiserad produktion ... 37
Odling och djurhushållning ... 38
Trädbeståndet och bränsleanskaffning ... 42
Vad fynden berättar ... 43
Rituella nedläggelser ... 47
Husoffer ... 50
Social skiktning och centrala funktioner ... 54
Samlingsplats för rättskipning och kultutövning ... 56
Summering ... 59

Grannarna norr om Nissan 60
Sofieberg 61
Tegelbruket 62
Slottsmöllan 63
RAÄ 70 65
Summering 66
Vidare utblickar 67
Brogård 69
Husoffer 74
Bebyggelse och samhällsförändring över tid 74
Att vända havet ryggen 75
Expansion och social förändring 76
Regression – ”den folkvandringstida krisen” 83
Kårarp och grannarna 88
Litteratur 90
Figurlista 95
I Utskriftserien har hittills utkommit: 96

KÅRARP OCH GRANNARNA
– förändringar i järnåldersbebyggelsen kring dagens Halmstad

Inledning

Under några sommarmånader 2008 samlades ett antal arkeologer för att undersöka en omfattande brons- och järnåldersboplats vid Kårarp, strax utanför Halmstad (Fig. 1). Platsen kom till vår kännedom via ett flertal arkeologiska insatser under 2000-talet första decennium där resultaten visade att boplatsen mer eller mindre utgjort en isolerad enklav i ett annars tämligen outnyttjat och öde landskap. Efter vissa prioriteringar undersöktes en yta om 17 000 kvadratmeter som ansågs utgöra det centrala partiet av boplatsen. Samtidigt visade föregående arkeologiska insatser att det även förekommit aktiviteter i ytterområdena, men i betydligt mindre skala. Största hindret för att fullständigt ringa in boplatsen utgjordes av en mindre gård som uppförts i den västligaste delen av boplatsområdet där såväl boningshus som uthus omöjliggjorde all schaktning. I ett helhetsperspektiv har denna del inte varit avgörande för tolkningen, utan endast resulterat i en kanske något mindre nyanserad bild av platsen.

Komplexiteten av bebyggelsen men också det långa tidsspann som platsen varit bebodd är unikt för denna del av Halmstad. Under ett par decennier har vi på Kulturmiljö Halland gjort åtskilliga undersökningar väster om Nissan, och i och med undersökningen vid Kårarp fick vi möjlighet att studera en boplats där människor verkat kontinuerligt under närmare 1 500 år.

Kulmen på Kårarpsboplatsen nås under senare delen av romersk järnålder, d.v.s. 3:e och 4:e århundradena efter Kristi födelse. Tidpunkten sammanfaller med en successiv nedläggning även av andra boplatser på denna sida av Nissan.

Fig. 1. *Undersökningen vid Kårarp ägde rum utanför Halmstad.*

Ett liknande fenomen finner vi även på andra sidan ån och då framför allt i trakterna av Skedalahed. Här är det i första hand bebyggelsen vid Brogård som varit själva navet då det kring Kristi födelse sker en nyetablering där man låter uppför sina gårdar tätt intill varandra. Under de första fyra seklerna fanns här som mest 11 gårdar som tillsammans bildade den största järnåldersbyn vi känner till från Halland. Men för såväl invånarna vid Kårarp som Brogård händer något kring övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid som leder till att all bebyggelse successivt avvecklas och omkring mitten av 500-talet har båda platserna mer eller mindre övergivits.

Tankar kring en paradox och ett område

Det som framför allt karaktäriserade bosättningen vid Kårarp var de välbyggda och stora långhusen samt förekomsten av två hallbyggnader. Vid kollegiala besök avslutades dessa vanligtvis med diskussioner kring husen och vad de representerade. Närvaron av de två hallbyggnaderna tillsammans med osedvanligt stora långhus förde diskussionerna i riktning mot det differentierade samhälle som blir alltmer tydligt under äldre järnålder. Närvaron av de båda hallarna kom då osökt att styra samtalen i riktning mot stormän eller andra personer som befann sig i det övre skiktet av samhällets hierarki. Paralleller gjordes med såväl skånska som danska lokaler men det fanns en fundamental skillnad mellan dessa platser och såväl hallarna som långhusen vid Kårarp, nämligen fyndmaterialet. Vid Kårarp

bestod fynden av det vi normalt finner på traditionella boplatser från äldre järnålder, d.v.s. brukskeramik, medan samtliga utensilier som indikerade en högre social status saknades. Samtidigt står vi inför det faktum att människorna vid Kårarp uppfört byggnader som knappast har varit avsedda för en familj utan de extra byggnaderna bör haft en mer samlande eller kollektiv funktion.

Utifrån dessa premisser finns ett antal frågor som pockar på sin förklaring. Frågor som både kan knytas till Kårarp men också till närområdet och de samtida byar och gårdar som funnits på ömse sidor om Nissan och dess utlopp i Kattegatt.

I det följande kommer således fokus primärt riktas mot Kårarp och vad alla de motsägelsefulla signaler husen och fynden sänder ut. Husen och hallarna antyder ett betydande välstånd medan till exempel keramikmaterialet men framför allt frånvaron av metallfynd och glas ger ett mer alldagligt intryck. Men kanske är det så att svaret till Kårarp och dess utveckling trots allt finns bland fynden där framför allt en myckenhet av malstenar och resultaten från makrofossila analyser kan leda fram till en möjlig förklaring.

Som ett led i förståelsen av Kårarp bör även den samtida bebyggelsen inlemmas. Under de senaste tjugo åren har ett flertal boplatser undersökts, dels norr och dels söder om Nissan och dess utlopp i Kattegatt. Platserna omfattar allt från enstaka hus till järnåldersbyn vid Brogård som vid sin höjdpunkt omfattade ett tiotal gårdar. Analysen ger oss också möjlighet att studera huruvida den svårpasserade Nissan fungerat som en barriär eller bro i äldre tider.

En sista fråga är baserad på ett fenomen som inte enbart ger sig tillkänna i det sydhalländska materialet utan är spritt långt bortom dess gränser. Utgångspunkten är dock från det lokala perspektivet där vi tydligt kan skönja en mer eller mindre omfattande avfolkning under folkvandringstid. Välmående gårdar överges utan några synliga tecken på stridigheter eller naturkatastrofer utan istället är det mycket som talar för att husen lämnats vind för våg. Nästkommande generationer är som uppslukade av jorden och först ett hundratal år senare ser vi återigen spåren efter människorna. Något händer kring 500-talets mitt men vilka faktorer kan ha legat bakom denna omvälvande förändring?

Landskapet

Boplatsetableringen ägde rum i vad som idag består av ren fullåkersbygd, men som bara för ett par hundra år sedan utgjorde en del av utmarken till byarna Holm och Kårarp. I ett vidare perspektiv utgör området utlöparen av en nord-sydlig grusås som sträcker sig från Galgberget i söder, för att mer eller mindre flacka ut strax norr om den undersökta platsen. Här knyter den an till de inre och östligaste partierna av Vapnödalen, vars låglänta marker sträcker sig ut till havet. I gränsområdet förekommer ett antal flacka isälvsavlagringar som skjuter upp allt från några meter till ett tjugotal meter över det kringliggande landskapet. Bebyggelsen vid Kårarp har varit belägen på en av dessa flacka förhöjningar som tillsammans omfattar cirka 10 hektar. På ömse sidor av krönet sluttar markerna åt såväl norr som söder. Även om det inte är fråga om några större nivåskillnader har denna skiljelinje, över tid, haft stor inverkan på de människor som tog platsen i anspråk. I görligaste mån undvek man det egentliga krönläget och valde istället att bygga sina hus såväl norr som söder om detta, vilket medfört att det inte existerat någon visuell kontakt med endera sida.

De geologiska förutsättningarna har haft stor betydelse när man väl bestämt sig för att ta området i anspråk. Samtliga hus men också de kringliggande aktivitetsytorna har varit förlagda till områden som till allra största del består av morän och sand, medan man ratat områden som innefattar lera eller lerblandade jordar. Endast i undantagsfall har man förlagt sysslor till de sistnämnda markerna och då har det huvudsakligen varit fråga om arbeten som kunnat knytas till öppen eld.

Inslaget av leriga fraktioner, men också det småkuperade landskapet, har i sin tur inverkat på närmiljön och då framför allt de hydrologiska omständigheterna. Idag ger sig detta framför allt tillkänna via Kårarps dammar cirka 800 meter åt sydost, men via häradskartan från tidigt 1900-tal framgår att landskapet längre tillbaka har genomkorsats av ett antal mindre bäckar. Flertalet av dessa har runnit fram öster om bosättningen och vidare ned till Nissan, men även norr om boplatsen flödade en mindre bäck som sannolikt avvattnat de mindre sankhål som ligger utspridda i närheten.

Trots att nivåskillnaderna inte är alltför stora har man från boplatsen haft en vidunderlig utsikt åt samtliga väderstreck. Det som kanske mest har varit iögonfallande är bronsålderns gravmonument där såväl Kårarpshögarna, Ivars kulle

Fig. 2. *Från boplatsen har man haft en vidunderlig utsikt ned mot Ivars kulle och Tallrikshögarna (övre bilden). Sett norrifrån framgår att boplatsen har varit placerad på en svag förhöjning (nedre bilden).*

som gravhögarna vid Kärleken utgjort ett naturligt inslag av blickfånget (Fig. 2). Har man å andra sidan vänt blickarna norrut är det väl inte omöjligt att man kunnat skönja det flertal stensättningar som ännu idag ligger på nästa höjdrygg, knappa kilometern bort. Omvänt betyder detta också att de gårdar som funnits på platsen under såväl yngre bronsålder som äldre järnålder har varit väl exponerade för alla de som färdades genom landskapet.

Något mer än tre kilometer öster om Kårarp och fem kilometer norr om Brogård finns en av Hallands mest mytomspunna lokaler, som under större delen av romersk järnålder har varit centrum för kultutövningen för de människor som bebott trakterna kring Nissans nedre lopp (Fig. 3). Vid Käringsjön har traktens folk gjort återkommande besök där man sänkt ned en uppsjö med keramikkärl, men också redskap och föremål som har varit knutna till såväl åkerbruk som boskapsskötsel. Arkeologernas tolkning av Käringsjön har över tid förändrats från

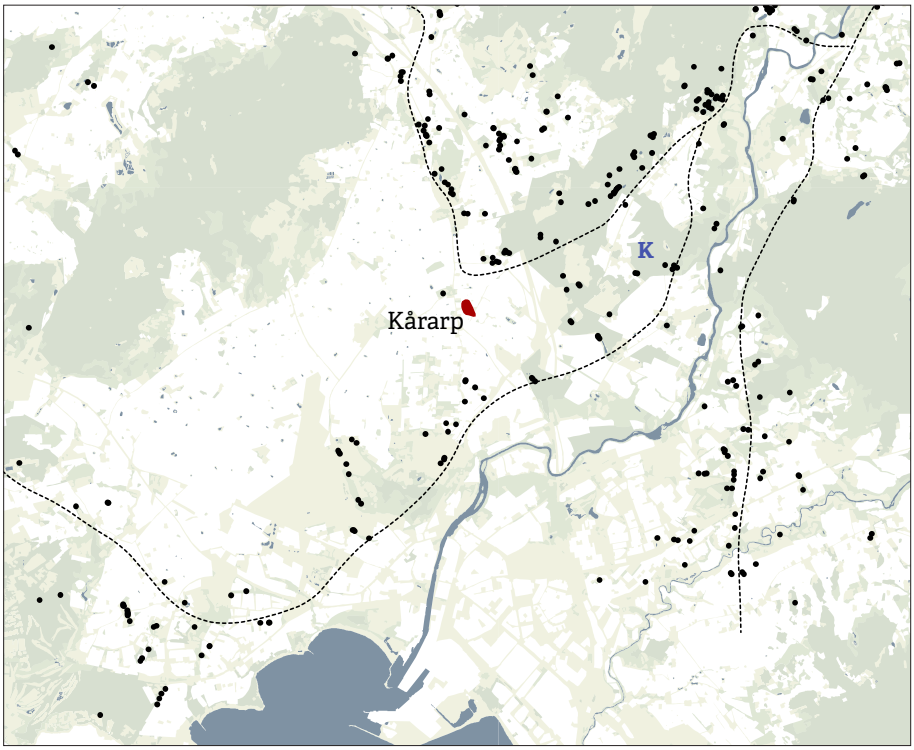

Fig. 3. *I närområdet förekommer att stort antal gravar och ett par kilometer åt nordost låg offermossen Käringsjön (**K** på kartan). De streckade linjerna visar läget för kommunikationslederna under äldre järnåldern.*

det att Holger Arbman undersökte platsen på 1940-talet. Arbman gjorde gällande att offermossen tjänat som den ”vanliga” bondebefolkningens offer- och samlingsplats. Hit tog man sig för firandet av större kultfester med syfte att uppbringa goda förutsättningar för det kommande året (A.a. 1945). Bilden som Arbman målar upp är att gemene man tog sig till platsen för att skaffa sig och gårdens/ släktens beskydd. Denna tolkning kontrasterar mot senare analyser av materialet som visserligen ger sken av att platsen har varit livligt besökt, men att dessa besök skett under mer ordnade former där en eller ett par initierade personer haft det övergripande ansvaret. Fyndmaterialet ger även vissa antydningar om att det inte har varit fråga om en begränsad grupp människor som kommit till platsen, utan att den har varit frekventerad av människor från olika platser i den omgivande bygden (Carlie, A. 2009:248ff). Det finna med andra ord mycket som talar för att gårdsbefolkningen vid såväl Kårarp som Brogård har mött upp på platsen och gemensamt åkallat högre makter. Komplexiteten i fyndmaterialet från Käringsjön visar att man sannolikt återkommit flera gånger under året då det existerar fynd som kan knytas till såväl vår-, höst- som vinterblot (Carlie, A. 1998).

Färdvägar och kontakter

Oavsett om syftet har varit att ta sig till Käringsjön, besöka närboende i området eller att ge sig iväg på mer långväga resor är en förutsättning att det existerat ett vedertaget men också fungerande kommunikationsnät. Dels att transportera sig i terrängen men också för att någorlunda torrskodd ta sig över de större vattendragen. Med hjälp av den rådande fornlämningsbilden och då framför allt gravarna, finns mycket som talar för att dagens Nissastig även har haft en äldre föregångare (se Fig. 3) . Några kilometer nordost om Kårarp låg ett av den forna vägsträckningens mest betydelsefulla vägskäl. Från att huvuddelen av kommunikationen uppströms har varit förlagd till östra sidan av Nissan delade sig leden så att den ena kom att fortsätta på östra sidan av ån där ett av delmålen bör ha varit bosättningarna vid Brogård. Den andra leden passerade ån vid ett vadställe (Fjällavad) som utnyttjats långt fram i tid, varefter den löpte vidare söderut utmed västra sidan av ån. Gravarna längs denna passage visar att leden vikt av i mer västlig riktning strax innan Käringsjön och fortsatt fram emot bebyggelsen i Kårarp (Carlie, L. 2009). Med andra ord fanns det redan under romersk järnålder ett kommunikationsnät som förband såväl Kårarp som Brogård med Käringsjön.

Kårarp och bebyggelsens organisation

Bebyggelsen vid Kårarp har som tidigare nämnts uppförts i anslutning till krönet av en mindre men flack förhöjning, där husen och gårdarna har legat på ömse sidor av krönet (Fig. 4). Av någon anledning har det egentliga krönläget mer eller mindre negligerats, utan det är först ett tjugotal meter norr respektive söder om detta som lämningarna ger sig tillkänna. Likaledes föreligger en tydlig distinktion

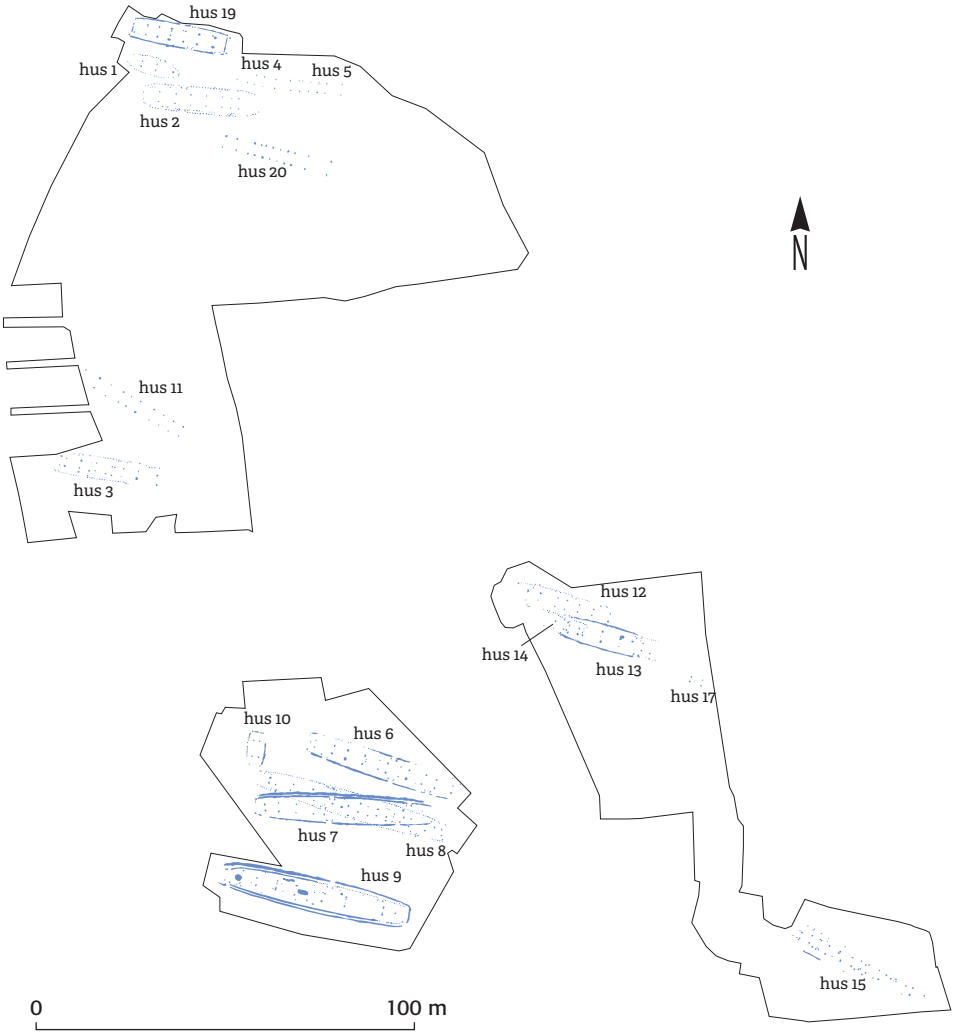

Fig. 4. *Kårarpsboplatsen och placeringen av de 20 hus som varit uppförda på platsen.*

i att den äldre bebyggelsen har varit koncentrerad till norra delen av området, medan man först under andra hälften av förromersk järnålder successivt flyttar bebyggelsen till området söder om krönet.

Yngre bronsålder

De äldsta etableringsspåren kan knytas till bronsålder period IV – V, då man låter uppföra en 28 meter lång byggnad (hus 20) med tillhörande uthus (hus 4). Efter en tid har platsen fått en allt större dragningskraft och ytterligare en gård (hus 11) uppförs ett 70-tal meter längre söderut (Fig. 5). Sannolikt har det passerat någon generation innan detta ägde rum då det förekommer vissa olikheter i de båda husens konstruktion. I det äldre huset har de enskilda bockparen stått tätt och då framför allt i de centrala partierna. Här har avstånden mellan bockparen endast varit kring en meter, medan avstånden ökar i såväl de östra som västra delarna, där de fria

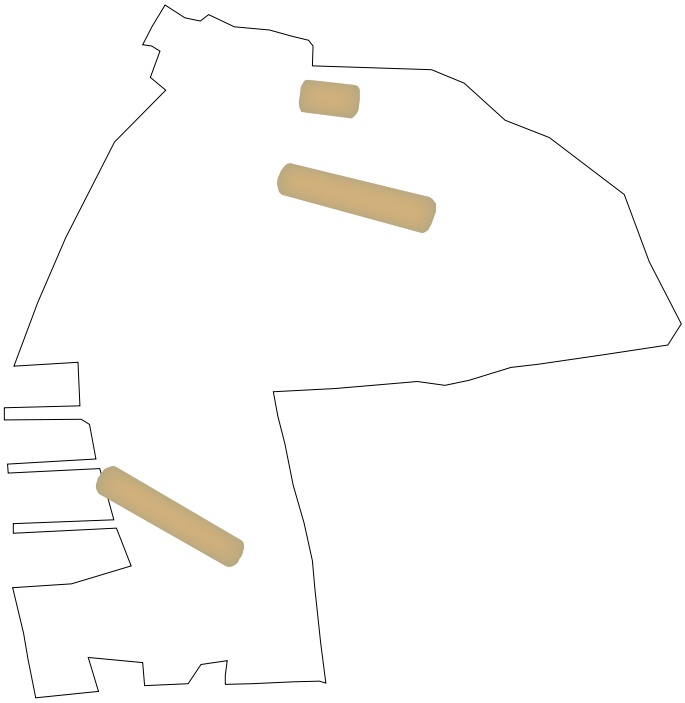

Fig. 5. *Bebyggelsen under yngre bronsålder.*

ytorna skiftar mellan tre och sex meter. För hus 11 gäller att det skett en successiv utjämning av avstånden, men fortfarande finns en tendens till tätare grupperingar i husets centrala del. Bockarnas bredd har varit ungefär densamma, vilket också är den konstruktionsdetalj som antyder den nära kopplingen i tid.

Således är det redan under yngre bronsålder som den framtida etableringen av Kårarp grundläggs där två gårdar samexisterar knappa hundratalet meter från varandra. Gemensamt för de båda gårdarna är successiva om- och nybyggnationer men också att man över tid kommer att överge äldre gårdslägen och etablera helt nya. Men samtidigt föreligger stora skillnader mellan de båda grannarna där gård 1 har haft en mer organiserad struktur men också större byggnader. Över tid kom de båda gårdarna att överge sina ursprungliga tomter och förlägga dem någon eller några hundra meter längre åt söder och sydost. Samtidigt med flytten tillkommer ytterligare en gård som blev liggande kvar på samma plats under hela dess existens. Läget kom att bli mer avskilt från de två andra gårdarna, då den uppfördes på en smal åsrygg som skjuter ut från den egentliga höjdplatån.

Som nämnts ovan bestod den inledande fasen för gård 1 av hus 20 och i anslutning till detta, ett par förrådsbyggnader. I undersökningsrapporten tolkade jag förrådshusen som ett långhus, representerande en separat fas i gårdens utveckling. Efter mer ingående analyser visar resultaten att det är mindre troligt att sistnämnda hus (hus 5) verkligen utgör ett separat steg i gårdsutvecklingen vid Kårarp. Mer troligt är att huset eller snarare husen skall ses som kompletterande uthus eller förrådsbyggnader till hus 20. Istället för en 27 meter lång byggnad är det mer sannolikt att det existerat två mindre hus som varit 10 respektive 15 meter långa.

Äldre förromersk järnålder

En bit in i förromersk järnålder genomförs den första omstruktureringen av gård 1 då man låter uppföra ett nytt långhus som ersättning för det gamla (hus 20). Det nya huset (hus 2) kom att bli 30 meter långt och närmare 7 meter brett. Bockbredden minskar i förhållande till föregångaren liksom att väggarnas stolpar nu har förankrats ordentligt i marken. I västra partiet uppträder dubbla vägglinjer, som antyder att man ”tilläggsisolerat” vissa delar av huset och framför allt de centrala partierna. Just här är det kanske inte fullt så tydligt som vid Lynga där de kompletterande vägglinjerna var av samma dimensioner som husets yttre väggar (Carlie, L. 2006). Att det i första hand är sydsidan som fått en extra vägg har väl sin förklaring

av att detta parti har varit mer utsatt för väder och vind och för att öka bekvämligheten inomhus har man i vissa fall ansett det nödvändigt med ett kompletterande och isolerande hölje. Vad som däremot står klart är att huset man nu uppförde har, utifrån ett sydskandinaviskt perspektiv, varit av osedvanligt stor dimensioner. Sett till en sammanställning kring skånskt material klassificeras det halländska huset till kategorin mycket stora långhus med endast ett par likar i Skåne (Arthursson,

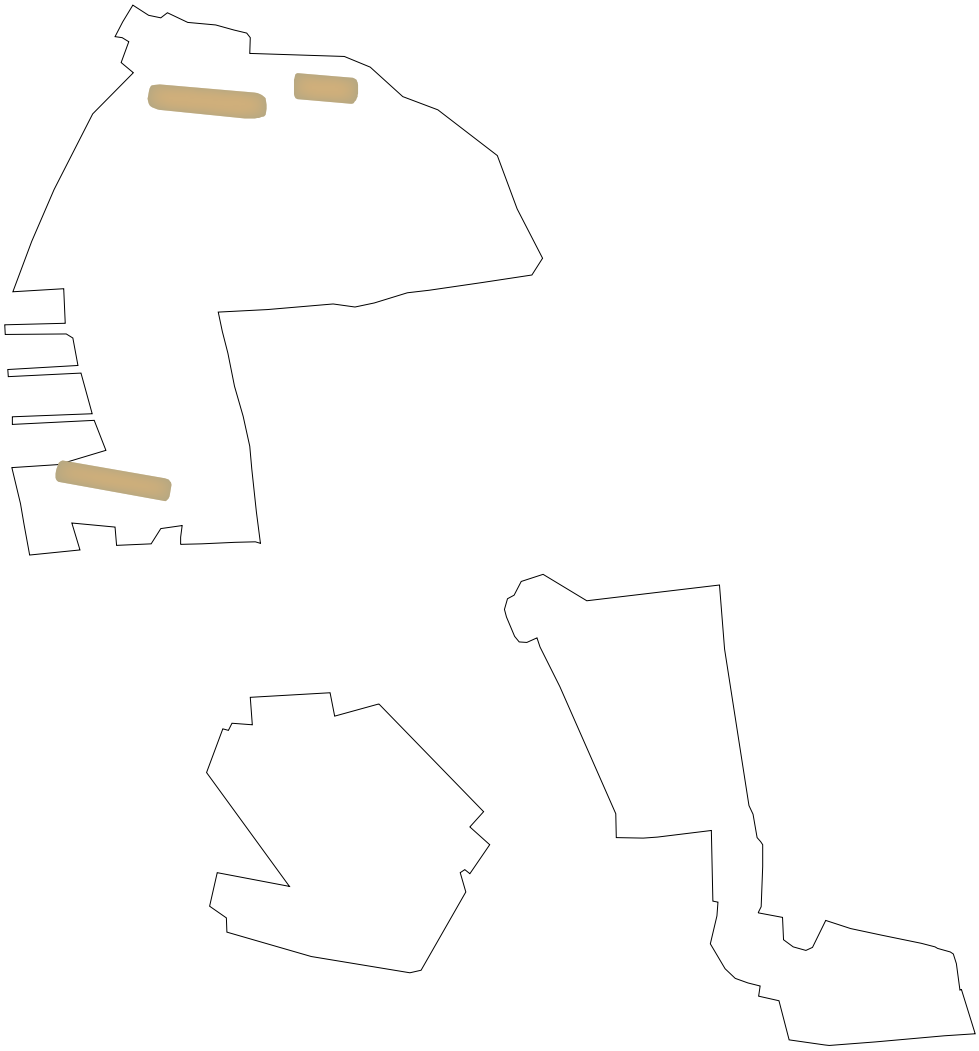

Fig. 6. *Bebyggelsen under äldre förromersk järnålder.*

2005:81). Huskonstruktionen bör även från början ha varit väl genomtänkt, då det inte förekommer några avsevärda reparationsarbeten bortsett från att vissa av de takbärande stolparna har kompletterats eller förstärkts med nya stolpar.

Vid samma period sker även en omorganisation inom gård 2 där det ursprungliga långhuset (hus 11) överges och man låter uppföra en ny byggnad (hus 3) ett tiotal meter längre söderut. Huset var ca 28 meter långt och knappt 6 meter brett. Med andra ord något kortare än grannhuset men betydligt smalare (Fig. 6). Redan från början tycks placeringen av huset inte varit den allra bästa då det kom att genomgå ett flertal reparationer. Framför allt har den takbärande konstruktionen varit undermålig då stolparna bytts ut vid flera tillfällen. Anledningen skall med största säkerhet kopplas till den rådande jordmånen som just här bestod av morän med ett rikt inslag av småsten. Att försänka stolpar i detta material har skapat problem med ett slutresultat som ändade med oproportionella hål med en otillfredsställande stabiliserande verkan.

Kanske är detta också en av anledningarna till att bosättarna på gården väljer att överge platsen och uppföra ett nytt långhus på södra sidan av höjdryggen. Flytten innebär en förskjutning av gårdstunet knappt hundra meter åt sydost, men också att man upphör med att ha visuell kontakt med granngården. Det hus som nu uppförs är närmast en kopia av föregångaren. En viss förändring i bockbredden liksom en antydan om divergerande vägglinjer visar dock att det bör passerat någon eller några generationer från det att hus 3 uppfördes till dess att det nya (hus 12) blev färdigställt.

Yngre förromersk och äldre romersk järnålder

Under den tredje bebyggelsefasen sker ytterligare en gårdsetablering (gård 3). På en smal åsrygg som skjuter ut från den egentliga höjdplatån låter man uppföra hus 15 som i ensamt majestät kan överblicka de låglänta markerna ned mot Nissan (Fig. 7). Valet av plats ter sig något förunderligt då åsryggen endast är ett 20-tal meter bred och med slänter som svårligen låter sig utnyttjas. Likväl uppför man här ett större treskeppigt långhus som varit mellan 30 till 40 meter långt. Den grova uppskattningen av husets längd beror till stora delar på att byggnaden genomgått ett flertal ombyggnationer då det utmed husets längdaxel förekom närmare 50-talet stolphål som samtliga var av rekorderlig storlek. Placeringen av stolphålen tyder på att de ingått i den bärande konstruktionen men att de grävts

vid olika tillfällen. Radiometeriska dateringar visar att etableringen skett under senare delen av förromersk järnålder och att man därefter stannat kvar fram i romersk järnålder. På plats ter sig denna gårdsetablering något förunderlig genom den begränsade yta man haft att tillgå för vardagliga sysslor. I det stora har man endast haft tillgång till 700 kvadratmeter plan mark där också långhuset låg in-

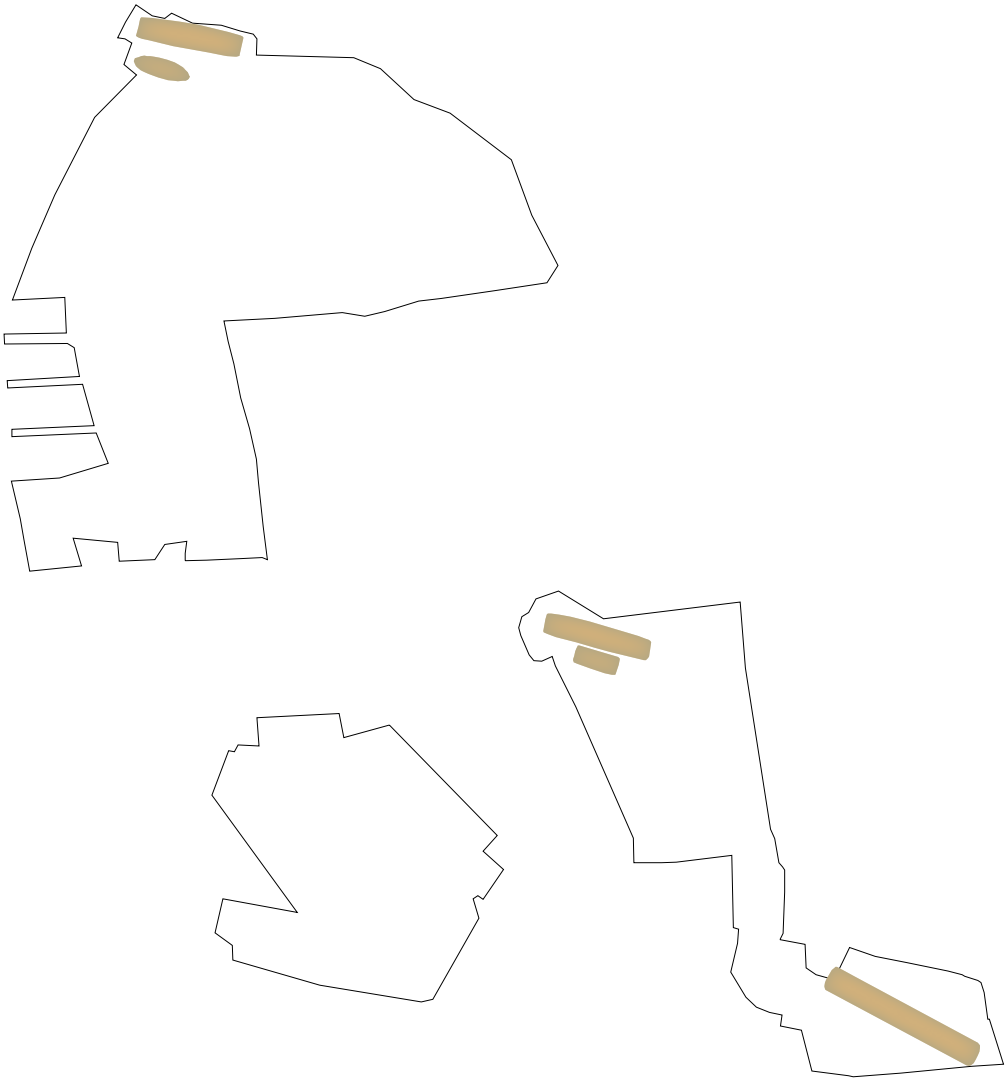

Fig. 7. *Bebyggelsen under yngre förromersk järnålder och äldre romersk järnålder*

rymt. Men trots denna begränsade yta har människorna likväl funnit det värt att hålla kvar vid etableringen och stannat kvar under några århundraden. Ett annat alternativ är att man redan från början har tilldelats platsen och inte haft några andra möjliga val.

Till skillnad från gård 2 förblir gård 1 kvar på norra sidan men även här sker förändringar. Kring Kristi födelse plockar man ned hus 2 och ersätter det med en ny byggnad (hus 19) som uppförs knappt 10 meter norr om föregångaren. Denna byggnad markerar också startpunkten för ett nytt byggnadsskick vid Kårarp då man istället för att gräva ned väggstolparna i separata stolphål placeras dem i rännor som löper runt hela byggnaden. Paralleller går att finna i järnåldersbyn vid Brogård (Carlie, L. 1992) där tillvägagångssättet uppträder vid samma tidpunkt. En slående likhet mellan rännhusen på de båda platserna är att inre konstruktioner tycks vara mer motståndskraftiga än i de traditionella långhusen med separata stolphål i väggkonstruktionen (Fig. 8). Förklaringen skulle här kunna ligga i att rännorna har haft en dränerande effekt som skapat ett torrare inomhusklimat och därmed ökat livslängden på de nedgrävda stolpar som burit upp taket. En annan förklaring är att rännorna försetts med syllar av trä som förhindrat en direkt närkontakt mellan väggstolparna och den fuktiga marken. Oavsett vilken förklaring som legat till grund för byggnadsskicket visar den mer eller mindre samtida anammandet av rännhus att det bör existerat kontakter mellan invånarna vid Kårarp och Brogård. Det är väl knappast en tillfällighet som gör att man övergår från ett byggnadssätt till ett annat vid ungefär samma tidpunkt. Strax söder om långhuset lät man även uppföra en mindre förrådsbyggnad, även den med något annorlunda grundform. Väggarna bestod här av traditionellt nedgrävda stolpar men placerade på ett sätt som gav huset en närmast ellipsformad karaktär.

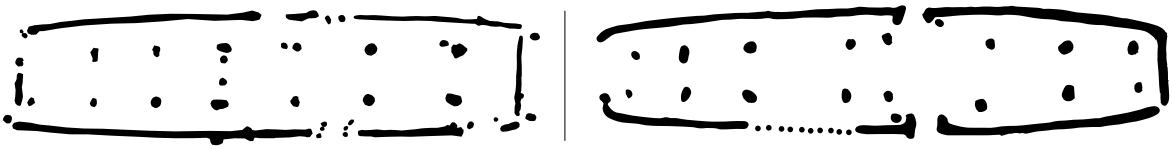

Fig. 8. *Under äldre romersk järnålder vinner ett nytt byggnadsskick gehör och vid såväl Kårarp som Brogård anammar man metoden med att försänka väggstolparna i rännor. Till vänster hus 19 i Kårarp och till höger hus XXII i Brogård.*

Yngre romersk järnålder - folkvandringstid

Under yngre romersk järnålder sker den mest påtagliga förändringen vid Kårarp. Invånarna på gård 1 överger det gårdsläge som deras förfäder brukat under åtskilliga hundra år. Precis som gård 2 och 3 uppför man det nya hemmet på södra sidan av höjdryggen och på marker som tidigare aldrig varit använda (Fig. 9). Mest iögonfallande med den nya etableringen är att storleken på de tre långhusen som över tid uppfördes, kom att bli betydligt större än dess föregångare. I samtliga fall mellan 40 till 50 meter. Gården som anläggs under andra hälften av

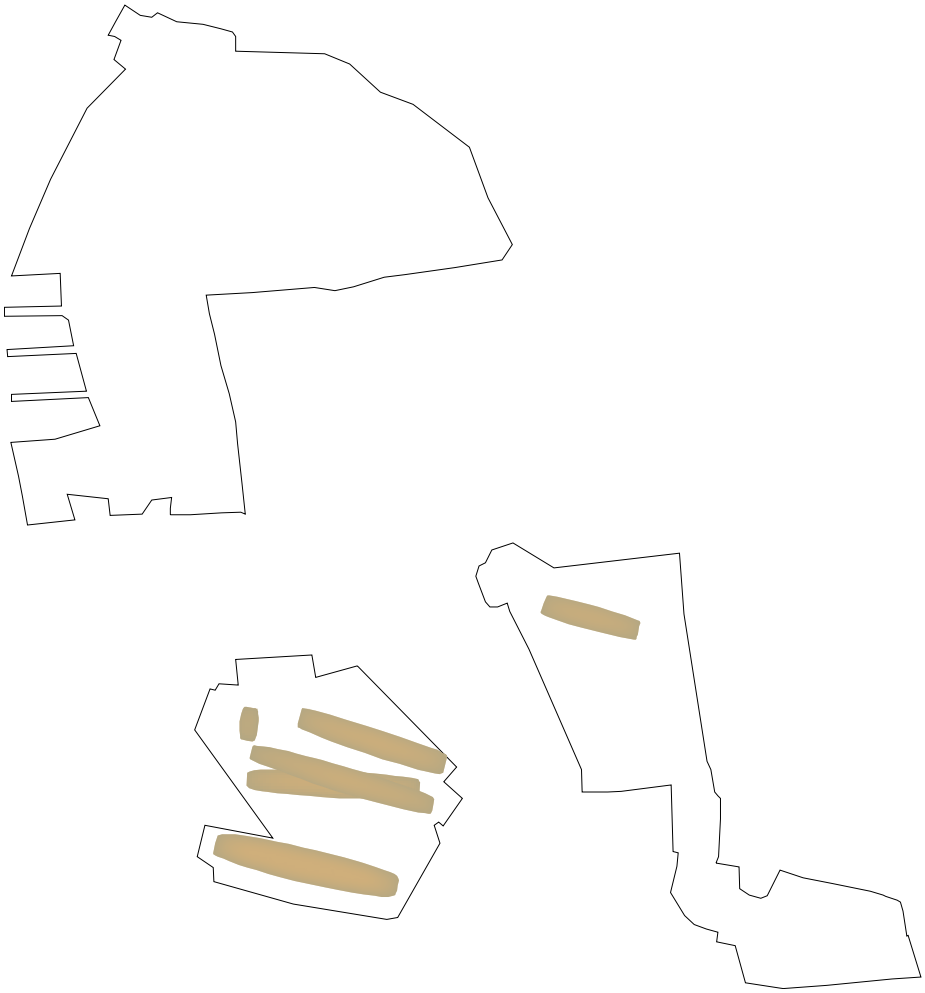

Fig. 9. *Bebyggelsen under yngre romersk järnålder – folkvandringstid.*

Fig. 10. *Fasindelning av gård 1 inklusive hallarna med den äldsta fasen överst och den yngsta underst.*

romersk järnålder blir nu kvar på platsen till dess att området överges vid slutet av folkvandringstid. Liksom för den äldre bebyggelsen sker även nu ombyggnationer av husen, men med den skillnaden att man vid varje enskilt tillfälle väljer att plocka ned den förutvarande byggnaden och uppföra efterföljaren strax invid. Vanligtvis har det då existerat en given orientering av husen men här har det skett en successiv förändring i placeringen. Initialt har man eftersträvat en mer eller mindre öst-västlig orientering som dock övergavs i de följande faserna (Fig. 10).

Den inbördes kronologin visar att hus 7 utgör det äldsta långhuset. Huset uppförs enligt de principer som redan anammades på den norra sidan, d.v.s. att väggstolparna har satts ned i rännor istället för separata stolphål. Huset förses även med dubbla väggrännor utmed norra långsidan, medan man inte ansett detta varit nödvändigt på motsatta sida. Vad denna extra väggkonstruktion haft för betydelse skall kanske här kopplas till jordmånen, platsens topografi och att man under senare delen av äldre järnålder gick mot ett allt fuktigare klimat. Ett ökande regnande i områden där jorden varit mindre genomsläpplig bör otvetydigt resulterat i en fuktigare markyta och som ett led i att skapa ett drägligare inomhusklimat kan de dubbla vägrännorna vara ett exempel på en tidig variant av dränering. Traditionen med rännhus lever kvar även i nästkommande generation då hus 6 uppförs bara några meter norr om dess föregångare. Däremot tycks inte den förutvarande orienteringen varit tillfredsställande utan husets längdaxel får nu en mer nordväst-sydostlig riktning. Efter ett tag har även denna byggnad spelat ut sin roll och Kårarpsboplatsen går nu in i sin sista fas. Samtidigt sker även en radikal förändring i huskonstruktionen i det motto att man nu överger det traditionella rännhuset och återigen försänker väggarnas stolpar i separata nedgrävningar.

Hus och hall

Ett gemensamt drag för de tre långhusen är den ”rena” grundkonstruktionen. Nedgrävningarna för de takbärande stolparna fanns där liksom tydliga vägglinjer men i övrigt fanns det ytterst få andra stolphål innanför vägglinjerna. Frånvaron av de sistnämnda ger sken av att det inte tycks ha förekommit några förbättringar av byggnaderna utan de ombyggnationer som skett har istället omfattat regelrätta nybyggnationer där föregångaren rivits eller monterats ner och efterträdaren uppförts i dess direkta anslutning.

Inom gårdsplanen har det också funnits två hallar, den ena knappt 10 meter lång (hus 10) och den andra strax över 50 meter (hus 9). Det finns inget i fyndmaterialet som direkt binder samman hallarna med något av de andra långhusen utan kopplingarna får göras utifrån ett teoretiskt resonemang där konservatismen inom byggnadsstilen får ses som den avgörande pusselbiten. Ett grundläggande element är att båda hallarna har vägglinjer där väggstolparna har varit förankrade i rännor vilket talar för att de skall sättas i samband med hus 6 och 7. Två av byggnaderna (hus 7 och 9) har varit försedda med dubbla väggrännor vilket kan vara ytterligare en sammankopplande indikator. Ett annat argument är att det endast förekommer två rektangulära härdar inom hela gårdskomplexets yta och

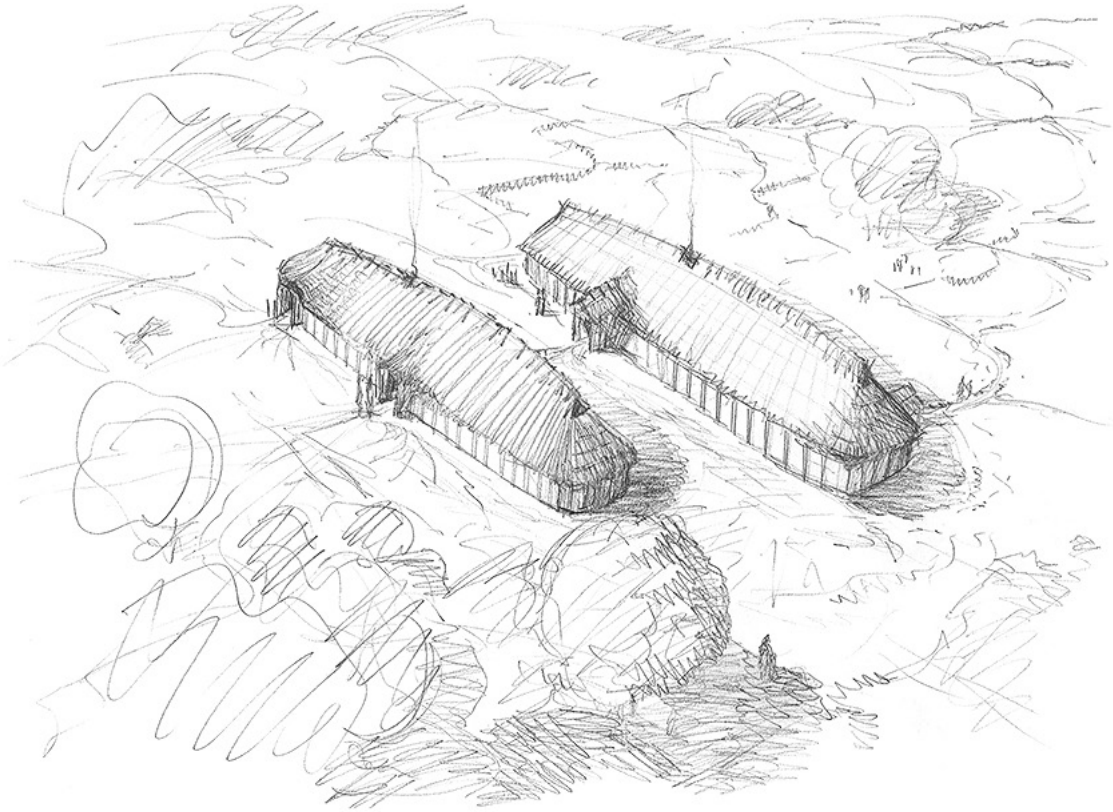

Fig. 11. *Illustrationen visar en tolkning av gården med såväl långhus som hallbyggnad.*

båda två ligger centralt placerade i dessa två hus. Dateringen av de två härdarna visar på en samstämmighet i tid och placerar dem kring övergången mellan yngre romersk järnålder och folkvandringstid. Likaså betyder flytten från norra sidan av höjdryggen till den södra att den inleddes under pampiga former, d.v.s. de två äldsta husen har också kommit att bli de två största byggnader som existerat på platsen (Fig. 11). Härefter tycks det ske en successiv reducering av storleken där nästa generation visserligen håller kvar vid att uppföra rännhus men att hus 6 gjordes fem meter kortare samtidigt som den tillhörande hallbyggnaden närmast krympte till ett traditionellt uthus. Förändringarna fortsätter även in i den tredje generationen av gården där man dels överger traditionen med rännhus men också att det numera inte förekommer någon separat samlingslokal.

Men den kanske viktigaste frågan är huruvida hus 9 i realiteten har utgjort en hall eller om det representerar ytterligare ett av gårdens traditionella långhus. Konstruktionsmässigt visar byggnaden på stora likheter med de andra långhusen i området och skulle därför lika väl kunna utgöra ytterligare en fas i bebyggelsen. Det som framför allt talar emot det traditionella långhuset är placeringen av ingångarna som för långhusen huvudsakligen har varit placerade utmed södra långsidan. En av ingångarna har då existerat i husens centrala partier och bland de större byggnaderna har man kompletterat med en eller två ingångar i den östra respektive västra delen av huskroppen. Oftast har det även förekommit en nordlig ingång som då vanligtvis varit motställd den centralt placerade ingången på sydsidan (se t.ex. Carlie, L. 1999 och Arthursson, 2005). Med andra ord har tillträdet till långhuset huvudsakligen skett via ingångar i anslutning till den södra vägglinjen. För hallen i Kårarp är förhållandet det motsatta. Den primära ingången har varit placerad i husets norra vägglinje och ungefär mitt på huset. Längst i öster har det funnits ytterligare en nordlig ingång medan det längst i väster fanns en ingång i södra vägglinjen som ledde in till ett mindre, västligt gavelrum. Via den centrala ingången har man haft tillträde till en närmare 20 meter lång sal där den totala golvytan uppgick till 130 kvadratmeter (Fig. 12). Salen avgränsades både i öster och väster med kraftiga väggar som varit förstärkta med extra stolpar och i salens mittpunkt hade man anlagt en större härd. I anslutning till och delvis under härden påträffades en offergrop där man lagt ned ett mer eller mindre helt keramikkärl (Fig. 13). Såväl öster som väster om salen fanns ytterligare två avgränsade rum där det västra även varit försett med en större härd.

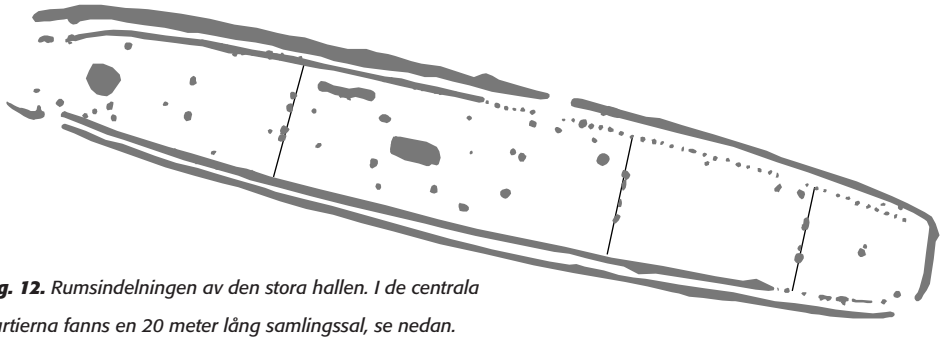

Fig. 12. *Rumsindelningen av den stora hallen. I de centrala partierna fanns en 20 meter lång samlingssal, se nedan.*

Fig. 13. *Mitt i salen låg den stora härden. Bortom den syns offergropen där man lagt ned det keramikkärl som finns på bilden till höger.*

Den norra ingången vetter upp mot de traditionella långhusen dit avståndet har varit 15 meter. Inom denna yta förekom inga anläggningar som visar att platsen har varit utnyttjad för traditionella hushållsbestyr eller andra aktiviteter utan platsen ger mer sken av att har varit ett ”outnyttjat” område. För övriga delar av gårdstunet är förhållandet helt annorlunda då det förekommer ett rikt inslag av både härdar, gropar och stolphål. Vad som ytterligare förstärker tanken på att huset verkligen har varit en hallbyggnad med syfte att primärt fungera som en kollektiv samlingslokal, är de begränsade spår efter reparations- eller förstärkningsarbeten som man ofta finner i samband med de vanliga boningshusen. Inga bärande konstruktioner har blivit utbytta utan hallen bör ha varit mer eller mindre intakt då den slutligen plockades ned.

Däremot kontrasterar det begränsade fyndmaterialet mot vad som annars lyfts fram som ett av de mer framträdande kännetecknen där det, enligt Frands Herschend, framför allt är det varierande men också rika fyndmaterialet som karaktäriserar hallen (Ibid, 1998;16). Problemet vid Kårarp är att fyndsammansättningen för såväl hallbyggnaderna som alla övriga byggnader inte uppvisar någon skillnad eller snarare att fyndmaterialet är i det närmaste obefintligt för samtliga byggnader. Vad som skiljer dem åt är placeringen av de rituella nedläggningarna där man i den stora hallen placerat ett keramikkärl under härden men även en

vävtyngd i den yttre väggrännan. Om det sen funnits en välgrundad tanke kring placeringen av vävtyngden får väl vara osagt men att den lagts exakt mitt emot den centrala ingången för onekligen tankarna till en mer genomtänkt handling än att ”bara” försänka vävtyngden i väggrännan.

I den mindre hallen återfanns ett fragmentariskt kärl i anslutning till den norra gaveländan. Fragmentet bestod av mer eller mindre hela bottnen av ett kärl där placeringen i stolphålet antyder att bottnen initialt blivit ställd på högkant, direkt i anslutning till gavelstolpen (Fig. 14). För övriga byggnader har dessa nedläggningar skett i anslutning till någon eller några av husens bärande konstruktioner, framför allt i anslutning till en takstolpe men också till stolpar som hör samman med ingångarna. I den stora hallen fanns även en mindre konstruktionsdetalj som kan anspela på byggnadens dignitet. Längst in i nordvästra hörnet av salen förekom en tre meter lång ränna som löpte parallellt med sidoväggen och upphörde knappa metern från den västra skiljeväggen. Pollenanalyser från rännan visar att det existerat någon form av uppbyggt fundament vars grundläggande beståndsdelar har utgjorts av grästorvor. Närmast tillhands går tankarna till plat-

Fig. 14. *I den mindre hallen påträffades delar av ett invigningsoffer i anslutning till en hörnstolpe.*

sen för högsätet som genom sin upphöjda belägenhet både varit i det absoluta blickfånget men också väl isolerat från golvhorisonten. Placeringen stämmer väl överens med de tankar Herschend för fram kring hallen där han menar att det sker en successiv förskjutning av högsätets placering från salens väggar till att slutligen trona mitt på kortväggen i salens övre del (A.a. 1997:50f). Anammar man detta resonemang talar placeringen av högsätet i Kårarp för att hallen här skall placeras i en tidig fas av hallbyggandet där högsätet fortfarande var placerat utmed sidoväggen.

Sammantaget finns det flera parametrar som talar för att hus 9 och i viss mån hus 10 fyllt andra syften än att husera folk under vardagliga former. Skillnader i konstruktion men också hur det absoluta närområdet använts, är de främsta grundläggande argumenten. Likaså har slitaget på byggnaderna inte varit lika påtagliga som bland de andra husen. Under de sekler som gården legat på samma plats har dock synen på hallbyggnader förändrats. Från att initialt ha varit en närmare 50 meter lång, separat byggnad byggs med tiden en ny som decimerats till knappa 10 meter. Om denna även används när man uppför det sista långhuset får vara osagt men det samlade intrycket visar att det successivt har skett en förändring på platsen men också att behovet för en kollektiv samlingsplats tycks ha upphört, åtminstone vid Kårarp.

Upplösningen

I och med att invånarna på gård 1 drog sig över krönet av höjdryggen och etablerade sig på södra sidan sker även en successiv avveckling av de två andra gårdarna. Redan under romersk järnålder tycks invånarna på gård 3 lämnat platsen men också gård 2 kom att gå samma öde tillmötes. I det senare fallet har tillvägagångssättet varit mer dramatiskt. Även på gård 2 anammar man den nya byggnadsstilen och påbörjar uppförandet av ett större långhus med ordentliga väggrännor (Fig. 15). Arbetet föregås av ett par rituella nedläggelser i både stolphål och väggrännor då man sammanlagt lägger ned tre mal- och slipstenar i anslutning till husets centrala ingångar (Fig. 16). Trots dessa rituella handlingar tycks de inte haft någon större verkan utan huset blev aldrig färdigbyggt. Fram till de motställda ingångarna löper två ordentligt nedgrävda väggrännor samtidigt som nedgrävningarna för de takbärande stolparna i husets västra del grävts ned en halv meter. Därefter upphör spåren efter huset successivt. Öster om ingång-

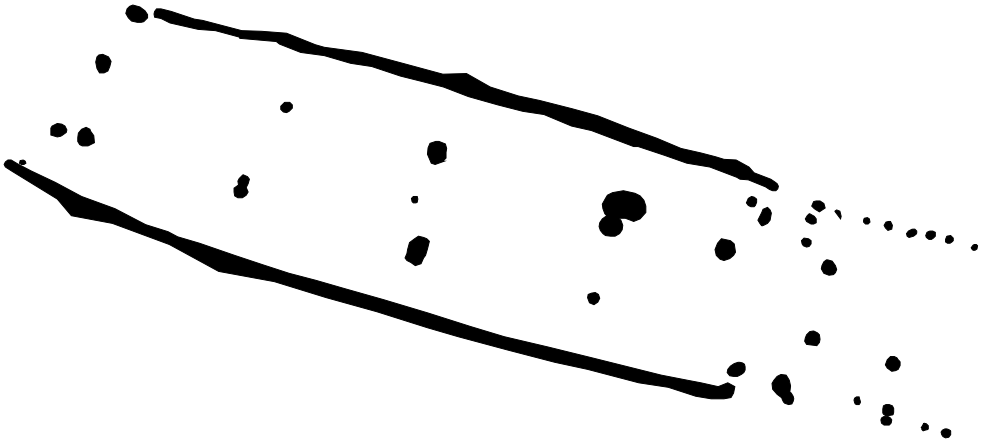

Fig. 15. *Endast västra partiet av hus 14 hann färdigställas innan dess bebyggare övergav platsen. Skala 1:200.*

Fig. 16. *Mal- och slipstenar som lagts ned i fundamenten till hus 14. Till vänster delar av en vridkvarn. Samtliga är ca 30 cm stora.*

arna fanns ytterligare nedgrävningar för ännu ett bockpar och därefter ännu ett djupt stolphål men i och med detta stolphål upphör också spåren efter huset. Några spår efter brand fanns inte lika lite som det förelåg några antydningar om att konstruktionen skulle rasat, utan det avstannande bygget måste grundats på andra omständigheter. De mest närliggande orsakerna skall kanske ses utifrån sociala eller ekonomiska aspekter där det existerat någon form av inre maktkamp som i slutändan resulterat i att endast en av gårdsägarna stått som vinnare. Att det sker en successiv nedtrappning av hallbyggnadens volym kan vara ett tecken på förändrade levnadsvillkor eller förändringar i näringsfånget som inte längre har haft tillräcklig bärkraft för den samlade befolkningen. Men trots att befolkningen nu decimerats till att enbart omfatta ett hushåll verkar det som att utkomsten även för denna tycks ha varit otillräcklig och efter ytterligare någon generation kom gården att stå öde.

Den etablering som tar sitt avstamp under yngre bronsålder och därefter fortsätter kontinuerligt under mer än ett och ett halvt millennium tar abrupt slut i och med att inbyggarna i hus 8 överger platsen någon gång i slutet av folkvandringstid. Härefter finns det inga indikationer på att platsen varit bebyggd, utan det är först under 1800-talet som man återigen uppför bostadshus på platsen. Tiden däremellan har området utgjort utmarken till såväl Halmstad stad som Holm och Övraby socknar.

Ekonomisk bas och specialiserad produktion

Under de närmare 1 500 år som människorna rört sig och utnyttjat markerna i området har det skett förflyttningar och förändringar av de enskilda gårdarna. I ett övergripande perspektiv har hela boplatsområdet omfattat mer än fem hektar men samtidigt visar spridningen av olika anläggningstyper såsom härdar och gropar att det funnits vissa partier som utnyttjats mer frekvent än andra. I norra delen återfanns ett 1 500 kvadratmeter sammanhängande kulturlager dit gårdsbefolkningen och då framför allt människorna på gård 1 förlagt mycket av sina aktiviteter. Fynd av ornerad keramik i såväl lagret som i anslutning till gård 2 visar att även denna gård förlagt vissa av sina sysslor hit. Aktiviteterna har i första hand skett under den tid som bebyggelsen låg i anslutning till lagret men även efter flytten till södra delen av området har man tagit sig hit i olika ärenden.

Verksamhet knuten till öppen eld

Mest iögonfallande är den rika förekomsten av härdar, strax över 300 stycken, som visar att en väsentlig del av aktiviteterna har varit knutna till eldbegärliga sysslor (Fig. 17). Inom lagret fanns dock ett mindre område där frekvensen härdar var betydligt lägre men här fanns å andra sidan ett rikt inslag av lerfyllda ytor. Allt från distinkta anläggningar om någon eller några kvadratmeter till större sjok som omfattade 10-talet kvadratmeter (Fig. 18). Gemensamt för dessa anläggningar var att all lera som använts hämtats dit från närområdet. Kanske inte några

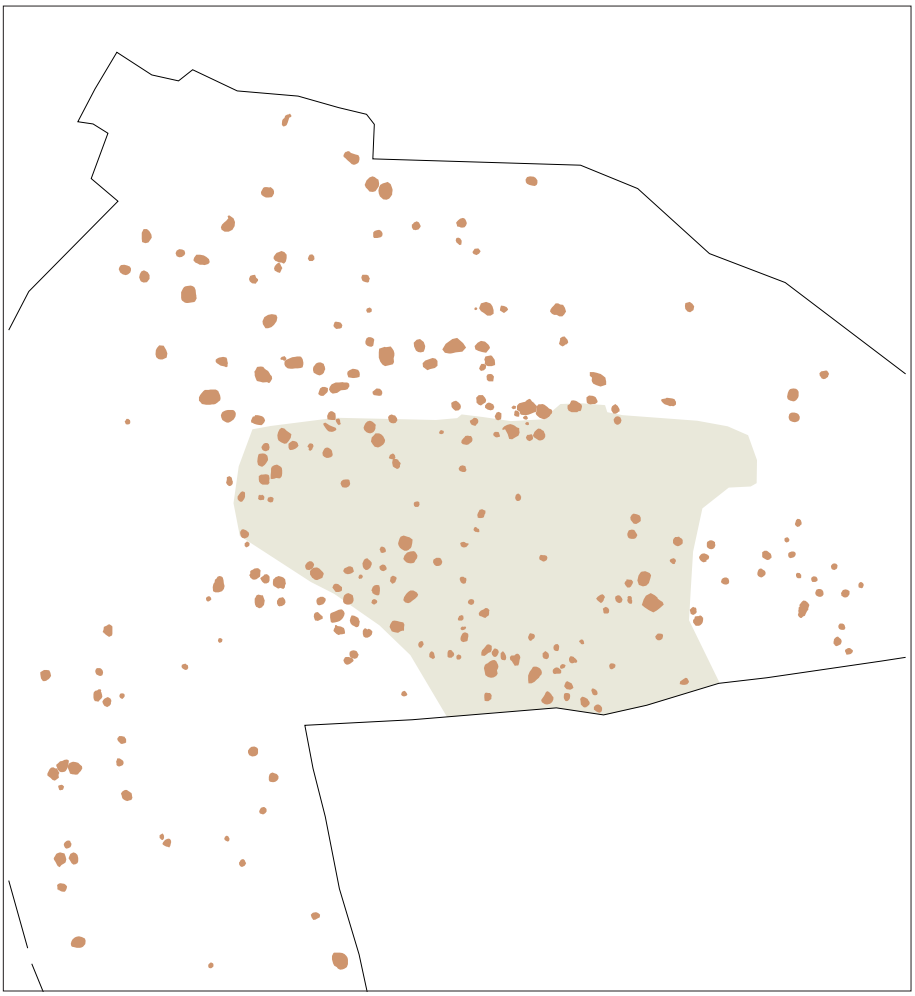

Fig. 17. *Kulturlagret där också merparten av härdarna varit förlagda.*

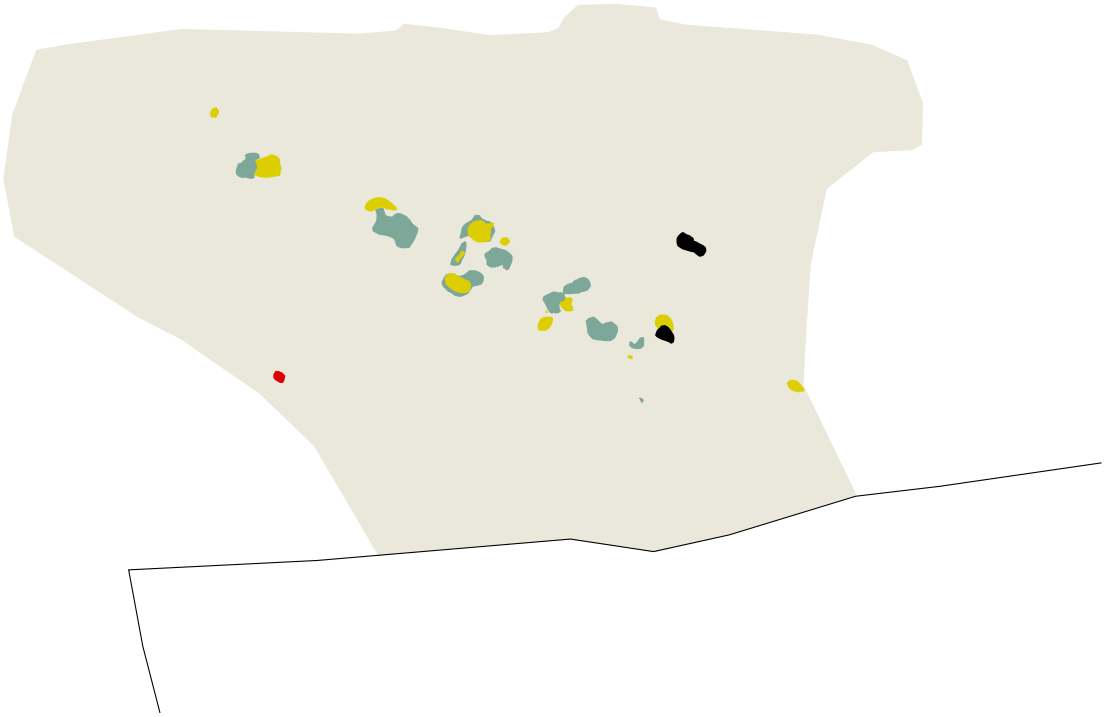

Fig. 18. *I kulturlagret påträffades ett stort antal lersjok av såväl bränd (gul) som obränd lera (grön). I öster låg ett par ugnar (svart) för järnframställning och i väster en offergrop (röd) med stora mängder djurben.*

längre sträckor då det förekommer leriga jordar några hundra meter längre bort. Leransamlingarna förekom i två olika varianter där den ena bestod av sjok av obränd lera medan den andra utgjordes av anläggningar med bränd lera. För båda kategorierna gällde att de dels kunde bestå av ett tunt skikt lera och dels halvmeterdjupa nedgrävningar med ett rikt inslag av större stenar. I de anläggningar som innehöll stenar var dessa placerade på bottnen av anläggningen där de bildade ett tätt, sammanhängande lager under leran.

Hantering av säd

I området förekom även en myckenhet av stolphål som tillsammans bildade ett närmare 30 meter långt och 6 meter brett stråk där grupperingen närmast associerade till ett traditionellt långhus. Men trots idogt pusslande var det omöjligt

att skapa någon form av symmetri som åtminstone kunde påvisa linjära rader för takbärande konstruktioner. Istället är det mer sannolikt att stolphålen representerar spår efter mindre byggnader som då också signalerar att mycket av sysslorna krävt någon form av skydd mot väder och vind.

Fynden härifrån ger en rik information kring aktiviteterna. I anslutning till flera av de brända lersjoken genomfördes makrofossila analyser som avslöjade ett rikt innehåll av brända sädeskorn. Materialet innehöll såväl vanligt korn som havre och vete men också kulturväxter såsom brudbröd och åkerpilört. Området uppvisade också den största koncentrationen av malstenar då det enbart i lagret påträffades ett femtontal exemplar av såväl löpare som underliggare. Till detta fyndkoncentrat skall också förekomsten av brända ben inlemmas. Även om det vanligtvis har varit fråga om små kvantiteter, oftast något eller några gram, emanerar åtminstone 50 procent av fyndposterna från lagret. Merparten har varit knuten till lersjoken medan fyndintensiteten sjunker drastiskt bara några meter bortom dessa.

Fig.19. *För att uppnå en långtidsverkan vilade vissa av lerskikten på en ordentlig stenbädd.*

Sambandet mellan de brända och obrända lersjoken, den rika förekomsten av stolphål, fynd av förkolnade sädeskorn och malstenar leder tankarna till att gårdsbefolkningen haft sina bakugnar på denna plats under en längre tid. Att ugnarna skiljer sig åt bör väl ses som en indikation på åtminstone två olika typer. En som varit mer beroende av jämn och långvarig värme, d.v.s. de ugnar som även innehöll ett eller flera lager nedgrävda stenar medan den andra bör varit mer inriktad på ett snabbare förlopp (Fig. 19). Den första typen har då lämpat sig för tjockare bröd medan den andra varit mer fördelaktig när man till exempel bakat tunnbröd där uppvärmningen skett direkt på lerplattan varefter man rakat bort glöden och bakat direkt på den uppvärmda lerplattan (Welinder et. al., 1998:399). Exempel på den senare typen återfinns lite varstans i Sverige. Bland annat lyfter Lars Liedgren fram ett antal lerhärdar från Hälsingland där innanmätet utgjordes av bränd lera men också att värmepåverkan varit av sådan intensitet att den underliggande alven färgats röd (A.a. 1992:146f). Här har det enbart varit från om några centimeter vilket kontrasterar mot de decimetertjocka lager som dokumenterats vid Kårarp.

Endast några enstaka meter från den största koncentrationen av lersjok låg en meterstor, flat stenhäll (Fig. 20). Formen associerade närmast till järnålderns traditionella gravmarkeringar men frånvaron av brända ben gör att denna tolkning kan avskrivas. Istället är det mer troligt att stenen skall sättas i samband med ugnarna och att den fungerat som någon form av arbetsbänk. Liknande stenar har påträffats i Trönninge där tre flata stenar bildade mittpunkt i ett långhus (Carlie, L. 1995), men till skillnad från Kårarp var stenarna där uppallade någon decimeter över markytan tillika med att det under stenarna fanns ett rikt inslag av träkol. Stenarna hade med andra ord blivit upphettade där den mest närliggande tolkningen är att konstruktionen fungerat som en form av torkanläggning. Frånvaron av träkol runt hällen i Kårarp, men också att det inte fanns några stolphål i den absoluta närheten, motsäger denna funktion utan dess användningsområde skall, som tidigare nämnts, ses som ett avlastningsbord där man ställt ifrån sig redskap eller behållare.

För att återgå till lerlagren finns ytterligare ett scenario eller åtminstone ett komplement till teorin om bakugnar. Redan under äldre järnålder var kunskapen om alkoholframställning en välkänd syssla och för detta ändamål krävdes bland annat korn som vi också fann i rikliga mängder. I tillberedningen av öl finns ett par moment där kornet skall genomgå skilda torkningsprocesser (Simonsson,

Fig.20. *Den meterstora stenhällen har sannolikt använts som arbetsbänk.*

1935). Processer som mycket väl kan skett i anslutning till de brända lerlagren och där vissa av stolphålen då skall ses som fundament till små skyddande träkonstruktioner.

Förekomsten av brända ben i åtskilliga anläggningar och grävenheter understryker att delar av lagret och då framför allt området kring lersjoken och den kraftiga stolphålsansamlingen även fungerat som ett kollektivt ”storkök”. Mest sannolikt är väl att området inte fungerat som den dagliga matberedningsplatsen utan troligare är väl att platsen har utnyttjats vid mer speciella tillfällen eller för mer utrymmeskrävande sysslor.

Allt som allt genomfördes ett dussintal ^{14}C-dateringar i lagret där merparten av underlaget bestod av sädeskorn. Resultatet av analyserna visar att verksamheten haft sin början under yngre bronsålder, period IV – V, men att kulmen nåddes under mellersta delen av förromersk järnålder. Mot slutet av förromersk järnålder sker en successiv nedtrappning av bebyggelsen som under romersk järnålder helt kom att upphöra. Trots det verkar området i och kring lagret haft en stor attraktionskraft då man ända fram i folkvandringstid förlagt vissa aktiviteter dit.

Även i anslutning till gård 2 fanns en större mängd härdar, där närmare 100 stycken låg utspridda över ett par tusen kvadratmeter stort område. Däremot fanns här inga antydningar om brända eller obrända lerlager vilket talar för att härdarna haft en annan funktion än vad som skedde i anslutning till kulturlagret.

Det var inte enbart i anslutning till kulturlagret som det förekom en myckenhet av malstenar och förkolnade sädeskorn utan dessa påträffades även inom andra delar av boplatsen. Malstenarna återfanns då företrädelsevis i anslutning till husen där de dels låg i större gropar och dels i stolphål och väggrännor. Sammansättningen av sädeskornen uppvisade ett likartat mönster som i kulturlagret, d.v.s. en övervikt av skalkorn, följt av havre och vete där dock dateringarna visade på en något senare deponering, företrädelsevis från romersk järnålder. Man kan med andra ord se långsam och successiv förskjutning där sysslorna under förromersk järnålder huvudsakligen skett bortom gårdstunet till att det under romersk järnålder allt mer kom att knytas till den enskilda gården/huset.

Metallhantering

I östra delen av lagret påträffades två reduktionsugnar, vilka båda har varit i bruk kring Kristi födelse. Tillsammans innehöll de båda ugnarna 36 kilo slagg vilket är liktydigt med ett av de största fynden i Halland. Endast vid Daggarp och Fyllinge har kvantiteterna varit större med 55 respektive 37 kilo (Wranning, 2004:230 och Toreld & Wranning, 2003:96). Tjugofem kilo slagg samt fyra intakta skållor (Fig. 21) visar att man vid Kårarp utnyttjat en och samma ugn vid flera tillfällen. Just denna ugn var försedd med en väl tilltagen arbetsgrop i vilken man kunnat raka ut såväl järn som slagg utan att spoliera ugnen. Den skiljer sig även från

Fig. 21. *Slaggklumparna visar att man enbart sysslat med det primära stadiet inom järnframställningen.*

andra ugnar i sydskandinaviska områden då bottenpartiet var fyllt med lera som till stora delar var magrad med sädeskorn. När det förekommer växtfordringar som har varit kopplade till de agrara näringarna har man vanligtvis lagt ned halm i slaggroparna (Mikkelsen & Nørbach, 2003:174) medan förfarandet vid Kårarp tycks vara ett udda sätt att gå tillväga. Kanske skall man se den magrade leran som ett utslag eller önskemål om jämnare temperatur där kaviteterna i den brända leran lättare kunnat hålla på värmen och då också motverkat en underifrån kommande kyla/fuktighet. Ett annat alternativ är att sädeskornen skall sättas i samband med rituella handlingar, kopplande till järnframställningen. Likväl har det inte alltid lyckats då det i arbetsgropen påträffades delar av såväl stenskoningen som delar av schaktväggen där sintrade delar visar att bränningen gått överstyr och ugnen kollapsat (Fig. 22). Man har dock fortsatt med järnframställning ytterligare ett tag men frångått principen med ordentliga arbetsgropar utan nöjt sig

Fig. 22. *Delar av en kollapsad schaktugn.*

med en enklare schaktugn som efter varje bränning raserades för att tillvarata det utvunna järnet. Trots en minutiös metalldetektoravsökning fanns inga fynd som visat att man genomfört några smidesarbeten i området utan det primära har varit att skaffa fram råmaterialet.

Ugnarna är inte de äldsta indikationerna på metallhantverk utan en gjutform visar att man även var verksam med metallarbeten under yngre bronsålder. I en härd strax öster om hus 11 påträffades delar av en gjutform som visar att man tillverkat mindre spjut- eller lansspetsar av brons (Fig. 23). I området fanns inga antydningar till någon blästerugn men ett hundratal meter längre åt sydost låg en rund grop, cirka en meter i diameter. På bottnen av gropen förekom ett cirkelrunt fundament, uppbyggt av lera där de mest närliggande parallellerna går att finna i de medeltida klockgjutningsgroparna. Såväl botten på anläggningen som nedgrävningskanterna bestod av rödfärgad sand som tyder på en intensiv hetta, men

Fig. 23. *Gjutformen visar att man åtminstone tillverkat mindre bronsartefakter.*

Fig. 24. *Av gjutverksamheten återstod endast denna grop vars innanmäte visar att temperaturen i ugnen har varit hög.*

också att delar av ugnen måste ha varit nedgrävd några decimeter i marken (Fig. 24). Däremot fanns inga nedgrävningar utmed kanten av ugnen vilket talar för att ugnens blästermunstycken måste ha varit placerade i höjd med den ursprungliga markytan. Att bronsgjutningen kan ha skett vid mer än ett tillfälle antyder gropens fyllning som i vissa partier var helt rödbränd. Samtidigt visar storleken på gropen, 0,8 meter i diameter, att gjutningen bör omfattat lite större produkter än till exempel rakknivar eller pincetter vars ugnsfundament endast är någon enstaka decimeter (Brinch Madsen, 1984:33).

Verksamheter och specialiserad produktion

De tre olika hantverksinriktningarna som beskrivits har alla haft sin beskärda del i människornas dagliga liv men dateringarna visar att de inte gått hand i hand utan snarare avlöst varandra. Det inledande hantverket har varit kopplat till bronsgjutning där åtminstone den anträffade gjutformen visar att verksamheten ägt rum under yngre bronsålder, period V – VI. Gjutformen påträffades i en grop alldeles intill hus 11 där husets grundform också kan hänföras till denna period. Några säkra belägg för att arbetet skett i direkt anslutning till huset går inte att belägga utan vi får istället förflytta oss ett hundratal meter längre åt sydost för att finna mer tydliga tecken efter bronsgjutning där den nästan meterstora gjutgropen antyder ett mer återkommande hantverk. Strax intill gropen påträffades även en slipsten som delvis skiljer sig från övriga exemplar. Stenen var tillverkad av röd granit och uppvisade mer eller mindre glänsande slipytor. I ena kanten fanns även

Fig. 25. *I ena kanten av slipstenen finns denna decimeterlånga ränna/fördjupning.*

en fem millimeter djup skåra som antyder att man mycket medvetet har slipat föremål med förhållandevis tunna och skarpa kanter, d.v.s. stenen kan använts för att jämna till de råa eggkanterna som uppstår i samband med gjutningen (Fig. 25).

Dateringarna i området är något äldre än den grop vari gjutformen anträffades och antyder att verksamheten kan ha varit igång redan under tidigare delen av period V. Däremot finns inget som antyder att bronshantverket fortsatt in i förromersk järnålder utan i och med denna era tar en helt annan syssla över. Förekomsten av ett stort antal malstenar och löpare tillika med en rik förekomst av sädeskorn visar att man nu huvudsakligen inriktat ekonomin på spannmålsprodukter. Närvaron av kollapsade bakugnar antyder att framställning av bröd haft en stor betydelse för människorna. Det faktum att samtliga ugnar var koncentrerade till kulturlagret ett trettiotal meter sydost om hus 2 visar också att det funnits en specifik plats för ändamålet. Att man därtill besvärat sig att släpa dit en flera hundra kilo tung, flat stenhäll förstärker ytterligare betydelsen av sädeshanteringen.

Århundradet före Kristi födelse tycks det ske en nedtrappning av denna verksamhet för att mer eller mindre upphöra under romersk järnålder. Visserligen fortsätter man att bruka området men förskjuter verksamheten en bit österut till ytor som tidigare har varit mer eller mindre oanvända. På närmast jungfrulig mark övergår sysslorna nu till att vara inriktade på järnframställning då man uppför såväl traditionella schaktugnar som ugnar vilka har varit försedda med ordentliga arbetsgropar. Mängden slagg uppgår till närmare 40 kilo vilket gör området till en av de absolut största produktionsplatserna i forna tiders Halland. I detta avseende är det värt att poängtera att den mängd som samlades in endast representerar vad som påträffades i ugnarna. Sannolikt har det existerat en betydande kvantitet som under årens lopp försvunnit i samband med senare tiders jordbruktsarbeten, d.v.s. produktionen bör ha genererat en avsevärt större mängd än de 40 kilo slagg som samlades in. Däremot förekom inga spår efter någon smidesverksamhet utan man har uteslutande varit inriktade på att utvinna järn från antingen myrmalm eller rödjord.

Odling och djurhushållning

Det rika inslaget av malstenar men också förekomsten av brända sädeskorn visar på åkerbrukets stora betydelse för befolkningen allt sedan yngre bronsålder och fram i

åtminstone romersk järnålder. Men trots att matjorden schaktades bort över mer än ett hektar mark, dokumenterades inga årderspår utan åkrarna bör istället ha varit förlagda till de närliggande markerna. Geologin i området visar att man haft tillgång till åtminstone femton hektar mark där förutsättningarna för odling har varit goda. Det innefattar större delen av den höjdrygg på vilken bebyggelsen har varit uppförd samt även vissa partier längre öster- och västerut. I norr och söder sluttar marken alltför mycket samtidigt som den övergår till mer svårbearbetade lerjordar. Utgår man från Urban Emanuelssons förklaringsmodell kring de arealer som krävs för att säkra försörjningen skulle de femton hektaren räcka till cirka 15 personer (A.a. 1997). Om detta stämmer med verkligheter är svårt att sia om då årderspåren lyste med sin frånvaro. Däremot finns möjligheten att jämföra med senare tiders åkerbruk i närområdet och då i första hand den historiska byn Kårarp, en knapp kilometer längre åt sydost. Topografiskt har de båda platserna haft samma belägenhet, dvs. på en relativ flack höjdrygg med en jordmån bestående av morängrus som successivt övergår till leriga fraktioner på sluttningarna. Den historiska byn bebeddes av fyra brukare och tillsammans uppgick invånarantalet till elva vuxna individer samt ett därtill okänt antal barn under 15 år, allt enligt Hallands landsbeskrivning från 1729 (A.a.). Historiska kartöverlägg visar att den uppodlade inägomarken omfattade cirka 15 hektar vars avsättning skulle försörja samtliga människor i byn. Appliceras det historiska kartöverlägget för Kårarps by på området för järnåldersbebyggelsen har det på höjdryggen funnits tillräckligt med odlingsbara arealer för att tillgodose en befolkning av samma storlek (Fig. 26). Snarare har kanske behovet av odlingsbar yta varit mindre under järnålder då de personer i samhällshierarkin som krävde tribut från befolkningen varit färre. Under järnåldern lyfts oftast stormännen eller de lokala hövdingarna fram som på olika sätt erhöll eller krävde tributer från lokalbefolkningen (Skre, 1998:5ff) men kraven bör varit mindre i förhållande till det historiska samhället. Då var det inte bara godsägarna som krävde tributer utan även staten och kyrkan önskade sin beskärda del av produktionen. Istället är det kanske så att befolkningen under järnåldern kunde behålla en större del av överskottet alternativt odla upp en mindre areal med följd att arbetsinsatserna var lägre, alternativt att gården haft möjlighet att hysa fler personer än under historisk tid.

Som en kontrast till det rika beståndet av cerealierelaterade fynd står den ringa frekvens av brända ben. I de närmare 2 000 anläggningar som undersöktes fann vi brända benfragment endast i 70 av dessa. Tyvärr visade analysen, som från så

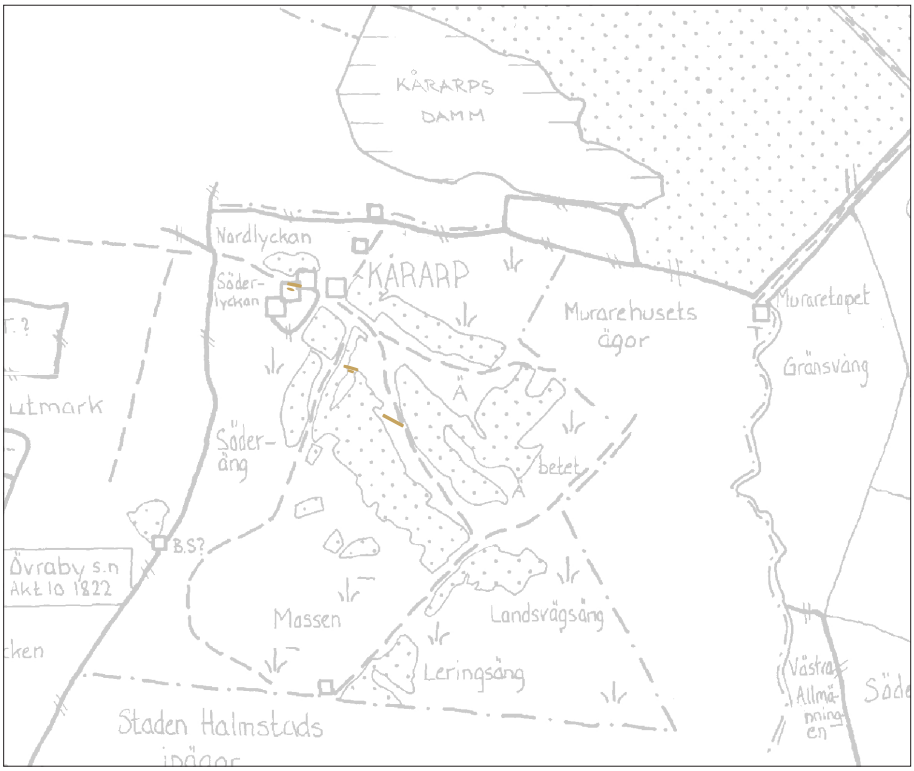

Fig. 26. *Den historiska byn Kårarp har haft ungefär samma odlingsbara ytor som dess tidigare föregångare.*

många andra lokaler, att endast en bråkdel har kunnat hänföras till art. Sammantaget kunde endast ben från fem anläggningar samt några enstaka fragment från kulturlagret bestämmas. Det mest iögonfallande fyndet gjordes i en grop i anslutning till kulturlagret. Gropen innehöll närmare 4,5 kilo brända ben där sammansättningen visar att man deponerat ben från såväl häst, nöt, svin som får/get. Av de bestämbara fragmenten utgjordes majoriteten av nöt och häst medan svin och får/get endast fanns representerade med några tiotals gram. Materialet härrör från samtliga delar av djuren likväl som benen emanerar från både äldre som yngre djur. Mest troligt är att benen utgör spår efter någon form av rituell nedläggning som utifrån en radiometrisk datering har ägt rum kring övergången mellan förromersk och romersk järnålder (Fig. 27). I övrigt var fynden sparsmakade då endast fyra anläggningar genererade fynd där benen kunde artbestämmas. Två anläggningar innehöll ben från nöt och ytterligare två innehöll små benfragment

Fig. 27. *I offergropen förekom ben från såväl häst, nöt, svin som får.*

från får alternativ get. Från kulturlagret finns även några enstaka bestämbara ben som uteslutande kom från får alternativ get.

Även om det endast är en liten del av benen som kunnat bestämmas till art ger dess sammansättning en antydan om att boskapsbeståndet huvudsakligen utgjorts av nöt och får/get medan svinuppfödning tycks haft en mer undanskymd roll. Likaledes är det svårt att säkert tillskriva benen en given tidshorisont (undantaget de som kunnat kopplas till den rituella nedläggningen) men oavsett datering visar benmaterialet att det varit fråga om djur som varit i behov av större betesområden. Var dessa har legat går inte direkt att peka ut men utifrån jordartskartan framgår att stora delar av markerna norr och öster om boplatsen är av sådan beskaffenhet att de gynnat en gräsvegetation. Till ytan omfattar områdena betydligt mer än en kvadratkilometer vilket bör ha varit mer än väl för att tillgodose djurens behov.

Förekomsten av hästben ger också en indikation om bebyggarnas sociala status då hästen knappast utgjorde var mans egendom. Snarare signalerade den ett högre välstånd och skall med största sannolikhet kopplas samman med primärgården vid Kårarp.

Trädbeståndet och bränsleanskaffning

Att man också verkat över större områden återspeglas även via vedartbestämningar som genomförts. Som framgår av tabellen i figur 28 är det i första hand ek och björk man eftersträvat vid eldbegärliga sysslor, följt av en gruppering bestående av al och hassel (Fig. 28). Därefter tycks det som att intresset mer eller mindre avstannat och av kvarvarande sju arter är det fråga om några enstaka belägg för dess existens. Bland dessa sällanvedarter finns några enstaka träkolsfragment av bok och då det är oklart kring när boken etablerade sig i södra Halland underställdes materialet en ^{14}C-datering. Dateringen visar att det åtminstone i området kring Kårarp fanns ett bokbestånd under yngre romersk järnålder vilket även gäller för området lite längre norrut (Björkman, 2009:197f). Vad som också är intressant är att man utnyttjat samma trädslag under såväl brons- som järnålder och att det inte förekommer några kvantitativa skillnader mellan de olika tidsperioderna. Till yttermera visso beskriver Herman Hofberg skogarna strax innanför Kårarp och hur de gestaltade sig vid mitten av 1800-talet. Här framgår det att samma arter

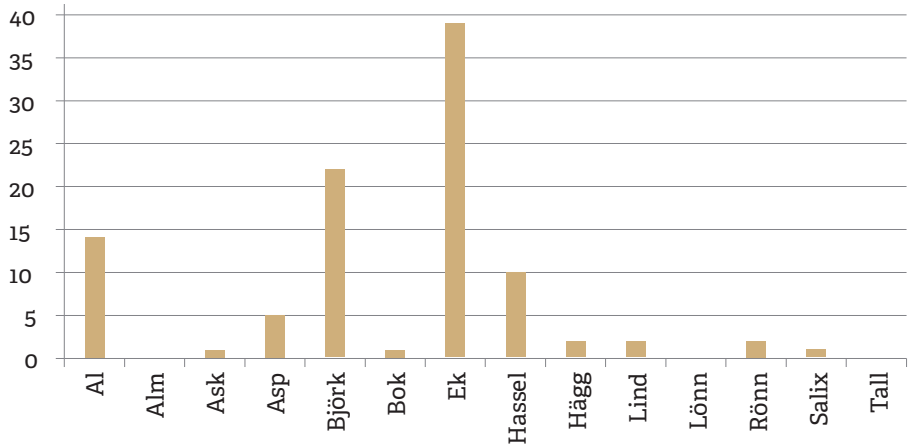

Fig. 28. *Tabellen visar sammansättningen av de trädslag som utnyttjats vid Kårarp.*

av lövträd har varit gångbara, d.v.s. björk närmast gårdarna och alen i anslutning till bäckar och sjöar samt att det förekom lundar av ek och hassel (A.a. Utan årtal:10f).

Utifrån vedprovernas sammansättning framgår att man huvudsakligen förlagt bränsleanskaffningen till mer väldränerade och torra områden där man hämtat hem både ek och hassel. Från de fuktiga områdena är det framför allt al som varit den viktigaste resurskällan men också ask, hägg samt olika arter inom salixsläkten. Björk är däremot lite svårare att härleda då den växer i såväl fuktiga som torra miljöer. Att man successivt tvingats allt längre bort från den egentliga bebyggelsen för att tillhandahålla bränsle framgår indirekt från en pollenanalys. Provet härrör från hus 9 och speglar således övergångsfasen mellan äldre och yngre järnålder. Mest framträdande var här ett starkt inslag av gräs- och ljungpollen som visar att närområdet karaktäriserades av ett närmast trädlöst, hedartat landskap.

Vad fynden berättar

Av det som hittills framkommit finns mycket som talar för att invånarna vid Kårarp framlevt sina liv under gynnsamma omständigheter. Stora välbyggda hus med plats för både sig själva och vad som skördades på åkrarna men också de produkter som tamboskapen genererade. Mest iögonfallande var det rika utbudet av framför allt malstenar men också slipstenar. Malstenarna anträffades dels i anslutning till vissa av husens bärande konstruktioner men också i gropar invid husen samt i kulturlagret. Sammansättningen av malstenarna visar på en övervikt för underliggare (19 stycken) medan löparna uppgick till 14 stycken. Därtill fanns ett tiotal knackstenar där vissa mer troligt använts som någon form av löpare snarare än som knackstenar i ordets rätta bemärkelse. Samtidigt bör vissa av knackstenarna (Fig. 29) sannolikt kopplas samman med keramiktillverkningen då en stor del av keramiken har magrats med krossad bergart där just knackstenen utgör det bästa arbetsredskapet.

Malstenarna tillsammans med de rika förekomsterna av brända sädeskorn visar att åkerbruket har varit en viktig del av ekonomin. Malstenarna var, liksom sädeskornen, spridda över större delen av boplatsområdet och som ett led i att tidsfästa åkerbruket genomfördes ett flertal ^{14}C-dateringar på förkolnade sädeskorn. Resultaten visade på en lång spännvidd i dateringarna där de äldsta kan

Fig. 29. *Ett urval av knackstenar som sannolikt skall sättas i samband med keramiktillverkning.*

tillskrivas yngre bronsålder, period IV – V, varefter det föreligger en kontinuitet fram i folkvandringstid. I samtliga fall bestod dateringsunderlaget av korn som då också visar att detta sädeslag har varit en gångbar art under närmare 1 500 år. Men samtidigt visar analyserna att man även odlat både havre och vete, såväl under yngre bronsålder som äldre järnålder. Liksom för kornet var havren och vetet spridda över hela undersökningsområdet men det föreligger trots allt en koncentration till kulturlagret.

Keramikfynden är väl den kategori som oftast sprider ljus över bosättningarnas ekonomiska status men också en indikator på vad ekonomin varit baserad på. Variationer i kärlsammansättning, ytbehandling och dekorstilar brukar kunna skilja agnarna från vetet d.v.s. närvaron av en myckenhet av bland annat ”finkeramik” bör då också indikera välmående gårdar. Så var nu inte fallet vid Kårarp utan det slutliga omdömet visade på ett tämligen traditionellt fyndmaterial. Visserligen förekommer det inslag av högreståndskaraktär men det står inte i paritet med förväntningarna av en gård i de övre sociala skikten. Det som trots allt visar i denna riktning är förekomsten av polerade kärl. Nästan 25 procent av keramiken från romersk järnålder och folkvandringstid har haft denna ytbehandling. Däremot fanns endast 25 skärvor som uppvisade någon form av ornamentik.

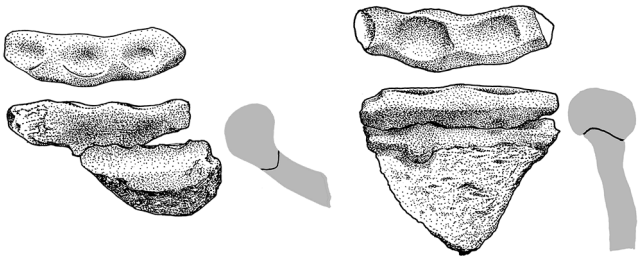

Fig. 30. *Keramikskärvor med varierande ornamentik där fingerintryck längs mynningskanterna utgjorde det vanligaste inslaget.*

Ornamentiken bestod huvudsakligen av olika former av intryck där fingerintryck utgjorde det vanligaste alternativet (Fig. 30). Ett par av dessa skärvor kan kopplas till samma kärl men påträffades på två vitt skilda platser. Den ena skärvan återfanns i anslutning till hus 3 medan den andra grävdes fram i lagret, nästan 100 meter bort. Fyndfördelningen visar även att människorna hållit sig kvar vid lagret med dess härdar och ugnar en lång stund efter att gårdarna anlagts i de södra delarna av boplatsområdet. För trots att den stora flytten ägde rum under senare delen av romersk järnålder härstammar närmare hälften av den folkvandringstida keramiken från lagret.

Något anmärkningsvärt är storleken på kärlen då materialet helt domineras av små och medelstora kärl (Fig. 31) vars huvudsakliga användningsområde skall sättas i samband med mathantering eller för mindre förvaringsändamål, medan till exempel större förrådskärl är ytterst sällsynta. Det sistnämnda kan ju tyckas något förunderligt utifrån den omfattande sädeshantering som ägt rum och där man varit i behov av ordentliga förvaringsmöjligheter. Lika förunderligt är att de knappa tiotalet fragment av koppar som påträffades till stora delar kom från lagret och de perifera husen medan dylika fynd helt lyste med sin frånvaro i till exempel hallarna. Det vill säga, platsen där de i första hand var tänkta att brukas var helt befriad från detta attribut.

Av de 17 kilo keramik som påträffades samlades 16 kilo in från olika anläggningar medan det resterande kilot anträffades i kulturlagret. Mängden kanske låter mycket men sett i sin helhet kan den endast representera en försvinnande liten del av de kärl som cirkulerat på platsen. Oftast är det fråga om något eller

några tiotal gram som de enskilda fynden representerar vilket kan tolkas som att har inte kärlet helt kollapsat har man återanvänt dem så långt som möjligt. Merparten av fynden är koncentrerade till stolphål och då till övervägande del de som ingått i huskonstruktionerna. Därutöver är det framför allt gropar som genererat fynden medan till exempel härdarna är mycket sparsamt representerade. Antalet fyndenheter är ungefär likartat inom de olika gårdsplanerna och spridningsbilden ger ett likartat intryck. Den mest påtagliga fokuseringen till själva långhusen

Fig. 31. *Ett urval av keramikkärlen vid Kårarp. Skala: ca 1:2.*

återfinns i anslutning till gård 1 och dess senare fas, d.v.s. när flytten har gått till södra sidan av boplatsområdet. Här har det uteslutande varit nedgrävningarna för vägg- och takstolpar som efterlämnat fynd. Totalt har det varit fråga om ett 25-tal poster vars sammanlagda vikt uppgick till något mer än 2,5 kilo. Av dessa poster utgörs ungefär ett kilo av keramik som kan knytas till byggnadsoffer medan resterande mängd är allt som återstår efter att platsen varit i bruk under flera sekler.

Kontentan blir att människorna har varit ytterst noggranna med att hålla ytorna innanför husets väggar rena medan man kanske inte har varit lika aktsamma när aktiviteterna eller sysslorna har varit förlagda på andra platser inom gårdens gränser.

Parallellt med en närvaro av vissa fyndkategorier har även frånvaron av andra en väsentlig betydelse i tolkningen av platsen. De stora husen i kombination av hallbyggnader bör ju utifrån gängse tolkningar tyda på ett visst välstånd som också borde ge sig tillkänna bland fynden. Det som då i första hand förknippas med välståndet är fynd av ädla metaller, glas, mindre dryckesbägare av keramik men också skiftande järnföremål. Här står bebyggelsen vid Kårarp i bjärt kontrast till många andra välmående järnålderslokaler då samtliga hus men också kulturlagret helt saknade dylika fynd. Trots att hela kulturlagret men också markytan i anslutning till den stora hallen genomsöktes med metalldetektor fick vi inga utslag. Inom det mer än 15000 kvadratmeter stora området bestod det enda metallfyndet av ett spik som påträffades i nordvästra hörnet av området. Även glaset lyste med sin frånvaro medan till exempel dryckesbägare av keramik endast fanns representerat med något enstaka exemplar.

Rituella nedläggelser

Under de århundraden som människorna varit bosatta vid Kårarp har man vid ett flertal tillfällen tagit högre makter till hjälp för att säkerställa en gynnsam framtid. Tillvägagångssättet har varierat beroende på vad bosättarna eftersträvat. Vissa av ritualerna har varit knutna till husen medan andra ritualer tycks skett ute i det fria och långt från byggnaderna. De sistnämnda har varit knutet till kulturlagret där man i ena fallet fokuserat på järnutvinningen och dess resultat medan en annan ritual sannolikt skall kopplas till de agrara sysslorna. I en av schaktugnarna låg det på bottnen ett kompakt lager med bränd och obrända lera som var mer eller mindre perforerat med små avtryck. En analys visade att avtrycken bestod av sädeskorn som under den egentliga utvinningsprocessen helt upplösts. Upp-

skattningsvis har det varit fråga om åtskilliga tusen sädeskorn samtidigt som det inte fanns några spår efter halmstrån. Från danskt håll finns exempel på att man utnyttjat hela halmkärvar i ugnens nedre skikt för att samla upp slaggen (Mikkelsen & Nørbach, 2003:111) men att man skulle utnyttja rena sädeskorn för detta ändamål är mer oförståligt. Samtidigt fanns det i ugnen vid Kårarp rikligt med förkolnade ljunggrenar som antyder att dessa snarare har bildat det egentliga underlaget. Istället måste det ha funnits en bakomliggande och medveten tanke kring tillvägagångssättet att lägga ned en så pass stor mängd sädeskorn i bottenpartiet av schaktugnen. Radiometeriska dateringar förlägger händelsen kring övergången mellan förromersk järnålder och romersk järnålder.

Vid samma tidspunkt har man genomfört ytterligare ritualer vars spår ger sig tillkänna via en knappt meterstor grop. Gropen låg endast ett 30-tal meter från schaktugnen och innehöll närmare 4,5 kilo brända ben. En osteologisk analys visar att benen härrör från såväl får, svin, nöt som häst och att de härstammar från samtliga djurens kroppsdelar, d.v.s. såväl köttrika som köttfattiga delar fanns representerade. Vissa ben från såväl får, nöt som häst har kunnat tillskrivas vuxna individer men det förekommer även inslag från yngre individer där framför allt häst och svin finns representerade. De samlade kvantiteterna var så pass omfattande att de mer eller mindre fyllde hela gropen vilket närmast för tankarna att de efter skelettering, avsiktligen placerats i gropen. Eftersom det inte förekom några gnagmärken på benen kan de knappast ha legat exponerade någon längre tid utan bör istället ha förpassats ned i gropen tämligen omgående samt att man tillslutit gropen vid detta tillfälle. Frågan är bara vilka bakomliggande faktorer som föranledde människorna till denna omfattande ritual? Antingen kan det kopplas till de sysslor som varit förknippade med de talrika malstenar som fanns i området eller också skall även denna ritual tillskrivas järnutvinningen. Tidsmässigt är gropen samtida med järnhanteringen men borde kanske då också legat i direkt anslutning till ugnarna. Likväl finns det indicier till att ritualen skall sammankopplas med järnet då det från andra håll förekommer inslag av brända ben och järnframställning. Bland annat har man vid Joldelund i Schleswig Hollstein funnit rikligt med ben inneslutna i slaggklumpar där benen måste ha legat i slaggropen innan järnutvinningen tog vid (Jöns, 1997). Men även under historisk tid har det funnits ett samspel mellan människor och djur då det inom svenskt bergsbruk hette att djur förde tur med sig både i gruvor och vid hanteringen av järnet (Tillhagen, 1981).

Det faktum att offergropen vid Kårarp innehöll ett så varierat benmaterial visar på betydelsen i ritualen. Beståndsdelarna är kopplade till åtminstone fem eller sex djur av varierande ålder och art vilket otvetydigt för tankarna till en viktig händelse i människornas tillvaro, kanske en invigningsfest i anslutning till de första stegen av en oberoende järntillgång för gårdsbefolkningen.

En alternativ förklaring är att benen speglar en helt annan men även den en betydelsefull händelse, d.v.s. det slutliga övergivandet av platsen och flytten till andra gårdsområden något hundratal meter längre bort. Förloppet måste ha varit synnerligt omvälvande för befolkningen att överge domäner som brukats under åtskilliga generationer med allt vad det inneburit i minnen och traditioner, trots det förhållandevis korta avståndet som flytten innebar. Att slutligen verkställa detta kan därför vara en annan förklaring till denna rituella handling. Sett utifrån en ekonomisk synvinkel har dessa djur, en fullvuxen häst, ett par kor samt åtminstone ett svin och ett får, representerat ett synnerligen högt värde för enskilda

Fig. 32. *Förutom stora mängder skörbränd sten innehöll denna grop närmare tiotalet slip- och malstenar samt knackstenar. Uppe till vänster ligger några av dessa.*

individer. Ett värde som också bör förknippas med en viktig händelse i livet. Så kanske är det snarare utifrån detta perspektiv vi skall se bengropen, d.v.s. att den representerar de slutliga spåren efter en gemensam avskedsritual när man övergav det gamla gårdsläget och flyttade sina bopålar till andra sidan av höjdryggen och startade om på nytt.

Den tredje offergrop som måste nämnas påträffades på betydande avstånd från kulturlagret och de två föregående rituella nedläggningarna. Istället återfanns den i anslutning till gård 2 när man väl flyttat till södra sidan av området. Även här var det fråga om en närmast cirkelrund nedgrävning med en diameter strax över en meter. I gropen påträffades 6 malstenar samt 3 knackstenar tillsammans med en massa skärvig sten (Fig. 32). Till skillnad från de skärviga stenarna var samtliga mal- och knackstenar intakta och opåverkade av eld. Såväl mal- och knackstenarna som övrig sten låg blandade i ett enda sammelsurium vilket talar för att deponeringen skett vid ett och samma tillfälle. Fynd av keramikskärvor från ett silkärl gör gällande att händelsen skett någon gång under äldre järnålder.

Husoffer

Fem utav långhusen innehöll fynd som visar att man på ett eller annat sätt kommunicerat med högre makter när de enskilda byggnaderna restes. Tidpunkten kan till övervägande del förläggas till romersk järnålder och folkvandringstid med en viss övervikt till den senare perioden. Undantaget består av hus 20 som visar att man redan under yngre bronsålder haft högre makter i åtanke. I detta hus har man lagt ned två större neolitiska skivskrapor i anslutning till ett par takbärande stolpar medan fyra andra stolphål förärats med lika många malstenar samt en slipsten.

I samband med de rituella nedläggelserna är det fyra olika föremålskategorier som figurerar. Den vanligaste kategorin bestod av hela eller delar av keramikkärl vilka påträffades i tre av husen (9, 10 och 14). I två fall har kärlen placerats i nedgrävningarna till de takbärande stolparna medan det tredje kärlet påträffades under härden i hallen, d.v.s. hus 9. Den andra kategorin bestod av vävtyngder (Fig. 33) som deponerats i två av husen (8 och 9). I ena fallet var den nedlagd i väggrännan till hallen (hus 9) och i det andra i anslutning till en takstolpe i hus 8. Den tredje föremålstypen bestod av mal- och slipstenar som för hus 13 var

Fig. 33. *Ett par av de bättre bevarade vävtyngderna.*

Fig. 34. *Mal- och slipstenar från hus 14.*

Fig. 35. *Skivskrapor och pilspetsar som utgjort rituella nedläggelser i långhusen.*

liktydigt med en defekt underliggare som placerats i anslutning till en takbärande stolpe i östra delen av huset. I hus 14 bestod fynden av en underliggare, en vridkvarn samt en slipsten (Fig. 34). Underliggaren och vridkvarnen låg i husets norra väggränna och i direkt anslutning till ingången medan slipstenen återfanns i anslutning till den södra ingången. Fyndomständigheterna talar för att åtminstone underliggaren fungerat som ett grundläggande stöd till en av ingångsstolparna. Den sista kategorin utgjordes av ett antal flintartefakter som, förutom de båda skivskraporna i hus 20, bestod av ett par neolitiska pilspetsar (Fig. 35) som påträffades i hus 7. Just denna kategori är oftast omdiskuterad då många arkeologer tolkar flintartefakter som rester efter äldre bosättningar på platsen men sett till fyndomständigheterna vid Kårarp talar dessa för att flintföremålen verkligen utgör reella deponeringar. Fem av de sex flintartefakter som påträffades inom hela undersökningsområdet var knutna till stolphål i husen medan de hundratals gropar och härdar i närområdet helt saknade dessa attribut. Samma associationer

ger den tidigare omtalade slipstenen som lagt ned i anslutning till den södra ingången. Stenen var försedd med slipspår som sannolikt skall kopplas till det äldre bronshantverk som ägt rum endast något tiotal meter längre bort. Aktiviteter som dock skett flera århundraden tidigare.

Deponeringarna följer det gängse mönstret med att placera föremålen antingen i anslutning till husets ingångar eller i någon eller några av nedgrävningarna till de takbärande stolparna (Carlie, L. 1992). Att man framför allt valt malstenar antyder att sädeshanteringen har utgjort en viktig del av platsens ekonomiska grundval under såväl förromersk som romersk järnålder. Hur man däremot skall tolka närvaron av vävtyngderna är lite svårare. Att ytterligare en vävtyngd var nedlagd i en grop tillsammans med ett antal malstenar visar att denna föremålskategori haft en så pass stor attraktionskraft att de införlivats i den kultiska rekvisitan.

Ett genomgående drag kring den rituella rekvisitan är att den till stora delar representeras av föremål som kan kopplas till kvinnliga sysslor. Keramikkärl som huvudsakligen skall sättas i samband med matberedning och förvaring av födan. Malstenar som även de är starkt förknippade med husliga sysslor vilket

Fig. 36. *Järnkniven är ett av få manliga attribut som kan förknippas med husoffer. Vid Lynga hade kniven placerats med spetsen uppåt.*

även vävtyngderna representerar. Däremot är de manliga attributen sparsamt förekommande. Inte bara vid Kårarp utan även på andra boplatser från äldre järnålder. Möjligen skulle flintartefakterna placeras in inom denna kategori men det är väl mer sannolikt att dessa, i befolkningens ögon, representerar antika föremål snarare att till exempel tvärpilar skulle utgöra exempel på manliga attribut och jakt. I de fall som den manliga sfären synliggörs via fynden är det huvudsakligen närvaron av metallartefakter eller andra fynd som kan associeras med metallhantverk. Den vanligaste artefakten har då utgjorts av små järnknivar som lagts ned i anslutning till takbärande stolparna (Fig. 36) likväl som att smedens verktyg har ingått i rekvisitan. Däremot är reella vapen eller annan krigarutrustning ytterst sparsamt representerat (Carlie, A. 2004:171ff) utan det generella mönstret visar på en tydlig koppling till de enskilda gårdarna/byarnas ordinarie verksamheter.

Social skiktning och centrala funktioner

Som framgår av inledande kapitel har det bland byggnaderna funnits en viss diskrepans rörande husens storlekar och konstruktion över tid. Vissa har varit mer välbyggda medan andra har genomgått flera ombyggnader och inre förstärkningar där framför allt takbärande konstruktioner bytts ut. Förfaringssättet ger sig tydligast tillkänna inom gård 2 där man i hus 3 och 12 genomfört förbättringar vid flera tillfällen, i såväl liten som stor skala. I det lilla har det varit fråga om att takbärande stolpar men också vissa väggstolpar antingen kompletterats eller blivit helt utbytta medan man i ett större perspektiv har genomfört tillbyggnader i båda husen där det östra partiet förlängts med några meter. Trots att markbeskaffenheterna kanske inte varit de bästa utan man tvingats till omfattande underhållsarbeten har husen likväl stått kvar på samma plats under längre tider. Mycket av detta kontrasterar gentemot gård 1 där man visserligen har genomfört ett flertal förändringar men under helt andra premisser. Vid dessa tillfällen har det uteslutande varit fråga om nybyggnationer där den äldre byggnaden plockats ner och ersatts med ett nytt hus. Inuti byggnaderna förekommer inga tecken på att husen har omfattats av några större renoveringar utan de har mer eller mindre stått intakta fram till dess nästa fas tog vid. I anslutning till denna gård har det även existerat en hallbyggnad som under tidens gång ändrat skepnad. Från att inledningsvis ha bestått av en cirka 50 meter lång byggnad sker det en avsevärd minskning under

den andra fasen då dess efterföljare endast kom att bli strax över 10 meter lång.

Skillnaderna mellan gårdarna har inte varit lika påtagliga under de tidigaste skedena utan snarare tycks det varit i det närmaste två likvärdiga gårdar under yngre bronsålder och tidig förromersk järnålder. Men i och med senare hälften av förromersk järnålder sker en förändring som framför allt visas genom en successiv uppdelning mellan välbyggda respektive mindre välbyggda hus. Frågan som då ligger till hands är huruvida invånarna på gård 2, med tiden, kommit att underordna sig gård 1 och därmed hamnat i någon form av beroendeställning till denna? Eller har det enbart varit fråga om skillnader i ekonomiska resurser? Det finns väl inte några entydiga svar till frågan men det faktum att underhållen av långhusen på gårdarna skiljer sig så markant talar åtminstone för att det existerat stora variationer på vilka tillgångar som funnits på respektive gård. I ena fallet har man tvingats till återkommande reparationer medan man på den andra gården valt nybyggnation som lösningen på problemet. Visserligen kan man i sistnämnda fall ha utnyttjat virket i det äldre huset men likväl har det krävt betydligt större arbetsinsatser att anförskaffa nytt byggnadsmaterial från skogarna runtikring. En annan skillnad är storleken på långhusen som visar att gård 1 har haft betydligt större lagringskapacitet där det varit möjligt att härbärgera mer än vad som krävts för det enskilda hushållet.

Över tid har denna diskrepans ökat och under romersk järnålder, samtidigt som all bebyggelse flyttar söderut och över krönet, blir skillnaderna som störst. Invånarna på gård 1 uppför nu långhus som närmar sig 50 meter i längd medan husen på gård 2 har varit närmare 20 meter kortare. Skillnaden har således varit tämligen markant vad gäller lagringskapacitet och att två närstående gårdar haft olika ekonomiska inriktningar får väl ses som uteslutet utan variationen bör haft andra grunder. Utöver denna differens skall även fogas den hall man låter uppföra i anslutning till gården och som initialt har varit mer än 50 meter lång och med en golvyta som omfattade cirka 450 kvadratmeter. Kopplingen till gård 1 är väl mer eller mindre odiskutabel så till syvende och sist visar de arkeologiska lämningarna på en väsensstor skillnad mellan gårdarna. I slutskedet av bosättningarna vid Kårarp tycks det dock ske någon form av inre konflikt då invånarna på gård 2 initierar en större ombyggnation där förebilden har varit långhuset vid granngården men projektet har aldrig blivit slutfört. Att man också eftersträvat en något högre samhällsposition antyder en av de malstenar som ingått i de

kulthandlingar som föregick själva bygget. I anslutning till ingången påträffades delar av en vridkvarn vars närvaro oftast associeras med en högreståndsbebyggelse där det tunga arbetet med det egentliga malandet vilade på ofria personer/trälar (Zachrisson, 2014:82). Byggnationen kommer visserligen igång men efter det att man hunnit resa, eller åtminstone planlägga västra delen av huset tycks det som att all verksamhet har stannat upp och invånarna har övergivit platsen. Kvar vid Kårarp fanns då enbart de människor som huserade på gård 1.

Den kvantitativa men också kvalitativa skillnaden i byggnader talar mer för att det i realiteten har existerat en hierarkisk differens mellan gårdsbefolkningarna där invånarna på gård 2 men också gård 3 stått i någon form av beroendeställning till primärgården. Förhållandet är ju knappast unikt utan situationen känns igen från andra områden i södra Sverige. Tydligast har det varit i sydvästra delen av Skåne där omfattande undersökningar har avslöjat en differentierad bebyggelsestruktur med såväl högstatusbönder som ofria brukare där de senare har varit helt underordnade de förra. Transformeringen från ett mer homogent samhälle till ett hierarkiskt tycks i denna del av Sverige ske under äldre romersk järnålder för att ett hundratal år senare få full genomslagskraft (Björhem & Magnusson Staaf, 2006:241f). Förändringarna skall, åtminstone i Malmöregionen, sättas i samband med en reformering av jordbruket där bland annat en förtätning av bebyggelsen gjorde det möjligt att frilägga större arealer för bete och odling (Carlie, A. et.al, 2009:76). En reformering kräver också större arbetsinsatser som också skall ses som generator till den alltmer tilltagande differentieringen av dåtidens samhälle. Det vill säga vissa har tillskansat sig makt över produktionen medan andra fått underordna sig. Kring Kårarp tycks sädeshanteringen redan under förromersk järnålder haft en stor betydelse för ekonomin där såväl malstenarna som bakugnarna talar sitt tydliga språk och kanske är det också den intensiva spannmålsproduktionen som legat till grund för att gårdarna legat kvar på samma plats under långliga tider då merparten av närområdet utnyttjats för sädesodling.

Samlingsplats för rättskipning och kultutövning

Den kanske största indikatorn för ett stratifierat samhälle måste under alla omständigheter tillskrivas närvaron av hallbyggnaden vars primära funktion har varit att fungera som en form av kollektiv samlingsplats. Enbart byggnaden i sig måste haft en synnerligen prestigehöjande effekt för dess ägare samtidigt som den

indikerat en särställning i bygden. Vad som tilldragit sig i hallen är en obesvarad fråga då det bland fyndmaterialet inte fanns några antydningar kring detta, bortsett från det faktum att hallen kunnat rymma hela den vuxna befolkningen i närområdet. Det faktum att fyndmaterialet uteslutande omfattade ”traditionella” fyndposter kan väl endast tolkas som att platsen har varit centrum för bygdens folk och då indirekt att en samhörighet med nästa samhälleliga nivå inte ägt rum inom hallens fyra väggar. Frågan är då för vilket eller vilka ändamål man uppfört hallen? Primärt kan väl det knappast ha varit utifrån ett statushöjande perspektiv utan det bör ju ha funnits andra och mer fundamentala grunder. Närmast till hands finns det tre områden där gården vid Kårarp och dess invånare kunnat fungera som en nod i trakten. Ett alternativ kan ha varit handel då platsen har legat i direkt anslutning till de mest väsentliga kommunikationsstråken, medan ett annat alternativ är att platsen har varit säte för bygdens rättsskipning. Det tredje alternativet skall kopplas till Käringsjön och alla de offerhandlingar som pågått under det andra och tredje århundradet efter Kristi födelse för att under det fjärde århundradet helt upphöra. Keramikmaterialet från Käringsjön visar på en varierande sammansättning som antyder att depositionerna kan härröra från större områden, d.v.s. folk från både när och fjärran kan ha haft tillträde eller medverkat i ritualerna (Stilborg, 2009). Att bekräfta det första påståendet blir delvis något komplicerat då fynden är av så pass allmän karaktär, men också av så ringa omfattning att svaren uteblir. Snarare visar dess allmänna karaktär mer åt det motsatta hållet, d.v.s. om platsen haft en mer merkantil funktion borde fyndmaterialet också uppvisat en mer differentierad sammansättning. Den imposanta hallbyggnaden visar likväl att det funnits en önskan om att hysa betydligt fler människor än gårdsbefolkningen och bortser vi från handelsalternativet återstår det kollektiva alternativet där grundsatsen varit att umgås under olika former. Ett alternativ är då att hallen skall ses som en föregångare till tingsplatsen där traktens invånare samlats för att lösa uppkomna tvister mellan enskilda individer eller gårdar. Det kan även vara här man möttes för att diskutera det kommande årets gemensamma satsningar angående åkerbruket och betesgången. Olof Sundqvist gör en diger sammanfattning kring kultledare i fornskandinavisk religion där han visar på ett hierarkiskt system med olika nivåer. Ett genomgående drag är dock att oavsett regional eller lokal nivå så har kultledaren uppträtt som multifunktionell och allmän ledare i samhället, d.v.s. han har haft inflytande över såväl rättsliga

som religiösa handlingar (A.a., 2007:41). Möjligen är det här vi skall söka svaret för vad som tilldragit sig vid Kårarp och att det även funnits en direkt koppling mellan hallen och offerplatsen vid Käringsjön. Analyser av keramikmaterialet från platsen visar bland annat på likartade formelement av kärl från Brogård som kan tyda på att invånarna härifrån varit involverade i de återkommande ceremonierna (Stilborg, 2009). Som ett led i undersökningen av Kårarp genomförde Torbjörn Brorsson en mer ingående jämförelse mellan keramiken härifrån och vad som placerats utmed kanterna av Käringsjön. Resultatet visar att det finns formelement som återkommer på båda platserna där fem av de åtta analyserade skärvorna från Kårarp har likheter med Käringsjön både vad gäller lertyp, magring, största korn samt magringsandel.

Katarina Botwid har i en uppsats analyserat keramiken från Käringsjön där hon konstaterar att materialet var heterogent (Botwid 2008). Flera av de kärlformer som återfinns i hennes studie har tydliga paralleller med keramiken från Kårarp och som uppenbart indikerar en samtidighet. Men den mest intressanta iakttagelsen var att det även fanns identiska råmaterial i keramiken på de båda platserna, vilket enligt Brorsson talar för att keramikkärl från samma produktion förekommer på boplatsen i Kårarp och i Käringsjön (Brorsson, 2013).

Till denna diskussion skall även inlemmas det faktum att aktiviteterna kring Käringsjön upphör kring slutet av 300-talet vilket i grova drag kan sammankopplas med förändringarna vid Kårarp där man vid dessa tider låter uppföra den stora hallen. En hall som efter några generationer överges och efterträds av en avsevärt mindre byggnad. Är det enbart en tillfällighet eller speglar den successiva tillbakagången vid Käringsjön också att den/de individer som bebodde primärgården vid Kårarp tillskansat sig en ny position som sammankallande kring de religiösa handlingar som pågått under ett par hundra år i det fria? I ett sydskandinaviskt perspektiv sammanfaller hallbyggnationen med den tidpunkt då offerritualerna i anslutning till våtmarker successivt upphör och kulten övergår till en mer privat sfär där uppförandet av hallbyggnader spelade en väsentlig roll. Ett av de mer tydliga exemplen är Dejbjerg i Jylland där man under romersk järnålder förlagt offerritualerna till en lokal mosse. Förutom de båda välkända praktvagnarna har man i mossen även lagt ner en stor mängd keramikkärl och träredskap. Nästan all denna verksamhet tycks upphöra kring 400 e. Kr. samtidigt som man i en närliggande landsby låter uppföra en hallbyggnad (Fabech, 2009:336). Även om

avståndet mellan bebyggelse och offermosse är betydligt kortare finns det stora likheter mellan Dejbjerg och Kårarp i så motto att bebyggelsen på den förstnämnda platsen initialt har bestått av några mindre gårdar som, i samband med övergivandet av offermossen, ändrade karaktär. I anslutning till en av gårdarna lät man vid detta tillfälle uppföra en hallbyggnad där traditionerna kunde fortleva. Hallarna i Dejbjerg och Kårarp skiljer sig dock påtagligt åt på två sätt. Det ena är varaktigheten där den förstnämnda hallen tycks varit i bruk närmare två hundra år innan den bränns, medan den andra skillnaden kan utläsas bland fynden. Från att vid Kårarp knappast efterlämnat några fynd alls påträffade man vid Dejbjerg såväl glasbägare som åtskilliga järnföremål (Fabech, 1997: 149).

Även om det föreligger skillnader i fyndintensiteten men också dess exklusivitet har händelseförloppet varit likartat. Från att bedrivit de rituella handlingarna under öppen himmel har man på båda platser och vid ungefär samma tid gett avkall på gamla traditioner för att i fortsättningen förlägga aktiviteterna innanför husens fyra väggar.

Summering

Hur kan man då sammanfatta bebyggelsen vid Kårarp? När det gäller själva etableringen följer den ett givet mönster som går igen för både gård 1 och 2, d.v.s. de första bosättarna anländer under yngre bronsålder. Redan från början uppför de långhus som är betydligt större än genomsnittet men där själva grundkonstruktionen följer det gängse mönstret i Sydskandinavien. Inom respektive gårdsplan sker successiva förändringar där nya byggnader ersätter äldre men nybyggnationen sker med endast ett tiotal meters avstånd mellan äldre och yngre hus. De egentliga aktivitetsytorna har legat i gårdarnas absoluta närhet där framför allt en rik uppsjö av härdar visar på intensiva verksamheter. Under tiden som gårdarna legat på norra sidan av höjdryggen tycks det som att man gemensamt utnyttjat ett och samma område. Intensiteten har varit av sådan omfattning att det med tiden bildats ett sammanhängande kulturlager, dock inte i anslutning till gårdarna utan några tiotal meter bortom dessa. Efter att gårdarna flyttat längre söderut har man likväl hållit kvar vid det ursprungliga arbetsområdet även om det skett en minskning i aktiviteterna.

Parallellt med denna uniformitet har det likväl existerat fundamentala skillnader där framför allt volymen på de två gårdarnas byggnader har varit stor. Från ett

närmast jämställt förhållande under den första tiden kom differenserna att bli allt mer påtagliga under förromersk järnålder. Bilden som tonar fram är att invånarna på gård 1 successivt blivit alltmer drivande och att folket på gård 2 hamnat i någon form av beroendeställning. Ett förhållande som också fortgår när väl den samlade bebyggelsen överger de ursprungliga gårdsplanerna och flyttar längre söderut.

I och med flytten sker det också en tillökning av bebyggelsen då ytterligare en gård tillstöter. Den sista gården (gård 3) blir dock inte lika livaktig som de två andra utan tycks överges i slutet av romersk järnålder. Strax därefter sker ytterligare en decimering av bebyggelsen då invånarna på gård 2 ger sig därifrån men här tycks inte avflyttningen ske under välordnade former. Bland annat talar ett icke färdigbyggt långhus för att man sannolikt tvingats bort från platsen och inte av egen vilja. Efter närmare 1 500 år upphör en bebyggelseepok där merparten av byggnaderna och då framför allt hallarna visar på ett välmående samhälle även om nu detta inte låter sig påvisas via fyndmaterialet.

Grannarna norr om Nissan

Gravarna runtikring antyder att bosättningen vid Kårarp inte har varit den enda i området. En kilometer längre norrut finns ett flertal stensättningar som bör vara ett tecken på tillhörande bosättningar och på samma sätt antyder de resta stenarna i Holm att även här har funnits en mer samlad bebyggelse som kan

Fig. 37. *Översiktskarta med boplatserna väster om Nissan.*

knytas till äldre järnåldern. Däremot visar åtskilliga års fältarbeten kring Kårarp att det absoluta närområdet enbart tycks ha varit vigt för Kårarpsborna. Närmare 20 kilometer sökschakt inom ett kvadratkilometerstort område visar att här inte funnits några samtida bebyggelselämningar utan man måste ge sig 1,5 kilometer längre söderut för att finna närmsta grannar (Fig. 37). I lite mer höglänta och väldränerade områden finns det belägg för fyra boplatser som visar på en samtidighet med bebyggelsen vid Kårarp men kanske också upprinnelsen till denna.

Sofieberg

På denna plats har människorna anlagt sin gård på krönet av en tämligen markant höjdrygg där man kunnat överblicka terrängen åt såväl norr, öster som söder. Gården anläggs under bronsålderns andra period där den framlever i all sin glans en bit in i den fjärde perioden. Under denna tidsepok sker en ombyggnad av gården och då på exakt samma plats. Husen har varit av extraordinära proportioner med en längd av närmare 45 meter och intill 10 meter breda. Men precis som vid Kårarp var det uteslutande byggnader som utmärkte sig medan fyndmaterialet återigen uppvisade en tämligen ordinär och många gånger, anspråkslös sammansättning.

Under yngre bronsålder tycks det som att platsen överges för att därefter ligga öde några hundra år. Vid mitten av förromersk järnålder sker en nyetablering varefter människorna har utnyttjat platsen fram i vendeltid (Mattsson, 2012). Det finns dock antydningar via ^{14}C-dateringar att området varit mer eller mindre övergivit under romersk järnålder och att man först vid slutet av folkvandringstid återigen etablerat sig på platsen. Skillnaden mellan den yngre bebyggelsen och vad som tilldrog sig under mellersta bronsålder är att det sker en drastisk förändring där husen minskar betydligt i storlek. Inte enbart i reella meter utan även ur ett jämförande halländskt perspektiv, d.v.s. längden kom nu att ligga under genomsnittet. De klena huskonstruktionerna ger mer en association till förrådsbyggnader snarare än att de representerar permanenta boningshus men samtidigt indikerar fyndmaterialet att det mest troliga är det senare alternativet. Med andra ord sker det en markant förändring över tid, från att ha varit en välmående gård under de tidigare faserna kom den att leva en mer undanskymd tillvaro under hela järnåldern. Ett tänkbart scenario är att den

eller de familjer som varit bosatta uppe på höjden under mellersta bronsålder övergivit platsen och förflyttat sig 1,5 kilometer längre norrut där de etablerar sig på Kåraрpsboplatsen.

Tegelbruket

Ytterligare någon kilometer söder om Kåraрpsboplatsen finner man spåren efter samtida boplatser. Dessa har legat i nära anslutning till Nissan där även strömförhållandena i anslutning till åns nedersta fors gjort det möjligt att vada över ån. Med bara 500 meters avstånd har det existerat två åtskilda men samtida bebyggelseenheter. Den mindre av boplatserna (RAÄ 45) speglar med största sannolikhet endast delar av en större enhet vars utbredning sträckt sig vidare åt öster och väster (Fors & Westergaard 1998). Inom de undersökta ytorna påträffades 5 långhus. Tyvärr förekom inte några tydliga avtryck efter husens vägglinjer utan den kronologiska diskussionen har man baserat på husens takbärande konstruktioner samt radiometriska dateringar. Generellt kan sägas att husen varit kring 20 meter långa. Placeringen av de takbärande stolparna visar att bockbredden för fyra av husen huvudsakligen kretsar kring tre meter medan taket till det femte huset har burits upp av stolpar som placerats nästan en halv meter närmre varandra. En bockbredd kring tre meter är oftast synonymt för yngre bronsålder och förromersk järnålder varefter avståndet minskar fram i romersk järnålder och folkvandringstid. Radiometeriska dateringar från platsen visar på en klar fokusering till yngre bronsålder och då framför allt period V (Ibid: 16). Däremot föreligger en datering som skiljer ut sig från de övriga då denna antyder vendeltida aktiviteter. Analysen som gjordes på träkol från ett stolphål i det nordvästligaste huset gör gällande att byggnaden uppförts under 600-talet e. Kr. Utifrån de radiometriska dateringarna skulle det således finnas ett glapp som mer eller mindre omfattade såväl förromersk som romersk järnålder. Detta motsägs av fyndmaterialet där det bland annat förekommer keramikskärvor med facetterade mynningar som i första hand associerar till förromersk järnålder. Likaså förekommer vävtyngdsfragment i fem anläggningar medan det i en anläggning påträffades delar av ett lerblock, fynd som snarare är förknippade med tiden efter Kristi födelse än tiden innan. Gemensamt för dessa fynd är att de påträffades i anslutning till det yngsta huset.

Tillsammans visar fynden, huskonstruktionerna och de radiometriska date-

ringarna att platsen kan ha varit utnyttjad över en längre tid, allt från bronsålderns femte period och fram i vendeltid. Om så varit fallet bör iakttagelserna tolkas som att det endast varit fråga om en gård vars invånare genomfört flera nybyggnationer som över tid täckt in en yta på närmare ett tunnland.

Slottsmöllan

Den största bosättningen invid Nissan utgörs av en komplex bebyggelselämning som kan följas allt från neolitikum fram i tidig medeltid. Platsen var belägen 800 meter sydväst om Tegelbruket och 150 meter väster om Nissan. Här var boplatsen lokaliserad på kanten av en tämligen flack platå som i öster successivt sänker sig ned mot ån. Nedanför slänten återfinns den första forsen i ån, d.v.s. hit men inte längre har ån varit farbar. Likaledes utgör platsen även den enda tänkbara lokaliseringen för ett vad då vattendjupet är tämligen lågt samtidigt som strömhastigheten på vattnet bör ha transporterat bort lösa bottensediment och på så sätt underlättat övergången.

Totalt undersöktes ett 16 000 kvadratmeter stort område. Bebyggelsen kunde avgränsas i norr och väster men i söder tycks den ha en fortsättning utanför exploateringsområdet. I öster har boplatsen sträckt sig ytterligare ett 70-tal meter ut mot Nissan där den egentliga ådalgången tar vid (Svensson, 2005). Utspritt över ytan har det legat ett 20-tal hus där de äldsta kan föras tillbaka till mellersta delen av bronsålder med en kontinuitet fram till äldre förromersk järnålder. Därefter tycks platsen övergivits för att åter igen tas i anspråk under vendeltid. Om det därefter sker ytterligare en utflyttning innan den tidigmedeltida bebyggelsen ger sig tillkänna får vara osagt. Men det finns dock inget bland fyndmaterialen som indikerar en kontinuitet under vikingatid utan det verkar som att platsen stått öde under denna period.

Det händelseförlopp som utkristalliseras i bebyggelsen visar att även om det har varit fråga om ett längre utnyttjande av platsen tycks det som att platsen aldrig blommat ut. Istället har det hela tiden varit fråga om en eller ett par gårdar som följts åt under långa tider. Den första gården anlades under mellersta delen av bronsålder, d.v.s. period II-III. Huset som då uppfördes har också varit den största byggnaden på platsen. Långhuset har varit kring 25 meter långt vilket får ses som ett synnerligen ordinärt eller till och med småskaligt hus, om man tar i beaktande att de samtida hus som uppfört vid Brogård eller Sofieberg har varit

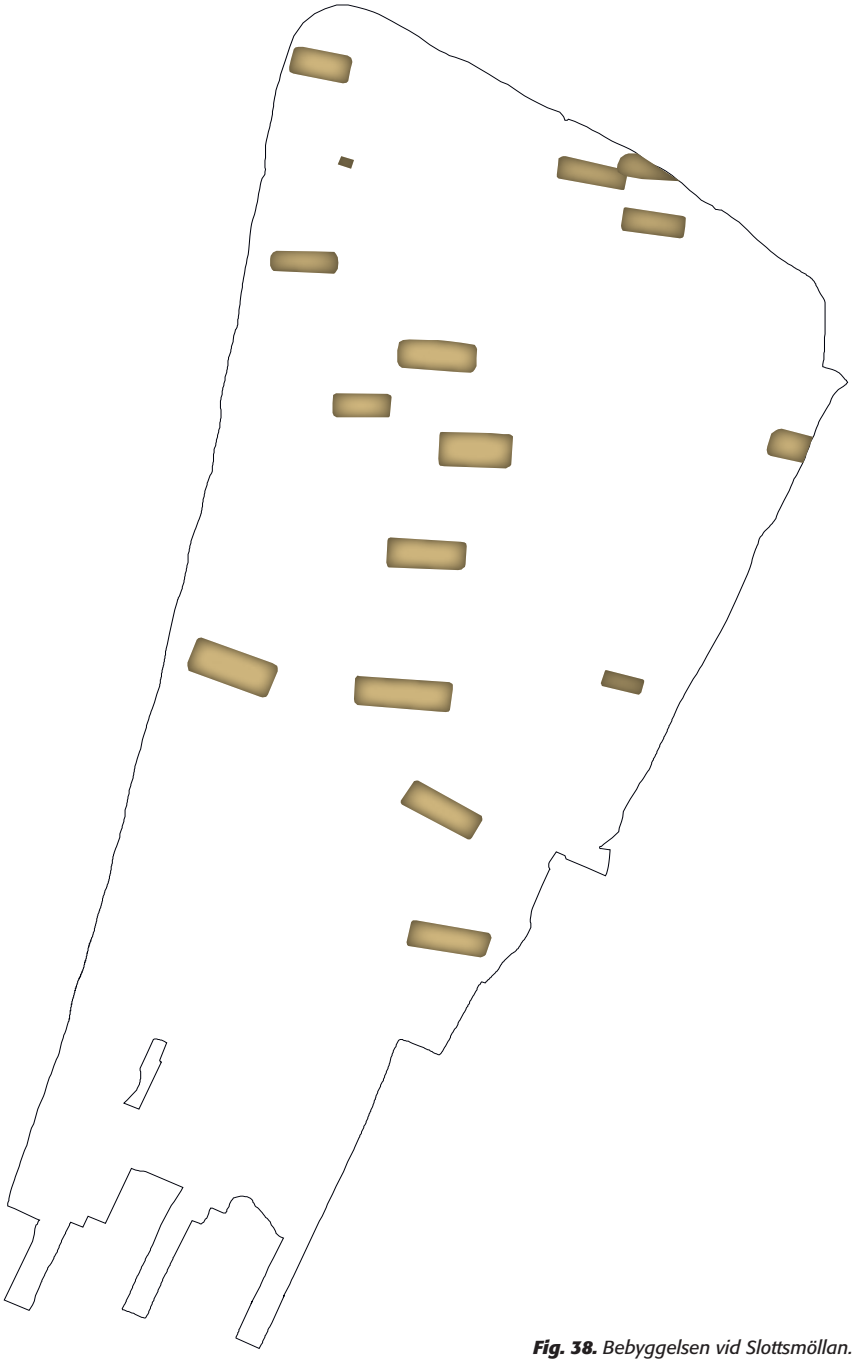

Fig. 38. *Bebyggelsen vid Slottsmöllan.*

nästan dubbelt så långa (Carlie, L. 1992 och Mattsson 2012). Ett 80-tal meter söder om detta hus fanns ytterligare en byggnad vars grundformer antyder ett samröre i tid. Huset har dock varit betydligt mindre, endast omkring 15 meter långt.

Över tid sker en successiv nybyggnation på platsen där det verkar som att placeringen av gårdarna skiftar betydligt (Fig. 38). Förfaringssättet skiljer från lejonparten av övriga boplatser i Halland genom att det inte tycks ha existerat någon tydlig rumslig organisation för gårdstunet. Istället ger husens placering ett oorganiserat intryck där den annars så väl strukturerade positioneringen lyser med sin frånvaro. Förändringen gäller inte enbart över längre tidsförlopp utan även samtida gårdar har varit separerade med närmare hundratalet meter.

Kring Kristi födelse tycks all aktivitet upphöra på platsen varefter den kom att ligga outnyttjad under mer än 5–600 år för att först i och med vendeltid åter tas i anspråk. Bosättningsmönstret följer även nu det vedertagna för platsen, d.v.s. det har varit fråga om ett par, möjligtvis tre hushåll som låtit uppföra sina hus med cirka 100 meters mellanrum. Likaså har det fortfarande varit fråga om tämligen mediokra hus med längder som till stora delar har varit kring 15 meter.

Även om det förekommit ett flertal hus på platsen ger den rumsliga strukturen ett tämligen oorganiserat intryck där det förefaller som om gårdarna anlagts utan några tydliga gränser. Samma bild återkommer för de hantverksrelaterade fynden där till exempel degelfragmenten, daterade till bronsålderns fjärde period, låg utspridda över hela bosättningsytan. Däremot tycks det som att aktiviteter som innefattat vävtyngder har varit förlagda till den sydvästliga delen av boplatsområdet där också den största anhopningen av härdar dokumenterades.

RAÄ 70

Under senare delen av romersk järnålder låg det en solitär gård alldeles vid kanten av Nissan (Jerkemark, 1996). Platsen återfinns cirka 1,5 kilometer uppströms ån, utgående från Slottsmöllan. Huset/gården hade uppförts på en flack, sandig förhöjning i ett annars tämligen fuktigt område. Då de arkeologiska insatserna var ett resultat av ett linjeprojekt kom undersökningsområdet endast att omfatta delar av huset men utifrån de dokumenterade partierna bör det varit kring 20-25 meter långt. Till formen visar det på stora likheter med de byggnader som samtidigt uppfördes vid Brogård.

Placeringen verkar något udda men en närmare fem meter bred fördjupning som löpte parallellt med huset kan ge en förklaring till gårdsläget. På äldre lantmäterikartor sammanfaller diket med en mindre väg som löper ned mot ett färjeställe över Nissan och kanske fanns här redan under järnålder en plats där det getts möjligheter att båtledes passera över ån.

Summering

Den samlade bilden av de närmaste grannarna till Kårarp visar att åtminstone tre av de fyra platserna har varit i bruk under en längre tid. Något anmärkningsvärt är att endast den mindre lokalen (RAÄ 70) omfattar bebyggelselämningarna från romersk järnålder medan denna epok mer eller mindre lyser med sin frånvaro på de tre andra. Detta trots att just århundradena efter Kristi födelse är en tidshorisont som har varit mycket dynamisk i stora delar av Halland. I övrigt förekommer det hus/gårdar från äldre bronsålder och fram i vendeltid. Under hela tiden har bebyggelsen utgjorts av enstaka gårdar som över tid successivt byggts om. Ombyggnationerna har dock sällan skett på samma plats utan istället tycks det existerat en cirkulerande andemening där de olika husgenerationerna uppförts med ett 50-tal meters mellanrum. Närmast så man får intrycket av att ett nytt gårdstun tagits i anspråk vid varje enskilt tillfälle.

Till ytan har husen varit av normallängd eller strax under det normala för vad som varit gällande under de olika tidsepokerna. Men sätts husen i förhållande till de byggnader som uppförts vid Kårarp föreligger det en väsensskild differens då Kårarpshusen många gånger varit dubbelt så stora.

Fyndmaterialet utmärker sig inte utan är till stora delar av modest karaktär, d.v.s. keramikmaterialet karaktäriseras som traditionell boplatskeramik. Visserligen förekommer det enstaka skärvor som ryms under epitetet ”finkeramik” men det samlade antalet utmärker sig inte på något sätt utan ligger inom det intervall som får anses som brukligt på ordinära boplatser. Mest iögonfallande är förekomsten av gjutdeglar och malstenar på Slottsmöllan där de förstnämnda visar på någon form av specialiserad verksamhet. Två av degelfragmenten har via ^{14}C-dateringar kunnat hänföras till bronsålderns period III och med tanke på att övriga fragment är av samma karaktär är det väl mest troligt att även dessa skall tillskrivas samma period. På samma boplats och väl avskilt från bebyggelsen påträffades en bakugn som bland annat innehöll tre malstenar. Även ugnen har daterats till

bronsåldern men period V. Däremot finns inga belägg för att dessa aktiviteter skulle ha någon vidare kontinuitet fram i tiden.

Kontentan kring de närmaste grannarna blir att bebyggelsen har varit mer småskalig än vid Kårarp men den kanske mest intressanta iakttagelsen är att när väl etableringen vid Kårarp tar fart under senare delen av förromersk järnålder, tycks det som att bebyggelsen i direkt anslutning till Nissan mer eller mindre upphör. Å andra sidan finns det smärre antydningar om nyetableringar, dock i mindre skala, vid såväl Sofieberg som Slottsmöllan under senare delen av folkvandringstid/äldre vendeltid, d.v.s. den tidpunkt som sammanfaller med att bebyggelsen upphör vid Kårarp. Kontrasterna är dock påtagliga, från 50 meter långa hus vid Kårarp till de knappt 20 meter stora byggnader som uppförs på de båda andra platserna. Bebyggelsen blir dock inte långvarig utan mycket talar för att området mer eller mindre avfolkas innan nästa tillväxtperiod kommer igång under vikingatid.

Vidare utblickar

Bilden som tonar fram visar att bosättningarna från äldre järnålder har varit tämligen begränsade i området norr om Halmstad och utmed Nissans lopp. Riktar man blickarna till områdena söder men också väster och öster om staden sker det inte några nämnvärda förändringar utan resultaten från arkeologiska undersökningar visar på enstaka gårdar där invånare tycks levt och verkat i tämligen avskilda enklaver (Fig. 39). I söder är det framför allt undersökningen vid Fyllinge som kan stå som exempel. Under förromersk järnålder låter man uppföra ett mer än 50 meter långt långhus. Förutom den imponerande byggnaden fanns här även spår efter en omfattande järnproduktion som sannolikt utgjort en av grundstenarna i gårdens ekonomi samtidigt som ett förhållandevis stort arkeobotaniskt material visar att även åkerbruket varit betydelsefullt för befolkningen. Huset överges och efterträds av en knappt 20 meter lång byggnad vid början av romersk järnålder (Toreld & Wranning, 2003). Tolkningen av detta hus är inte helt övertygande där framför allt husens förändring i storlek, från något mer än 50 meter ned till strax under 20 meter, verkar alltför drastiskt. Att därtill de båda husen har uppförts med mer eller mindre samma orientering och att de är placerade endast ett tiotal meter från varandra kanske mera talar för att det mindre huset skall ses

Fig. 39. *Grannar på lite längre avstånd.*

som en förrådsbyggnad till det större. Likväl finns det några enstaka radiometriska dateringar som visar att människorna vistats i området även under romersk järnålder, men snarare är det väl så att dessa skall ses som indikationer på mer sporadiska besök.

I de västra regionerna är det framför allt undersökningen vid Trottaberg som utgör den viktigaste informationskällan. Här skiljer sig mönstret betydligt på så sätt att det existerat en lång bosättningssekvens som sträcker sig från äldre bronsålder och fram i vikingatid. Dateringarna visar att det existerat en mer eller mindre fullständig kontinuitet men att det under denna långa period alltid tycks ha varit fråga om en gård som genomgått ett flertal ombyggnationer och vid vissa tillfällen även erhållit ett nytt gårdsläge (Nordvall, manus). En knapp kilometer från Trottaberg, vid Kristineberg, låg ytterligare en gård där dateringarna dock visar att denna varit i bruk under ett betydligt kortare tidsintervall som sträckt från sen förromersk järnålder och fram i äldre romersk järnålder (Westergaard, 1992).

Brogård

För att studera dynamiken och intensiteten i den äldre järnålderns bebyggelse är det till områdena öster om Nissan och Halmstad man måste rikta blickarna. Under sista fasen av förromersk järnålder men framför allt under romersk järnålder och en bit in i folkvandringstid var detta platsen för den största kända järnåldersbyn i Halland. Vid dagens Brogård fanns det under äldre järnålder en samlad bebyggelse som omfattade i allt 11 gårdar.

Närområdet kring Brogård utgörs huvudsakligen av en flack och sandig platå som breder ut sig mellan Nissan och Fylleån. Allt som allt omfattar platån fem kvadratkilometer inom vilken höjdskillnaden endast är någon enstaka meter. Vidare västerut sjunker nivån betydligt medan det i motsatt riktning sker en markant och abrupt övergång till skogsbevuxna marker. De båda ådalgångarna innefattar bland annat stora översilningsängar som i historisk tid har utnyttjats som betesmark. Boplatsen hade anlagts i södra delen av platån där gårdarna uppförts i närmast direkt anslutning till Fylleån.

Bebyggelseutvecklingen kring Brogård följer inte samma mönster som vid Kårarp utan här har det existerat långa tidsmässiga glapp mellan bronsålderns och järnålderns bebyggelse. Platsen tas i anspråk under äldre bronsålder då folket lät uppföra en större gård. Under ett par hundra år låter man bygga om huset ett antal gånger men kring slutet av period III sker det ett abrupt övergivande av platsen. Det mer än 45 meter långa huset rivs och man låter uppföra en gravhög på samma plats. Därefter anläggs ytterligare tre gravhögar och 100 meter längre västerut gravsätts flera individer i små urnegravar.

Någon gång under senare delen av förromersk järnålder tycks platsen återigen attrahera traktens befolkning. Utmed kanten till Fylleån uppförs ett långhus som residerat i ensamt majestät. Då det inte förekom några spår efter husets vägglinjer kan man endast uppskatta längden men byggnaden bör ha varit kring 20 meter lång. De takbärande stolparna har varit synnerligen tätt placerade och visar på stora likheter med de förromerska långhusen vid Kårarp. Betydligt närmre paralleller har funnits i de västligaste delarna av Snöstorp där det vid Hästhagen legat en eller ett par gårdar under senare delen av förromersk järnålder. Husen uppvisar samma grundform som det äldsta huset vid Brogård (Westergaard, 1995). Dateringarna från denna lokal men också från undersökningar strax intill visar

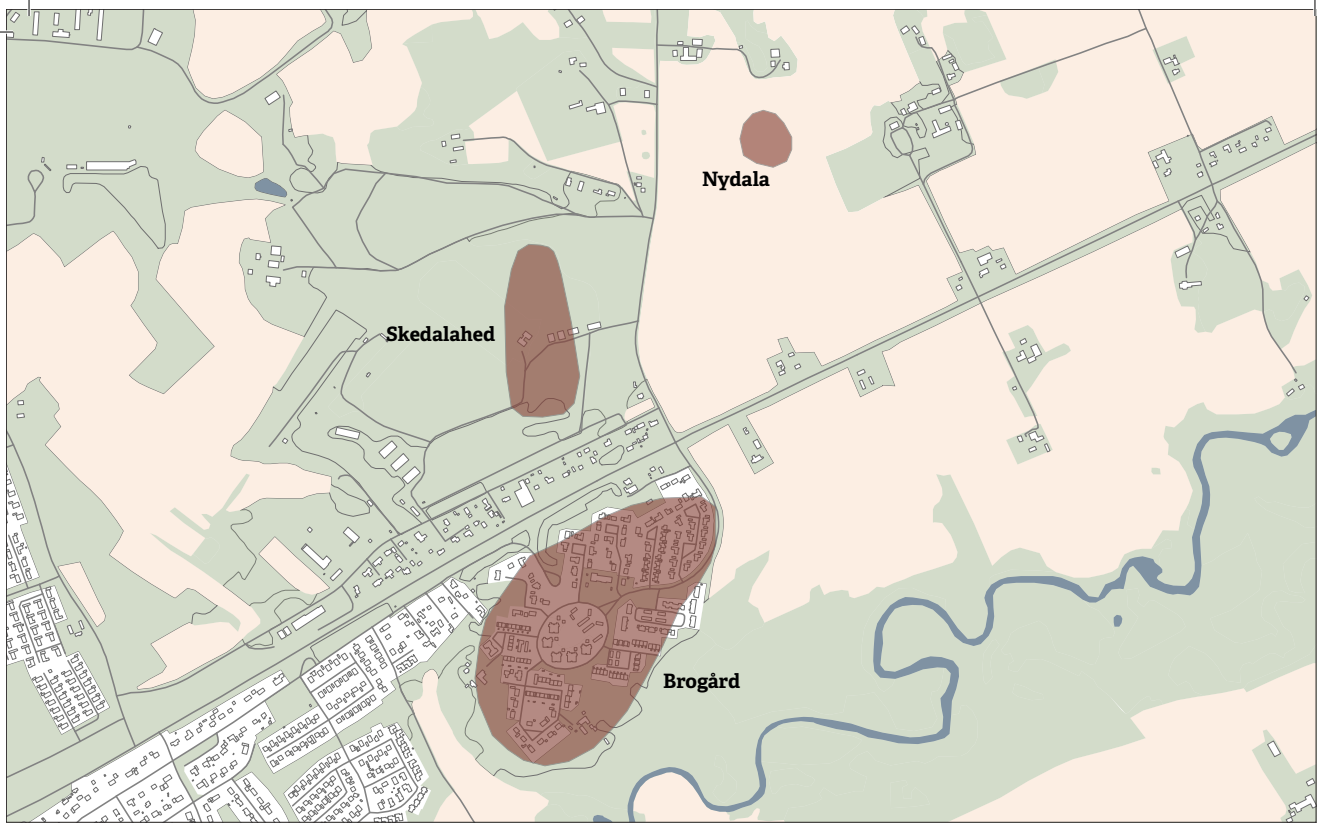

Fig. 40. *Järnåldersbebyggelsen öster om Halmstad.*

att området förlorat attraktionskraften kring Kristi födelse. Kanske är det samma människor som övergivit detta synnerligen kustnära område och uppfört sina bopålar vid Brogård.

Under alla omständigheter utgör den ensamliggande gården vid Brogård inledningsfasen till en enorm bebyggelseexplosion som äger rum kring Kristi födelse. Under de följande 400 åren blomstrar här den största kända järnåldersbyn i Halland. Tillväxten och befolkningsökningen måste ha skett under en mycket kort period och redan under det första århundradet finns det åtta gårdar på platsen. Parallellt med dessa har det även existerat tre mer eller mindre ensamliggande gårdar norr och nordost om själva byn, två vid Skedalahed och en vid Nydala. Avståndet mellan byn och dessa gårdar har varit 500, 750 respektive 1000 meter (Fig. 40).

Den egentliga bykärnan bestod av en 2500 kvadratmeter stor allmänning som varit mer eller mindre befriad från byggnader men också nedgrävningar såsom härdar och gropar. Kring denna öppna yta har fyra av gårdarna varit placerade, två på norra sidan och två på den södra. Övriga gårdar bildar därefter en närmast halvcirkelformad yttre begränsning som legat ett hundratal meter utanför den inre cirkeln (Fig. 41).

Etableringen bör ha skett med en rasande fart närmast som att det funnits

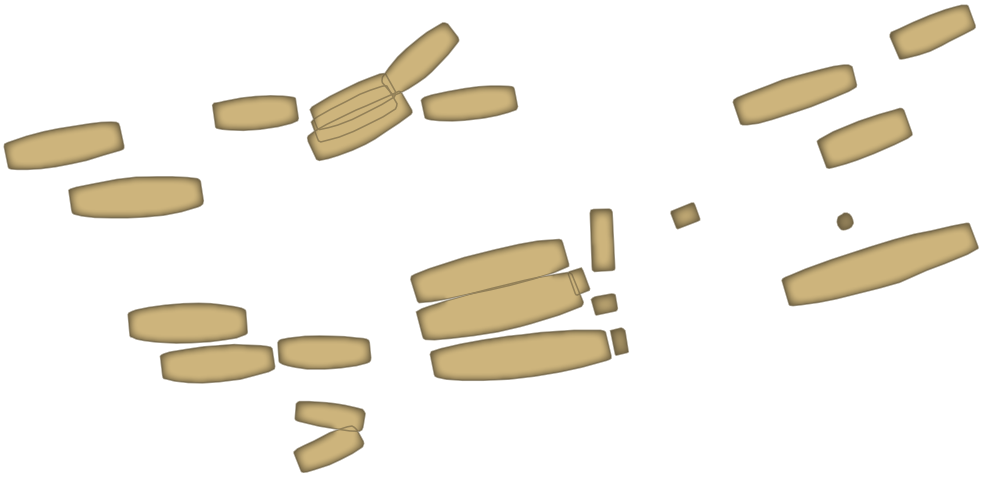

Fig. 41. *Centrum i byn bestod av en allmänning kring vilken gårdarna varit uppförda.*

en gemensam överenskommelse bland traktens invånare att samlas på en plats snarare än att vara utspridda över större områden. Detta bör åtminstone gälla för de fyra centralt placerade gårdarna men dateringsunderlaget visar att även de perifera gårdarna har uppförts vid ungefär samma tidpunkt. Redan i initialskedet har det funnits en gård som utmärkt sig både vad gäller storlek men också i antalet byggnader. Till skillnad från långhusens ordinarie storlek som legat kring 25 meter har långhusen på denna gård varit mellan 40 och 45 meter långa samtidigt som de haft flera mindre förrådsbyggnader knutna till sig. Därtill har det funnits betydligt större lagringsmöjligheter inne i långhuset då den egentliga bostadsytan var av samma storlek som i övriga hus i byn. För övriga gårdar tycks det, förutom en likhet i längd, även finnas en uniformitet bland tillhörande förrådsbyggnader. När jag gjorde mina första tolkningar av bebyggelsen vid Brogård inlemmades dessa byggnader i diskussionen kring bebyggelsens kontinuitet som varandes reella långhus och att de representerade en separat fas i utvecklingen (Carlie, L. 1992). Men utifrån dagens kunskapsläge bör de tolkas som förrådshus snarare än att ha varit avsedda för att permanent hysa människor. Genomgående för dessa hus är att de varit avsevärt kortare än långhusen (10–16 meter) och att taket burits upp av tre par stolpar. Visserligen förekommer det hus där planritningarna

visar både fyra och fem bockpar men detta är sannolikt ett resultat av omfattande ombyggnationer, snarare än att samtliga stolpar har existerat samtidigt. I förlängningen betyder denna iakttagelse att antalet långhus har minskat vid Brogård men också att fasindelningen av hela bebyggelseutvecklingen måste skrivas om. Från den primära tolkningen som till övervägande del visar på tre faser i gårdarnas utveckling har denna nu reducerats till två. Det finns dock ett stort undantag där bilden fortfarande visar på tre faser och det gäller stormansgården men också en gård som legat 50 meter längre österut. Samtidigt finns det stora skillnader mellan dessa två gårdar där den ena under hela bosättningsperioden bestått av ett mer än 40 meter långt långhus. Den andra gården (den östra) har över tid successivt ökat i storlek för att i slutskedet vara lika stor som granngården. Formen på denna byggnad skiljer sig något från grannen så egentligen finns det två tolkningsalternativ. Det ena är att man flyttat den ursprungliga stormansgården en bit österut medan det andra skall ses utifrån att välståndet ökat och ytterligare en familj har skaffat sig en bättre position i byn.

För resterande gårdar har det alltså skett en ombyggnation av gårdens långhus. Inte i något fall finns antydningar om att dessa ombyggnationer grundats på brister i husens konstruktion utan orsakerna måste sökas på annat håll. Vad som däremot har varit statiskt är placeringen av de nybyggda husen då de alltid uppförts i direkt anslutning till föregångaren. Förskjutningarna är minimala och

Fig. 42. *I väggrännan till en av de större förrådsbyggnaderna påträffades denna degel.*

i vissa fall har det enbart varit fråga om någon enstaka meter vilket talar för att gårdstunet har varit tydligt avgränsat och att denna plats har varit viktig för gårdens invånare. På samma sätt visar den strikta organisationen att det inte heller har funnits någon större rörelsefrihet på platsen utan det område som stakats ut från början har också varit gällande under långliga tider.

De mer perifera gårdarna skiljer sig inte något nämnvärt mot den bebyggelse som existerade i själva bykärnan utan långhusen har varit av samma storlek och grundkonstruktion. Två av gårdarna uppvisar endast en bebyggelsefas medan den tredje gården har låtit bygga om långhuset vid ett tillfälle.

Den differentiering som kunnat utläsas via gårdarnas sammansättning ger sig dock inte tillkänna i fyndmaterialet. Trots att samtliga 5 400 anläggningar undersöktes gav fynden inga antydningar om att någon av gårdarna skulle varit förmer än den andre. Snarare gav de ett homogent och alldagligt intryck där frånvaron av ädla metaller och glas var total men också att keramikmaterialet uppvisade synnerligen traditionella karaktärsdrag. Ett av få undantag bestod av en degel som återfanns i väggrännan till ett förrådshus. Formen på degeln associerar till ädla metaller (Fig. 42) även om nu slutprodukterna inte återfanns på platsen. Det begränsade fyndmaterialet och då framför allt variationsfattigdomen har inte gett mycket information om de ekonomiska grundvalarna för byns invånare. Lägger man där till att benmaterialet var ytterst begränsat blir det enbart spekulationer om basen för ekonomin varit inriktad på åkerbruk eller boskapsskötsel. Närområdet har goda förutsättningar för båda delar där Fylleåns dalgång och närheten till sydsvenska höglandets sista utlöpare varit ypperliga betesmarker för boskapen medan de sandiga jordarna väl lämpats sig för åkerbruk. Men till skillnad från Kårarp fanns det vid Brogård inga malstenar bland fynden, varken underliggare eller löpare. Kanske är denna frånvaro en indikation på att man haft en mer animal inriktning på ekonomin.

Precis som vid Kårarp sker något drastiskt kring slutet av romersk järnålder eller början av folkvandringstid då bebyggelsen vid Brogård genomgår en förändring som närmast kan liknas vid just en folkvandring. Från att området har hyst närmare ett dussintal gårdar verkar det som att den övervägande majoriteten överger platsen under en mycket kort period och kvar finns endast en gård. Det finns inga indikationer om materiella katastrofer som att hela byn och dess byggnader drabbats av eldsvåda eller någon annan naturkatastrof utan man får närmast intrycket av att människorna lämnat platsen vind för våg.

Husoffer

Vid Brogård fanns det spår efter rituella nedläggelser i anslutning till sju av husen. Tre av fynden gjordes i långhus och lika många i de större förrådsbyggnaderna medan det sjunde påträffades i ett fyrstolpahus. Till övervägande del bestod fynden av keramik men det fanns även en degel samt en järnkniv. Ett genomgående drag var att offergåvorna placerats i nedgrävningarna för de takbärande stolparna och då huvudsakligen i anslutning till gavelpartierna av husen. Enda undantaget var degeln som lagts ned i södra väggrännan till ett av de större förrådshusen, en byggnad som varit knuten till stormansgården.

Keramiken bestod till övervägande del av fragmentariska eller defekta kärl men oftast med såväl mynning, buk som botten representerad. I ett av de mer perifera långhusen har man varit mer omsorgsfull och placerat två hela kärl i stolphålet där det ena kärlet ställts ned i det andra. Fyndet ger även en liten annorlunda bild av ritualerna då kärlen mer eller mindre föll samman när de kom upp ur jorden. Båda två var mycket dåligt brända och man får närmast intrycket att de tillverkats enkom för ritualen i samband med husets invigning. I ett av de större långhusen fanns förutom delar av ett kärl i anslutning till en takbärande stolpe även en knappt decimeterlång järnkniv. Kniven var nedstucken i ytterkanten av en väggstolpe i den västligaste delen av huset, närmast i höjd med det stolphål som innehöll keramik.

Lejonparten av de rituella nedläggelserna har varit knutna till den gårdsgruppering som legat kring byns allmänning. Under de fyrahundra år som bebyggelsen existerat har man vid samtliga dessa gårdar genomfört en eller flera rituella handlingar medan frekvensen bland de lite mer perifera gårdarna har varit betydligt mer sparsam. Utanför bykärnan har det istället varit fråga om mindre förrådsbyggnader där man vid två tillfällen lagt ned fragmentariska kärl i nedgrävningarna till husens bärande konstruktioner. Kanske en indikation om att dessa förrådsbyggnader också skall sammankopplas med de centrala gårdarna i byn.

Bebyggelse och samhällsförändring över tid

Vad som tonar fram via genomgången i föregående kapitel är förekomsten av en tämligen gles järnåldersbebyggelse inom de närmaste kilometrarna kring Nissans utlopp och dagens Halmstad. Trots omfattande arkeologiska insatser får man

närmast intrycket att bebyggelsen har varit tämligen glest utspridd där avstånden till närmaste grannar stundtals kan räknas i kilometer snarare än hundratalet meter. Visserligen finns det ytterligare ett antal lokaler som visar på aktiviteter från denna tid men dessa har oftast gett sig tillkänna via smärre grupperingar av anläggningar. Platser där man uträttat olika former av aktiviteter utan att för den skulle valt att bosätta sig. Under förromersk järnålder förekom en differentiering hur människorna valde att placera sina gårdar. Vid Kårarp men också vid Slottsmöllan har det varit fråga om en mer samlad bebyggelse där gårdarna anlades i nära anslutning till varandra medan valet i andra fall stått till ett mer individuellt boende som då huvudsakligen utgjorts av solitära långhus, kompletterade med ett enkelt uthus eller förrådshus. Med undantag för Kårarp har gårdarna legat i anslutning till Littorinavallen som i denna del av Halland är liktydigt med cirka 10 meter över havet. Strandlinjen är mycket markant och bildar på flera platser tydliga strandhak som höjer sig flera meter över den forna havsbottnen. Vid Fyllinge har det resulterat i att boplatsen varit mer eller mindre fullt exponerad mot havet där en frodig trädvegetation som skyddande barriär bör ha varit en nödvändighet för att hindra en alltför stor påverkan av återkommande västliga vindar och stormar. Bosättningarna vid Slottsmöllan, Tegelbruket och Snöstorp har visserligen legat något mer indraget men likväl bör deras placering haft känning av de rådande västliga vindarna.

Att vända havet ryggen

Kring slutet av förromersk järnålder sker en drastisk förändring i bosättningsmönstret då de mer kustnära bosättningarna helt tycks överges. Från att ha varit blomstrande gårdar överger man platserna för att etablera sig på mer betryggande avstånd från havet. Under någon eller några generationer har de kustnära områdena övergivits och de enda kvarvarande spår utgörs av enstaka härdar och gropar som visar att man trots allt haft viss verksamhet på platserna. Händelseförloppet är inte enbart knutet till Halland utan det finns liknande tendenser i sydvästra Skåne där de riktigt kustnära zonerna successivt överges under senare hälften av förromersk järnålder (Friman, 2008:171). Åtminstone i Halland är förändringen i bebyggelsemönstret så påtagligt att tankarna leder till att det måste varit fråga om ett ofrivilligt val. Man överger väl knappast, och unisont, ett vinnande koncept utan några bakomliggande faktorer. Att det skulle finnas ett hot från folk i

närområdet är kanske mindre troligt. Det finns inga indikationer om stridigheter eller att hus och gårdar bränts ned utan de måste ha funnits andra bidragande faktorer. Ett mer troligt scenario är att klimatet har varit en bidragande orsak då även små förändringar, oavsett om det varit fråga om temperatursvängning eller förändringar i nederbörden, kunnat tvinga människorna till omställningar i ekonomin eller att söka nya uppehållsplatser. Den successiva klimatförändring eller kanske snarare försämring som sker under äldre järnålder bör ha inverkat på såväl jordbruket som boskapsskötseln. En övergång från bronsålderns lite torra och varmare klimat till en svalare men också fuktigare väderlek bör ju ofrånkomligen inverkat på växtligheten. De mer lerblandade jordarna har då blivit svårare att bearbeta men också mer fuktbemängda vilket kan ha haft en negativ inverkan på grödorna. Å andra sidan bör då de mer sandbemängda jordarna gynnats av en ökad nederbörd under förutsättning att man inte ställdes inför liknande regnväder som vi för tillfället upplever. Det fuktigare klimatet kan då också gynnat boskapsskötseln via en kraftig ökning av grästillväxten men också tillväxten på träden varifrån man samlat in löv och grenar som kompletterande foder till djuren (Hedeager & Kristiansen, 1988:171ff). Men bilden blir desto mer komplex via de kvartärgeologiska undersökningar som gjorts under senaste tid där fluktuationerna blir avsevärt tydligare. Den jämna kurva som förekommer i övergripande perspektiv ger från dessa analyser en bild av stora svängningar i klimatet (Moberg et al., 2005).

Oavsett vilka omständigheter som legat till grund för förändringarna i bosättningsstrukturen står det klart att människorna kring Kristi födelse valt att vända havet ryggen och flyttat ytterligare en eller ett par kilometer inåt land. Men som tidigare anförts har det knappast varit fråga om någon massvandring utan de nya boplatsetableringarna har varit spridda med stora mellanrum. Utifrån dagens kunskapsläge är det endast två platser där bebyggelseenheter har varit av sådan omfattning att man kan föra diskussioner utifrån ett bybegrepp (Kårarp och Brogård) medan övriga platser snarare skall ses som solitära gårdar.

Expansion och social förändring

Från att som vid Slottsmöllan haft en tämligen oorganiserad bebyggelsestruktur planläggs boplatserna under romersk järnålder utifrån en välstrukturerad grundidé där varje gård erhåller sin givna plats, en plats som man stannar kvar vid över

långliga tider. Nybyggnationer där ett långhus ersätts med ett annat sker i görligaste mån i direkt anslutning till dess föregångare och till övervägande del ger placeringen intrycket av att man mer eller mindre monterat ned den ena byggnaden och utnyttjat det friska virket vid återuppbyggnaden, d.v.s. man har så långt som möjligt bott kvar i det ena huset medan det andra var under uppförande. Likväl har det funnits en brytpunkt då huset måste utrymmas. Eftersom det inte förekommer några mindre huskonstruktioner i anslutning till byggplatsen får man väl anta att det tillfälliga boendet har varit av enklare slag. Men samtidigt finns det exempel där man otvetydigt måst utrymma huset under en något längre tidsperiod innan det nya stod färdigt. Förfarandet har ägt rum vid såväl Kårarp som Brogård där de nyuppförda långhusen har placerats direkt ovanpå föregångarnas grunder. För övriga hus är den generella bilden att nybyggnationen sker genom att efterträdaren placeras antingen norr eller söder om föregångaren, närmast så att grunderna kom att ligga parallellt med varandra. Endast i undantagsfall har husen placerats gavel mot gavel vilket kan vara en indikation på att man inte haft hur mycket spelrum som helst utan att det egentliga gårdstunet varit tämligen begränsat. Oftast tycks tunen haft en mer kvadratisk grundform där sydskånska exempel gör gällande att de täckt en yta på allt från 1 400 till 4 400 kvadratmeter (Friman, 2008). Hur stora tunen varit i Halland låter sig inte bestämmas då man här inte valt att markera gränserna via tydliga hägnader. Om så vore fallet kan de antingen bestått av enklare konstruktioner eller också att man haft någon form av växande gränsmarkeringar. Oavsett hägnader eller inte tycks en stor del av gårdsplanerna vid både Kårarp och Brogård omfattat åtminstone 1 500 kvadratmeter vilket medför att långhuset endast upptog kring tio till tjugo procent av hela arealen medan övriga ytor har varit tillgängliga för den dagliga verksamheten.

Riktar man blicken enbart till Kårarp och Brogård finns det mycket som är unisont men det finns också delar där det föreligger skillnader i bebyggarnas tillvägagångssätt. Likheterna förekommer framför allt inom husen och dess konstruktion där man måste haft ett mer eller mindre identiskt arkitektoniskt synsätt. Närmast att det har existerat en lokal byggnadstradition som anammats av samtliga i trakten. Konceptet med att förankra väggstolparna i långa rännor uppträder samtidigt på de två platserna. Men även på lite längre avstånd visar iakttagelserna att konceptet haft en vidare spridning där till exempel järnåldersgården vid Lynga, cirka 15 kilometer längre norrut, omfattas av samma byggnadsstil.

Här kan man följa en större gård under tre faser där den äldsta haft sina rötter i förromersk järnålder. Under den första fasen utgjordes långhuset av en byggnad där väggarna bestod av stolpar som placerats i separata nedgrävningar men vid efterkommande ombyggnation övergav man detta koncept och placerade stolparna i väggrännor. Händelsen har varit förlagd till äldre romersk järnålder, d.v.s. samtidigt som de första rännhusen uppträder vid Kårarp och Brogård (Carlie, L. 2006). Samtidigt har man på sistnämnda platser inte till fullo accepterat byggnadsstilen utan det förekommer likväl gårdar där man enträget håller kvar vid det traditionella sättet att placera väggstolparna i separata nedgrävningar. Däremot finns inga tydliga skiljelinjer mellan vilka gårdar som valt det ena eller det andra förfaringssättet utan det finns exempel på gårdar som enkom valt att placera stolparna i rännor medan andra fortsatt med att gräva ned stolparna i separata gropar. Vid Kårarp har man utvecklat byggnadsskicket ytterligare genom att komplettera vissa av rännhusen med dubbla väggrännor. Det gäller framför allt hallbyggnaden som har haft dubbla rännor runt hela huset medan hus 7 har försetts med en yttre väggränna längs norra långsidan. Pollenanalyser från hallbyggnaden visar att rännorna innehöll en stor mängd gräspollen vilket leder tankarna till att åtminstone den yttre rännan har varit täckt med grästorvor som då sannolikt också bör indikera beståndsdelarna i den yttre väggen. Vid Lynga har man valt en delvis annorlunda metod genom att förse det centrala rummet (storstugan) till rännhuset med en inre, stolpbyggd vägg. Båda förfaringssätten skall väl ses som en form av tilläggsisolering medan rännorna i sig även kan ha haft en dränerande funktion som gjort att inomhusmiljön sannolikt blev mindre fuktig.

Ett genomgående drag är också att den egentliga bosättningsytan i långhusen har varit av samma storlek oavsett längden på husen. Istället är det förvaringsutrymmena som har varit väl tilltagna bland de längre husen och då också möjligheterna att magasinera eventuella överskott. Tyvärr har varken fynden eller makrofossila analyser kunnat bidra med vad som funnits i denna del av byggnaden. Däremot kan vi utesluta att platsen har varit utnyttjad för boskap då det inte förekommer några spår efter bås eller andra mindre, avskilda ytor. Även om diskussionerna inom den bebyggelsearkeologiska forskningen fortfarande gör gällande att man stallade boskapen under delar av året visar de halländska resultaten att så inte varit fallet (Carlie, L. 2009). Visserligen kan även de halländska djuren vistats inomhus men mycket talar för att vuxna djur spenderat större delen i det

fria. Postulatet grundas i första hand på de goda bevaringsförhållanden som finns i länet där genomgående avtrycken efter hela byggnadernas grundstomme finns bevarade. Såväl nedgrävningar efter takbärande konstruktioner som väggar och ingångar samt inre skiljeväggar ger sig tydligt tillkänna. Om det existerat någon form av båsindelning hade även dessa funnits bevarade vilket det alltså inte gör. Samtidigt skall man väl inte helt utesluta att vissa djur vistats inomhus under kortare perioder. Framför allt gäller det ungdjur som varit mindre motståndskraftiga mot vinterhalvårets bistra klimat. Men i det stora bör man istället se efter andra produkter som kunnat fylla ut den östra delen av långhuset. Närmast tillhands ligger väl möjligheten att lagra ett större förråd av såväl hö som lövfoder för att säkerställa överlevnaden för så många djur som möjligt. Ett annat alternativ skulle vara att delar av huset har använts för att tröska säden men tanken får förbli en hypotes då det inte förekom något restmaterial i nedgrävningarna för de takbärande stolparna. Vad som kanske är mest slående är det faktum att stormansgårdarna vid såväl Kårarp som Brogård uppvisar närmast exakt samma grundstruktur trots att de naturgeografiska förhållandena skiljer sig åt, d.v.s. de ekonomiska förutsättningarna bör ha varit annorlunda vid respektive lokal. Men kanske är det just denna samstämmighet som mer talar för att den östra delen av huset har använts till foderförvaring då en ökad volym också ökar möjligheten för att allt fler djur kunde klara den kyligare delen av året.

Det som framför allt skiljer bebyggelsen vid Kårarp från Brogård, bortsett från storleken på byarna, är förekomsten av separata förrådshus. Vid Kårarp var det huvudsakligen under förromersk järnålder som man lät uppföra dylika hus medan det under romersk järnålder mer eller mindre tycks ha upphört. Förändringen kom dock inte att anammas vid Brogård utan där har det varit en mer eller mindre nödvändighet då det till merparten av gårdarna funnits en eller ibland två förrådsbyggnader. Även bland dessa byggnader har det förekommit en uniformitet då de till övervägande del har varit kring 10 till 15 meter långa och uppförda i direkt anslutning till långhuset och gårdsplanen. Likaledes har grundformen varit mer eller mindre identisk på ett sätt som närmast för tankarna till ett kollektivt tankesätt. Tre par stolpar som bar upp taket, cirka trettio centimeter mellan väggstolparna och med ingången placerad i mitten av södra långsidan. Undantaget bland förrådshusen återfanns endast i anslutning till stormannens gård. Dels fanns här något fler byggnader men samtidigt var dessa mindre, oftast under tio

meters längd. Dock fanns det ett par mindre hus strax söder om huvudbyggnaden som till storlek och form påminde om de andra gårdarnas förrådshus men med den skillnaden att dessa var försedda med ordentliga väggrännor. Husen överlappade varandra och kan således inte vara samtida utan snarare har det varit två byggnader som efterträtt varandra men haft samma funktion. I ett av husen påträffades en degel som associerar till metallhantverk av ädlare slag. Utifrån husens form och fyndet av degeln har Anne Carlie gjort en omtolkning av byggnaderna där hon vill göra gällande att byggnaderna skall sättas i samband med ceremoniella handlingar (A.a. 2008:65ff.) och att husen i realiteten kan utgöra små varianter av hallar närmast påminnande om den mindre hallen vid Kårarp. Tanken är väl inte främmande men vad som motsäger en hallfunktion är den inre konstruktionen där stolpsättningarna har en närmast identisk placering som övriga förrådshus vid Brogård. På så sätt skiljer sig den mindre hallen vid Kårarp där byggnadens grundform helt avviker från andra hus på platsen. Sätts detta i relation till de gemensamma drag som existerade mellan övriga byggnader vid Kårarp och Brogård är det snarare så att de båda mindre byggnaderna vid Brogård mer sannolikt skall ses som traditionella förrådshus.

Oavsett tolkningen av dessa byggnader finns en gemensam nämnare för stormansgårdarna på de båda platserna. Trots det välstånd som byggnaderna utstrålar finns det inget i fyndmaterialet som låter påskina någon större rikedom utan fynden påminner om vad som påträffades i anslutning till övriga gårdar. Vid Kårarp är det snarare så att fyndintensiteten var som lägst i anslutning till hallarna. Fenomenet är ingalunda unikt för halländskt vidkommande utan även det västsvenska och skånska materialet uppvisar liknande tendenser. Senast i raden av imposanta byggnader men sparsamt med fynd är den forskningsundersökning som pågår vid Ytterby, strax norr om Göteborg. Den stora hallbyggnaden är väl närmast en pendang till hallen i Kårarp och gemensamt för de två platserna är den närmast totala frånvaron av högreståndsindikerande fynd (Karlsson & Westblom, 2011). Vid Påarp, strax öster om Helsingborg undersöktes ett större gårdskomplex med stora likheter med både Kårarp och Brogård. Mest framträdande för platsen var de imposanta långhusen men också att det inte fanns något i fyndmaterialet som indikerade att dess invånare hade någon högre, materiell standard (Aspeborg, 2002). Företeelsen tycks vara ett genomgående drag även i övriga delar av Skåne där stora gårdar inte tycks vara synonymt med ett rikt fyndmaterial. Snarare visar

Anne Carlies sammanställning kring den bebyggelsehierarkiska indelningen av boplatser i Västskåne att det i realiteten endast är ett par platser vars bebyggare efterlämnat fynd som signalerar ett högre välstånd (A.a. 2005:436). Tendensen håller även i sig i de sydvästra delarna av Skåne även om det här förekommer en mer nyanserad och differentierad hierarki. Men samtidigt existerar det stundtals en övertolkning av fynden där man i mångt och mycket eftersträvar att locka fram en elit ur de rådande fyndmaterialen (se t.ex. Friman, 2008:123). Spridda fynd får en tendens att kopplas samman för att skapa en samhällsstruktur som kanske inte alltid är applicerbar. Vad som däremot framgår utifrån sagda arbete är att delar av fyndmaterialet uppvisar romerska influenser men att det till övervägande del består av inhemska kopior, oftast tillverkade i annat material är förebilderna. Kanske är det så att vi istället skall sätta lite större tilltro till vad Adam av Bremen skriver om sveonerna där han lyfter fram deras anspråkslösa förhållningssätt till materiellt välstånd genom att postulera att ”Ty allt som utgör grunden för tom fåfänga, d.v.s. guld, silver, präktiga hästar, skinn av bäver och mård, ting som bringar oss galenskap genom beundran för dem, detta anser de som värdelöst” (A.a., 1985:219). Visserligen är Adam av Bremens beskrivning förlagd något längre fram i tiden men kanske speglar texten trots allt en mer trovärdig bild av människornas synsätt under delar av romersk järnålder och folkvandringstid. Antingen det eller så är fyndfattigdomen ett resultat av det romerska rikets kollaps där smulorna från de rikas bord aldrig sipprade ned till de lokala ledarna.

För att möjliggöra, utveckla och vidmakthålla en hierarkisk samhällsorganisation är en av de grundläggande förutsättningarna att det finns ett tillräckligt befolkningsunderlag. Detta tycks ha funnits i sydvästra Skåne där man antar att människorna exploaterat landskapet i sådan utsträckning att handlingsfriheten varit begränsad (Björhem & Magnusson Staaf, 2006:216), men likväl finns mycket som talar för att befolkningstrycket inte har varit alltför stort. En grov uppskattning antyder att de riktigt tättbefolkade områdena i anslutning till Mellanbyn söder om Malmö skulle haft folkmängd strax över 300 personer, fördelade på ett 40-tal gårdar (Carlie, A. et.al. 2009:72). I många andra områden av södra Sverige har inte grundförutsättningarna varit lika påtagliga. Avstånden mellan bebyggelsen har varit mer betryggande och konkurrensen inte lika påtaglig. Kanske är det i detta perspektiv vi skall se åtminstone bebyggelsen runt dagens Halmstad men också på andra platser i de sydligaste delarna av landet, d.v.s. befolkningsunder-

laget har varit alltför begränsat. Försöker man sig på en ungefärlig uppskattning av befolkningsunderlaget kring det halländska materialet lär vi knappast komma upp i de invånarantal som gäller för områdena söder om Malmö. Även om det existerade ett tiotal gårdar vid Brogård bör befolkningen endast uppgått till ett hundratal individer. En liknande estimering för Kårarp bör resulterat i ett invånarantal på mellan 20 och 30 individer. Adderas dessa siffror med människorna på de övriga gårdarna kring dagens Halmstad framtonas ett område som idag skulle blivit karaktäriserat som glesbygd. Det har med andra ord inte funnits tillräckligt med människor att förtrycka eller utnyttja. Snarare är det väl så att de båda större gårdarna vid Kårarp och Brogård representerar det vi idag benämner initiativrika entreprenörer eller vad som i bondesamhället gick under namnet storbonde. Genom strategiska val har man med tiden byggt upp ett överskott som successivt förräntat sig i positiv riktning. Oftast har denna positionering och sociala prestige också inneburit att dessa individer haft eller fått en särställning i byn. Som nestor i byn har man även haft möjligheter att påverka övriga bymedlemmar i kollektiva frågor där normerna varit baserade utifrån ett ”lika för alla” perspektiv. Åtminstone ur ett historiskt perspektiv har det gemensamma utmarksbetet varit ett område där kollektivismen varit rådande (Wiking-Faria, 2009:240) men där stormannens ord kunnat gynna just den egna gården. Samtidigt skall man ha i åtanke att stormansgårdarna på de båda halländska platserna har i det närmaste varit varandras kopior trots att förutsättningarna varit väsensskilda. Vid Kårarp fanns det vid övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid endast två gårdar medan byn vid Brogård då omfattade åtminstone åtta gårdar. Trots den stora befolkningsvariationen har de båda långhusen varit av samma storlek där husen vid Kårarp till och med har varit något större. I förlängningen tyder de stora husen på en intensifiering av jordbruket och/eller boskapsskötseln där man till sist nått en gräns för vad närområdenas resurser mäktade med. Tydligast ger sig detta tillkänna i Kårarp där avvecklingen skett under delvis abrupta förhållanden där invånarna på gård 2 initierat en ombyggnation med avsevärt större ambitioner än tidigare. Från att ha varit bosatta i långhus på cirka 25 meter inleder man under folkvandringstid uppförandet av en betydligt större byggnad. Storleken bör ha varit i paritet med granngården men av någon anledning har byggprojektet stannat av när knappt halva grundstommen blivit uppförd. Det faktum att grundstommen överlappar föregångaren kan endast tolkas som att

gårdsbefolkningen gett upp arbetet och frivilligt eller ofrivilligt lämnat platsen. Efter någon generation försvinner även brukarna av den kvarvarande gården och platsen lämnas öde. Samma fenomen sker vid Brogård där hela byn successivt avvecklas för att vid slutet av folkvandringstid stå helt öde. Här finns dock antydningar om att platsen likväl attraherat människorna ytterligare någon tid då det vid kanten av Fylleåns dalgång fanns spår efter ett mindre, vendeltida långhus. Man har med andra ord helt övergivit den ursprungliga bytomten och flyttat bopålarna ett hundratal meter längre söderut.

Radiometriska dateringar men också de samlade fyndmaterialen visar att nedläggningen av de båda byarna har skett med ett ganska kort mellanrum. Något har med andra ord inträffat som fått omvälvande konsekvenser för befolkningen. Det finns inget i fyndmaterialet eller bland konstruktionslämningarna som tyder på att övergivande har föregåtts av några stridigheter utan den samlade bilden ger intrycket att gårdarna helt sonika har övergivits.

Regression – "den folkvandringstida krisen"

Denna passus gäller inte enbart Kårarp och Brogård utan mycket talar för att även den folkvandringstida gården vid Nissan överges och kvar i området kring Nissans utlopp i havet fanns endast en solitär gård. Den kraftiga nedgången har även gett sig tillkänna i övriga delar av Halland där välmående gårdar under romersk järnålder och folkvandringstid mer eller mindre tycks överges en bit in på 500-talet. Den kraftiga nedgången syns också tydligt i Kulturmiljö Hallands ^{14}C-databas där dateringar från 6- och 700-talet mer eller mindre lyser med sin frånvaro (Fig. 43). Samma iakttagelser ger sig även tillkänna inom andra discipliner. Bland annat har Per Lagerås visat via pollenanalyser att det ägt rum någon form av ödeläggelse av bebyggelsen men även en befolkningsminskning under dessa århundraden i norra Skåne (Ibid, 2007:90). Det minskade befolkningstrycket är ingalunda enbart en västsvensk eller nordskånsk företeelse utan diskussionerna kring den "Folkvandringstida krisen" har engagerat forskare under en längre tid där stora delar av Sverige involverats. Förklaringarna har varit flera där man bland annat har refererat till den justinianska pesten som skördade miljontals liv i södra Europa under 500-talet. Bo Gräslund lyfter fram en iakttagelse som gjorts bland dendrokronologer som kunnat påvisa en närmast obefintlig tillväxt hos träden över stort sett hela norra halvklotet. Tidpunkten är förlagd till åren

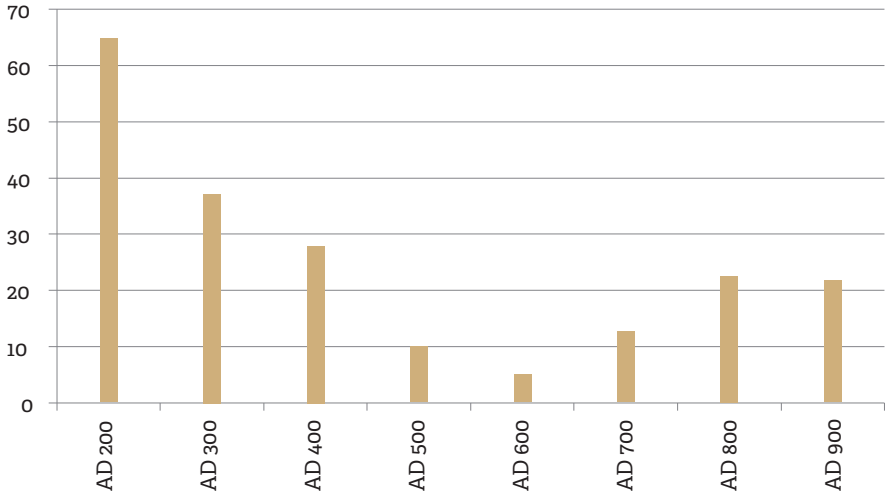

Fig. 43. *Grafen visar samtliga ^{14}C-dateringar från 200–900 AD i södra Halland.*

536 – 545 e.Kr. då flera skriftliga källor berättar om hur solen inte förmådde värma upp marken utan att det rådde mer eller mindre vinterväder under nästan två år (Ibid.2007:104ff.). Uppgifterna gäller visserligen områdena kring Medelhavet men även om det inte finns några skriftliga källor från våra breddgrader bör väl ett liknande väderfenomen haft samma påföljder i våra trakter. I sin artikel lyfter Gräslund fram två alternativa tolkningar där den ena grundas på ett våldsamt vulkanutbrott på Island medan det andra alternativet skulle grundas på ett större kometnedslag. Oavsett vilken förklaringsmodell vi anammar så står vi inför ett faktum som visar på en markant nedgång i befolkningsintensiteten som också är synnerligen tydlig och påtaglig för oss verksamma arkeologer. Men oftast är det inte inom vår egen disciplin som diskussionerna förs utan detta sker till stora delar mellan samhällsvetarna och klimatforskarna. Hur befolkningsbortfallet inverkat på dåtidens samhälle har man olika uppfattningar om men det tycks trots allt finnas en överensstämmelse att klimatförändringar har spelat en väsentlig roll för levnadsbetingelserna under folkvandringstid (Holmgren, 2005:35).

Under det senaste årtiondet har forskningen kommit ytterligare en bit på vägen genom att sammanställa klimatdataserier som tydliggör förändringar inom tämligen korta tidsintervaller. Den temperaturkurva som vi tidigare har varit hänvisade till gav visserligen sken av variationer men den låga upplösningen gjor-

de det omöjligt att granska förändringarna under korta tidsintervaller. Resultaten från den nya forskningen visar att det förekommit stora fluktuationer under efteristiden där förloppen har varit både kraftiga och snabba. Bland annat visar Mann & Jones att det kring 500-talet sker en markant temperaturförsämring på den norra delen av jorden då medeltemperaturen närmast ligger i paritet med värdena under lilla istiden (Ibid.). Likaledes visar pollenanalyser att det under samma period sker en markant skogstillväxt men också en minskad kulturpåverkan inom tidigare bebodda områden (Berglund, 2005:52).

Vad som inte tydligt framgår via klimatkurvorna är vilken väderlekstyp som kom att bli den rådande, d.v.s. har förändringen också medfört att klimatet blev fuktigare? En ökad nederbörd bör haft en stor inverkan på framförallt den odlade marken. På mer lerhaltiga jordar har risken för översvämningar där grödorna ruttnat bort eller drabbats av olika sjukdomar varit ett återkommande problem. På mer sandiga jordar har däremot allt vatten snabbt försvunnit ned i marken men här fanns å andra sidan risken att regnvattnet också utarmade all den mineralnäring som fanns. Resultatet har på sikt haft en förödande effekt på åkerbruket med en successiv urlakning av markerna och där återhämtningen är en process som sträcker sig över långliga tider (Berglund, 2005:59). En kraftig ökad nederbörd skulle då vara lika förödande oavsett jordmån. På leriga jordar har det varit svårt att dränera bort all väta medan ett mycket regnande resulterat i att merparten av näringen lakats ur de sandiga jordarna. En antydan till detta förlopp visar pollenalyser i anslutning till Käringsjön där det i skiftet mellan folkvandringstid och vendeltid finns tecken på att markerna uppvisar spår efter utarmning. Framför allt ger det sig tillkänna genom att enen blir allt vanliga inom den hedartade betesmarken men också att förekomsten av ljung ökar (Björkman, 2009:201f.).

Applicerar man ovanstående fakta på bebyggelsen vid Kårarp och Brogård bör följderna av klimatförsämring och dess effekter kunna förklara de skeenden som ägde rum under folkvandringstid. Under den sista fasen antyder husens storlek att det sker en expansion på båda platserna. Byggnaderna blir större samtidigt som ytterligare gårdar genomför nybyggnationer som är betydligt större än dess föregångare. Förändringarna skall väl också ses som ett tecken på konkurrens mellan olika familjer där en av drivfjädrarna har varit att öka det egna välståndet eller att skaffa mat till betydligt fler personer inom familjen/släkten. På sikt riskerar tillvägagångssättet att markerna överutnyttjas. Har man då redan tidigare levt på marginalerna

har risken också varit påtagligt att man, sakta men säkert, drivit utvecklingen mot en undergång. Men det är inte enbart den inbördes konkurrensen som kan ha varit den utlösande faktorn utan även en specialisering kan ha varit en bidragande orsak. Istället för att sprida riskerna till olika grödor är det möjligt att man minskat diversiteten och mer fokuserat på enstaka sorter. Enligt Urban Emanuelsson finns en viss koppling till introduktionen av skalkornet under förromersk järnålder där sammanställningar visar att variationen och mångfalden var större under tidigare perioder än efter det att skalkornet anammades (Ibid., 2005:69).

Likväl skall man kanske inte lägga all skuld på de klimatologiska omständigheterna för trots allt borde åtminstone några av traktens invånare haft möjligheter att fortsätta driften på någon av gårdarna. Men faktum kvarstår, det råder en närmast total frånvaro av bebyggelse från det sena 500-talet och hela 600-talet. Förklaringar om att människorna flytt de ursprungliga trakterna och valde helt andra etableringsområden kan inte heller styrkas utan vi står inför en realitet där den mänskliga närvaron är frånvarande. Vi är således tillbaka i en diskussion om att något mer övergripande har skett där människan inte haft mycket att sätta emot, händelser som också haft en förödande inverkan på dåtidens befolkning. Kanske är det dags att anamma de olika katastrofteorier som Bo Gräslund lyfter fram i sin artikel där bland annat den justinianska pesten kan var en förklaring till den befolkningsminskning vi trots allt kan se i det arkeologiska materialet. Pesten som härjade i södra och mellersta Europa lär ha skördat flera miljoner människoliv och finns omskrivet i samtida litteratur. Hur långt norrut den spred sig är dock ett omtvistat ämne, kanske mycket beroende på den totala frånvaron av skriftliga källor som behandlar Skandinavien. Vissa arkeologer och historiker gör gällande att pesten mycket väl skall ses som en bidragande orsak till den sydskandinaviska befolkningsminskningen medan till exempel Dick Harrison helt förkastar tanken. Det motargument som i främsta hand lyfts fram är att den svarta råttan, som var den stora smittospridaren, inte har belagts i de norra delarna av Europa (Myrdal, 2003:14). Samtidigt finns antydningar om att den svarta råttan förekom i såväl nuvarande Belgien som i norra England (Gräslund, 2007:110) och har de lyckats passera den engelska kanalen kan vi väl inte helt avskriva det faktum att den även fortsatt sin vandring längre norrut eller att det funnits sjöväga kontakter som transporterat såväl råttan som pesten till våra breddgrader. Vad historikerna i första hand grundar sina argument på är frånvaron av skriftliga källor vilket gör

det lättare att acceptera digerdöden vars följder finns nedtecknade och beskrivna i otaliga annaler. Skulle vi däremot betrakta sistnämnda epidemi utifrån ett arkeologiskt perspektiv hade sviterna knappast gett sig tillkänna bortsett från att man emellanåt uppmärksammat kollektivgravar. Oftast förekommer dessa i urbana miljöer medan de på landsbygden mer eller mindre lyser med sin frånvaro, d.v.s. ur ett arkeologiskt perspektiv kan vi varken bekräfta den justinianska pesten eller digerdöden samtidigt som skriftliga källor tydligt visar att det grasserat pandemier där miljontals människor dukat under. Från den senare pandemin, d.v.s. digerdöden, lyfter vissa forskare fram en differentierad tolkningsbild där inte enbart pesten i sig var orsaken till den befolkningsminskning som finns dokumenterad under 1300-talet mitt. Istället bör man även beakta ständigt återkommande missväxt och kreaturspest men också att man redan tidigare successivt utarmat jorden för att tillgodose en ökad efterfrågan på spannmål under föregående perioder (Anglert & Lagerås, 2008:50). Likaså bör de återkommande katastroferna haft en stor inverkan på samhällsorganisationen i det motto att mycket av nedärvd kunskap gick förlorad. På många håll fanns inte längre de personer som förmedlat kunskapen vidare till de yngre generationerna utan den fick successivt hämtas in på nytt.

Sammanlänkar man en eventuell förekomst av pesten med de klimatförändringar som dokumenterats under 500-talet har människorna stått inför oerhörda problem. Undersökningar visar att denna kombination där två eller fler katastrofer sammanfaller, har varit synnerligen förödande för mänskligheten. Den egna motståndskraften elimineras successivt och får symtomen verka tillräckligt länge blir det ett totalt sammanbrott som tar tid att reparera. Även om vi inte har några belägg för att detta scenario verkligen har ägt rum i våra trakter är det väl mer sannolikt att något extraordinärt har inträffat under senare delen av folkvandringstid. Snarare än att vi söker en förklaring i förändrade bosättningsmönster som endast skulle varit anammade under något sekel för att människorna därefter åter inlemmat sig i de traditioner som varit gällande århundradena och årtusendena innan.

Lägger man fokus enbart på Halland har denna markanta befolkningsminskning haft ett synnerligen långvarigt förlopp. Från den successiva befolkningsminskning som sker under folkvandringstid dröjer det närmare ett par hundra år innan vi kan urskilja en ökande tillväxt av befolkningen. Under större delen av Vendeltid verkar det som att Halland har varit ett underbefolkat område där en-

dast glest utspridda gårdar vittnar om liv. Istället är det först vid slutet av 800-talet och början av 900-talet som de mänskliga spåren ger sig tillkänna i allt större utsträckning. Sakta men säkert tas markerna återigen i anspråk och när vi närmar oss slutet av det första millenniet har återväxten mer eller mindre kommit ifatt de förhållanden som existerade under senare delen av romersk järnålder.

Kårarp och grannarna

Resonemangen i de avslutande kapitlen visar på ett fenomen som har varit unisont för våra halländska förfädrar, d.v.s. de upplevde alla omvälvande förändringar under det sjätte och sjunde århundradet efter Kristi födelse. Bebyggelsen försvann och med den även stora delar av befolkningen. I nuläget har vi inte någon exakt förklaring till de bakomliggande faktorerna men vi kan konstatera att ett tidigare dynamiskt område mer eller mindre avfolkas. Innan dess fanns det i anslutning till Nissans nedre lopp en blomstrande järnåldersbebyggelse som visserligen inte var särdeles tättbefolkad men likväl under kraftig tillväxt. Skillnaderna mellan de enskilda gårdarna var dock påtaglig där man redan under förromersk järnålder kan skönja en utveckling till ett differentierat samhälle med såväl bättre bemedlade gårdar och de som inte haft samma ekonomiska förutsättningar. Framför allt syns detta i anslutning till Kårarp där en familj eller släkt låter uppföra sina långhus som har varit betydligt större än de andra i byn. Denna gård kontrasterar även gentemot de andra gårdarna i närområdet där till exempel långhusen vid Slottsmöllan knappt var hälften så stora. Orsakerna till denna differens har åtminstone under förromersk järnålder varit kopplat till en omfattande spannmålsproduktion vid Kårarp som då också, på sikt, lagt grunden till gårdens välstånd.

Kring Kristi födelse sker en förändring i ekonomin och man inriktar sig nu under en kort period åt järnframställning. Samtidigt överges det gårdstun man utnyttjat under mer än 500 år och väljer istället att förlägga bopålarna några hundra meter längre söderut. Knappast någon längre flytt men den nya placeringen medförde att gården nu fick en helt ny exponering. I och med flytten förändrades även byggnadsskicket och gårdens invånare lät nu uppföra långhus som kom att tillhöra de största som uppförts i södra Halland. De två första generationerna av gården kom även att kompletteras med ett par hallar där den initiala byggnaden

var 50 meter långt för att några generationer senare ha minskat till strax över 10 meter. Mycket talar för att hallen bland annat skall sammankopplas med de ritualer som under tidig romersk järnålder ägde rum vid Käringsjön, ett par kilometer därifrån. Även om stora delar av den kultiska verksamheten var knuten till offermossen visar iakttagelser från andra platser att lokalbefolkningen också behövde en lokal för att lösa både rättsliga och privata tvister och angelägenheter.

Romersk järnålder kännetecknas som en synnerligen dynamisk period med en stor befolkningstillväxt men också en kraftig exploatering av markerna. Till vissa delar är det även applicerbart på denna del av Halland men samtidigt föreligger det vissa paradoxer. Bebyggelsen vid Kårarp genomgår till en början inte några större förändringar utan den verkliga utvecklingen sker på andra sidan Nissan. Under bara några decennier anläggs vid Brogård den största järnåldersbyn vi idag känner till och allt detta sker på tidigare obebodd mark. Allt tycks ske i synnerligen rask takt och efter en tid kom byn att bestå av elva gårdar. Samtidigt med denna exploatering visar iakttagelser från närområdet att flera av de kända gårdarna överges, närmast som att Brogård fungerat som ett kollektivt dit människorna valde att flytta. Tillvägagångssättet skiljer sig från Kårarp där det, trots ett rikt överflöd av produkter, aldrig tycks ske någon mer radikal utvidgning av gårdar. Vad som istället sker är att antalet gårdar reduceras under yngre romersk järnålder. Initialt överges den mer perifera gården och en tid därefter, ytterligare en gård. Kvar inom bosättningsområdet återstod nu endast en gård men där det ekonomiska välståndet även där, tycks ha kommit in i en nedåtgående spiral.

Under folkvandringstid tilltar den nedåtgående spiralen och all bebyggelse men också alla människor vid Kårarp är som bortblåsta. Förhållande gäller inte enbart här utan även den omfattande bebyggelsen vid Brogård går samma öde till mötes. Från att som mest hyst ett par hundra individer återstår nu endast en gård och dess invånare. Mycket talar för att orsakerna bakom denna massiva befolkningsminskning skall sökas i en kombination av den justinianska pesten och förändringar i klimatet som tillsammans efterlämnade en öde trakt. En trakt som först återhämtade sig ett par hundra år senare.

Litteratur

Adam av Bremen. 1985. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*.

Anglert, M. & Lagerås, P. 2008. Den stora berättelsen – ett landskap präglats av förändring. I: Anglert, M. (Red.) *Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne*.

Arbman, H. 1945. Käringsjön. *Studier i halländsk järnålder*. KVHAA:s handlingar del 59:1.

Arthursson, M. 2005. Böndernas hus. I: *Järnåldern vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår och arkeologi längs Västkustbanan. Red. A. Carlie.

Aspeborg, H. 2002. *En storgård i Påarp. Skåne, Välluv socken, Påarp 1:12, RAÄ 22 och 43*. Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport 2002:1.

Berglund, B. E. Samhälle och miljö under sex tusen år. I: Bunte, C. (Red.) *Arkeologi och naturvetenskap*. Gyllenstiernska Krapperupstiftelsens symposium, nr 6. År 2003.

Björhem, N, & Magnusson Staaf, B. 2006. Öresundsförbindelsen och arkeologin. *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*.

Björkman, L. 2009. Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid. I: Carlie, A. (Red.) *Järnålderns rituella platser*. Utskrift 9.

Botwid, K. 2008. *Offrad keramik – mossfynd från romersk järnålder i Käringsjön i Halland*. Uppsats. Fördjupningskurs i arkeologi. Högskolan på Gotland.

Brinch Madsen, H. 1984. Metal-casting. I: Bencard, M. (Red.). *Ribe Excavations 1970-76. Vol. II*.

Brorsson, T. 2013. Godsanalys av keramik från äldre järnålder i Kårarp, Övraby sn. Halland. Kontoret för Keramiska Studier KKS, Rapport 76, 2013.

Carlie, A. 1998. Käringsjön. A Fertility Sacrificial Site from the Late Roman Iron Age in South-west Sweden. *Current Swedish Archaeology, vol. 6*.

Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57.

Carlie, A. 2005. Samhällen och rikedomsmiljöer. I: *Järnåldern vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår och arkeologi längs Västkustbanan. Red. A. Carlie.

Carlie, A. 2008. Storgårdar kring Öresund. Traditioner och förändring under perioden

150-550 e. Kr. I: Carlie, A. . Öresund – bro eller barriär. Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnålder. Centrum för Danmarksstudier 18.

Carlie, A. 2009. Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning. I: Carlie, A. (Red.) *Järnålderns rituella platser*. Utskrift 9.

Carlie, A, Friman, B, Skoglund, P & Strömberg, B. 2009. I: Larsson, S. (Red.). *Germaner och romare. Malmö för 2000 år sedan.*

Carlie, L. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland. Dess kronologi och struktur*. Hallands Länsmuseers Skriftserie 6.

Carlie, L. 1995. En tröskloge från äldre järnåldern. *Ale* 3/1995.

Carlie, L. 1999. *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8º 29. Hallands Länsmuseers Skriftserie No 10.

Carlie, L. 2006. *Gården under sanden. Äldre järnåldersbebyggelse vid Lynga*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2006:2.

Carlie, L. 2009. Vägval under äldre järnålder. I: Carlie, A. (Red.). *Järnålderns rituella platser*. Utskrift 9.

Carlie, L. 2011. *Kårarp. Hus och gårdar under brons- och järnålder*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2011:4. Halland, Övraby socken, Halmstad 7:71, 7:73, 7:89, 7:84, 7:85, 7:87 samt 7:96. RAÄ 76.

Emanuelsson, U. 1997. Samspelet mellan landskapets utveckling och människans produktionsmetoder. I: Larsson, B., Morell, M. & Myrdal, J. (Red.). *Agrarhistoria*.

Emanuelsson, U. 2005. Ohävd – en nödvändig hävd. I: Bunte, C. (Red.). *Arkeologi och naturvetenskap*. Gyllenstiernska Krapperupstiftelsens symposium, nr 6. År 2003.

Fabech, C. 1997. Slöinge i perspektiv. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (Red.). *"…Gick Grendel att söka det höga huset…"*. Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Sydskandinavien under yngre järnålder. Slöingeprojektet 1. Hallands länsmuseers Skrifserie No 9 / GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17.

Fabech, C. 2009. Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer. I: Carlie, A. (Red.). *Järnålderns rituella platser*. Utskrift 9.

Fors, T. & Westergaard, B. 1998. *RAÄ 45. Boplatser vid Övraby – undersökningar från Slottsmöllans tegelbruk 1991-92*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 1998:1. Arkivrapport i Kulturmiljö Hallands arkiv.

Friman, B. 2008. *Att stå på egna ben. Centrala funktioner och lokal utveckling under*

yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellanbyn, Skåne. Malmöfynd nr 18.

Gräslund, B. 2007. Fimbulvinter, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e.Kr. I: *Saga och Sed*. 2007.

Hallands landsbeskrivning 1729. Laholms fögderi.

Hedeager, L. & Kristiansen, K. 1988. Oldtid. 4000 F.KR. – 1000 E.KR. I:Bjørn. (Red.) *Det danske landbrugs historie I*. Oldtid og middelalder.

Herschend, F. 1997. *Livet i hallen*. OPIA 14.

Herschend, F. 1998. *The Idea of the Good in Late Iron Age Society*.

Hofberg, H. Utan årtal. *Några drag ur det forna skogsbyggarlifvet i Halland*. Faksimilutgåva.

Holmgren, K. 2005. Klimatet, människan och samhället. I: Bunte, C. (Red.) *Arkeologi och naturvetenskap*. Gyllenstiernska Krapperupstiftelsens symposium, nr 6. År 2003.

Jerkemark, M. 1996. Ett folkvandringstida hus vid Nissan. I: Jerkemark, M. (Red.). *Djupt under sanden*. Arkeologi längs väg E6/E20 i södra Halland. Del 1. 1991 – 1993. Sträckan Södra Mellby – Kvibille. Arkeologiska resultat. UV Väst rapport 1996:1.

Jöns, H. 1997. *Frühe Eisengewinnung in Jodelund, Kr. Nordfriesland: ein beitrag zur Siedlungs- und Technikgeschichte Schleswig-Hollstein*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie; 40.

Karlsson, S. & Westblom, J. 2011. *En järnåldersboplats vid Ytterby. Undersökningar av komplexa huslämningar från förromersk järnålder till vendeltid, grävsäsongerna 2009-2010 vid fornlämning RAÄ 22:1, Ytterby socken, Bohuslän*. GOTARC Serie D Arkeologiska rapporter No. 98.

Lagerås, P. 2007. *The ecology of expansion and abandonment: medieval and post-medieval land-use and settlement dynamics in a landscape perspective*.

Liedgren, L. 1992. *Hus och gård i Hälsingland*. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland, Kr. f. – 600 e. Kr. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 2.

Lundborg, L. 1972. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland. Höks, Tönnersjö och Halmstads härader under åren 1854-1970*. Hallands Länsmuseers Skriftserie No 2.

Lundborg, L. 2006. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland under åren 1971 – 2001*. Del 2.

Mann, M.E. & Jones, P.D. 2003. Global surface temperatures over the past two millennia. *Geophysical Research Letters* 30, nr 15:1820.

Mattsson, L. 2012. Åker, gård och erosion. Återfunna bosättningar inför ny bebyggelse på Kärleken. Halland, Halmstad stad, Halmstad 9:149 & 9:158, RAÄ 89 & 90. Arkeologiska Rapporter 2012:3.

Mikkelsen, P. Hambro & Nørbach, L. C. 2003. *Drengsted. Bebyggelse, jernproduktion og agerbrug i yngre romersk og* ældre *germansk jernalder*.

Moberg et al. 2005. Highly variable Northern Hemisphere temperatures reconstructed from low- and high-resolution proxy data. *Nature 433*: 613-617

Myrdal, J. 2003. *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse.* Ett perspektiv på senmeldtidens Sverige.

Nordvall, L. Manus. Trottaberg.

Simonsson, S. 1935. *Om forna tiders mältning och brygd i Sverige*. Svenska Bryggareföreningens minnesskrift 1885-1935.

Skre, D. 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse* på *Romerrike 200-1350 e.Kr*. Acta Humaniora 32.

Stilborg, O. 2009. Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland. I: Carlie, A. (Red.). *Järnålderns rituella platser*. Utskrift 9.

Sundqvist, O. 2007. *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Occasional Papers in Archaeology, OPIA 41.

Svensson, M. 2005. *Wallbergsskolan*. Arkeologisk förundersökning. Halland, Halmstad, Halmstad 7:1, Wallbergsskolan, RAÄ 79:2. Arkivrapport i Kulturmiljö Hallands arkiv.

Tillhagen, C-H. 1981. *Järnet och människorna*. Verklighet och vidskepelse.

Toreld, C & Wranning, P. 2003. *Framgrävt förflutet från Fyllinge*. Vol. 1. Resultat från undersökningarna 2001-2002. Halland, Snöstorps socken, Fyllinge 20:436. Arkeologiska rapporter från Landsantikvarien 2003:3.

Welinder, S., Pedersen, E.A. & Widgren, M. 1998. *Jordbrukets första femtusen år*. 4000 f. Kr. – 1000 e. Kr.

Westergaard, B. 1995. *Halland, Snöstorps socken, Snöstorp 20:4, RAÄ 96*. Arkeologisk undersökning 1991. Arkivrapport i Kulturmiljö Hallands arkiv.

Westergaard, B. 1992. *Söndrums sn, Eketånga 4:5, RAÄ 86*. Arkeologisk undersökning 1988. Arkivrapport i Kulturmiljö Hallands arkiv.

Wiking-Faria, P. 2009. *Freden, friköpen och järnplogarna*. Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700-1900.

Wranning, P. 2004. Halländsk järnhantering under äldre järnålder. I: Carlie, L. Et. al. (Red.). *Hållplatser i det förgångna*. Landskap i förändring. Volym 6.

Zachrisson, T. 2014. Trälar fanns – att synliggöra ofria 440 – 1200 e. Kr. i Sverige. I: Carlie, A. (Red.). *Att befolka det förflutna*. Fem artiklar om hur vi kan synliggöra människan och hennes handlingar i arkeologiskt material. Från Nordic Tag mötet 2011 på Linnéuniversitet, Kalmar.

Figurlista

Fig. 1 Illustration, Anders Andersson
Fig. 2 Överst. Foto Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:15 Nederst. Foto Lennart Carlie
Fig. 3 Illustration, Anders Andersson
Fig. 4 Illustration, Anders Andersson
Fig. 5 Illustration, Anders Andersson
Fig. 6 Illustration, Anders Andersson
Fig. 7 Illustration, Anders Andersson
Fig. 8 Illustration, Lennart Carlie
Fig. 9 Illustration, Anders Andersson
Fig. 10 Illustration, Anders Andersson
Fig. 11 Illustration, Anders Andersson
Fig. 12 Illustration, Patrik Hallberg
Fig. 13 Foto, Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:33 och 35
Fig. 14 Foto, Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:24
Fig. 15 Illustration, Anders Andersson
Fig. 16 Foto, Anders Andersson
Fig. 17 Illustration, Anders Andersson
Fig. 18 Illustration, Anders Andersson
Fig. 19 Foto, Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:25
Fig. 20 Foto, Lennart Carlie
Fig. 21 Foto, Anders Andersson
Fig. 22 Foto, Lennart Carlie
Fig. 23 Foto, Anders Andersson
Fig. 24 Foto, Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:30
Fig. 25 Foto, Anders Andersson
Fig. 26 Illustration, Anders Andersson
Fig. 27 Foto, Anders Andersson
Fig. 28 Graf, Lennart Carlie
Fig. 29 Foto, Anders Andersson
Fig. 30 Teckning, Anders Andersson
Fig. 31 Foto, Anders Andersson
Fig. 32 Foto, Lennart Carlie. Fotonr. 2010-12:28
Fig. 33 Foto, Lennart Carlie
Fig. 34 Foto, Anders Andersson
Fig. 35 Foto, Anders Andersson
Fig. 36 Foto, Lennart Carlie
Fig. 37 Illustration, Anders Andersson
Fig. 38 Illustration, Anders Andersson
Fig. 39 Illustration, Anders Andersson
Fig. 40 Illustration, Anders Andersson
Fig. 41 Illustration, Anders Andersson
Fig. 42 Foto, Anders Andersson
Fig. 43 Graf, Lennart Carlie

I Utskriftserien har hittills utkommit:

Utskrift 1 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 1991

Utskrift 2 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 1992

Utskrift 3 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 1993

Utskrift 4 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 1995

Utskrift 5 BILDER AV HALLÄNDSK ARKEOLOGI – EN BOK TILLÄGNAD LENNART LUNDBORG. Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 1996

Utskrift 6 Red. Tina Fors Utgivningsår: 2000

Utskrift 7 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 2003

Utskrift 8 Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 2006

Utskrift 9 JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER. Red. Anne Carlie Utgivningsår: 2009

Utskrift 10 Red. Leif Häggström Utgivningsår: 2010

Utskrift 11 LANDSKAPARNA. Red. Anders Håkansson och Christina Rosén Utgivningsår: 2011

Utskrift 12 HATT AV FÖR FORNMINNE – LENNART LUNDBORG 80 ÅR. Red. Erik Rosengren Utgivningsår: 2011

Utskrift 13 DJUR, VATTEN OCH ÄGANDE I HALLANDS HISTORIA. Leif Häggström Utgivningsår: 2014

Utskrift 14 KÅRARP OCH GRANNARNA – FÖRÄNDRINGAR I JÄRNÅLDERSBEBYGGELSEN KRING DAGENS HALMSTAD. Lennart Carlie Utgivningsår: 2014

Böckerna kan beställas från Kulturmiljö Halland.
Tel. 035-192600, E-mail: kansli@kulturmiljohalland.se
Besök också gärna vår hemsida: www.kulturmiljohalland.se, där bl. a. våra arkeologiska rapporter finns att ladda ner: